SBORNÍK SEVEROČESKÉHO MUZEA

HISTORIA 16

2010

SBORNÍK SEVEROČESKÉHO MUZEA
ACTA MUSEI BOHEMIAE BOREALIS – HISTORIA

HISTORIA 16

SPOLEČENSKÉ VĚDY

LIBEREC 2010

Redakce a redakční rada:

Vedoucí redaktor: PhDr. Jan Mohr
Výkonný redaktor: Mgr. Lubor Lacina

Redakční rada ve složení: Mgr. Robert Filip, Mgr. Jiří Křížek, Mgr. Lubor Lacina, PaedDr. Jan Luštiněc, PhDr. Jan Mohr, PhDr. Petr Nový, Mgr. Oldřich Palata, PhDr. Jiří Waldhauser

Recenzenti: Jiří Hofman, PhDr. Jana Horváthová, Mgr. Hana Chocholoušková, PhDr. Jan Mergl, PhDr. Danuše Sedláková, Mgr. Michal Schuster, PhDr. Zita Suchánková, Doc. PhDr. Jiří Šetlík

Sborník Severočeského muzea – Historia (Společenské vědy) 16
Acta Musei Bohemiae Borealis – Historia

Redakce: Jan Mohr, Lubor Lacina
Překlady do angličtiny: Šárka Hastrdlová
Fotografie: Dana Breuerová, Milada Dománková, Bohunka Krámská, Lubor Lacina, Jan Mohr, Oldřich Palata, Veronika Průšová, Ivan Rous, Marcela Stará, Milan Zábranský, archiv SM Liberec, archiv SOkA Liberec
Grafická úprava, sazba: Jiří Sloup

Vydalo © Severočeské muzeum v Liberci v roce 2010
Náklad: 300 ks
Tisk: Tiskárna Flora s. r. o., Praha

ISSN 0232-0592
ISBN 978-80-87266-05-2

Obsah:

Editorial 4

STUDIE:
Bohunka Krámská, *Betlémářství mezi Českým rájem a Krkonošemi* 5
Jan Mohr, *Plastimat na přelomu 50. a 60. let – století plastických hmot I* 47
Oldřich Palata, *Vita brevis, ars longa?* 73
Ivan Rous, *Romské tábory v Liberci v letech 1939–1943* 89

MATERIÁLY:
Marcela Stará, *Přehled archeologických záchranných akcí Severočeského muzea v Liberci v roce 2009* 107
Markéta Lhotová, *Srpen 1968 – fotografie jako výzkumný pramen* 123
Jan Mohr, *Neznámý výtvarník Anton Streit* 141
Lubor Lacina, *Válečné pomníky a pietní místa v okresech Jablonec nad Nisou a Liberec* 153

ZPRÁVY:
Oldřich Palata, *Skleněná mísa Jiřího Dostála* 209
David Lejsek, *Restaurování dveřního nábytkového zámku* 213
Jiří Volný, *Festival „Liberecký flašinetář“, 11. a 12. 8. 2010* 221

SEVEROČESKÉ MUZEUM V LETECH 2009–2010:
Mimořádné prohlídky expozic Severočeského muzea – Liberecká muzejní noc, Dny evropského kulturního dědictví, Mezinárodní den muzeí 225
Výzkumné úkoly Severočeského muzea v letech 2009–2010 226
Publikační činnost v letech 2009–2010 228
Výstavy Severočeského muzea v letech 2009–2010 229
Exponát měsíce v letech 2009–2010 236
Zajímavé přírůstky ze sbírek oddělení užitého umění a výtvarné fotografie z let 2009–2010 242

RECENZE:
Jan Mohr, *Liberec – ročenka liberecké architektury 05/2009* 246

Autoři příspěvků 248

EDITORIAL
Jan Mohr

Když před dvěma roky vyšlo patnácté číslo Sborníku Severočeského muzea – Historia, v tichosti připomnělo již padesátileté trvání tohoto periodika. Peripetie spojené s vydáváním této společenskovědní řady muzejního sborníku snad nejlépe odráží počet vydaných čísel, který je nesporně nižší, než je tomu u paralelně vycházející řady přírodovědné, která nevyvolávala tolik nežádoucí pozornosti v letech svobodné historické práci nepříliš přejících. Rozmach odborné práce na konci padesátých let trval jen něco krátce přes deset let a události roku 1968 vedly k přerušení vydávání sborníku až do počátku osmdesátých let, kdy se další generaci muzejních pracovníků podařilo obnovit pravidelnou publikační činnost. Nová tvář sborníku od tohoto čísla pouze vyrovnává dluh, který vznikl na počátku sedmdesátých let, kdy přírodovědná řada přešla na nový formát, zatímco po obnovení společenskovědní řady v osmdesátých letech se navázalo i formátově na přerušenou tradici. Nevýhoda malého formátu však dnes při možnostech zpracovávání bohatšího obrazového materiálu je zřejmá a dochází proto k sjednocení obou řad Sborníku Severočeského muzea na větší formát. Jistá disproporce vznikla i v názvu sborníku, když přírodovědná řada přešla z původního názvu Historia naturalis na českou verzi Přírodní vědy. V tomto směru doplněný název sborníku Historia o podtitul Společenské vědy lépe odráží soudobé zaměření periodika a vytváří paralelu k druhé řadě muzejního sborníku.

Šíře témat současné formy sborníku daleko přesahuje zaměření původního muzejního časopisu z dob existence Severočeského průmyslového muzea, který začal vycházet ve skromných podmínkách přílohy denního tisku již roku 1883. Původní zaměření na obory užitého umění si podržel časopis až do první světové války, kdy vydávání tehdejšího německy psaného periodika zaniklo. Ekonomické a posléze i politické důvody pak na více jak čtyři desítky let přerušily vydávání ve své době prestižní publikace, k jaké se tehdejší Mitteilungen des Nordböhmischen Gewerbemuseums i Zeitschrift des Nordböhmischen Gewerbemuseums v průběhu času vypracovaly. Stejně jako před sto i padesáti lety je cílem sborníku zachytit výsledky odborné práce muzejních pracovníků v oblasti společenských věd a dát prostor i dalším mimomuzejním přispěvovatelům, kteří se obdobnou tématikou zabývají. Snahou vedení sborníku je utváření periodika, zaměřeného především na oblast hmotné kultury, která je hlavním motivem práce a úsilí Severočeského muzea.

BETLEMÁŘSTVÍ MEZI ČESKÝM RÁJEM A KRKONOŠEMI[1]

Bohunka Krámská

Na cestě za betlémy

Obnovené katolictví po skončení třicetileté války přálo baroknímu slohu, do něhož odívalo nové církevní objekty a v jehož duchu radikálně přestavovalo staré nezdobené asketické svatostánky, ve kterých zhruba sto let sloužili bohoslužby protestantští pastoři. Nový reprezentační styl, který rozvinul monumentální sochařství a malířství, rafinovaným využitím perspektivy a optických klamů ohromil velikostí a oslnil výzdobou. Kostelní klenbu zdobenou freskami rozevřel vzhůru k nebi a zval do světa skrytého za světem viditelným, do světa nadpřirozeného. Náboženství se zmocnilo smyslů a citů a bouřlivě rozvíjelo vnější projevy kultu. Křesťan opět uchopil poutnickou hůl, aby na trnité cestě pozemského života následoval Krista a došel věčného života.[2] V severních a severovýchodních Čechách byly znovu prošlapány cesty poutníků, kteří skláněli hlavy před Madonami v chrámech Navštívení P. Marie v Hejnicích a Bozkově,[3] v klášterním chrámu Nanebevzetí P. Marie v Nové Pace, v kostele sv. Václava v Dolní Kalné, v chrámu sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové,[4] před Matkou Boží Bolestnou v chrámu sv. Jakuba Staršího v Železném Brodě, před Ukřižovaným Ježíšem v kostele Proměnění Páně na hoře Tábor[5] u Lomnice nad Popelkou a na mnoha dalších místech. Na své pouti prodlévali pohrouženi v modlitbu u kapliček, božích muk, zastavení křížových cest, kalvárií, soch a křížů, které se znenáhla zabydlovaly ve „zposvátnělé" krajině[6] a srůstaly s přírodou do malebného celku.

Od druhé poloviny 17. století pracovaly v Turnově řezbářské a truhlářské dílny na zakázkách pro vrchnost, církev i měšťany. Již ve 30. letech 17. století patřil k nejzaměstnanějším řemeslníkům při chrámu sv. Mikuláše a kostele Narození P. Marie, při děkanství a škole v Turnově truhlář Jan Stavil.[7] Na opravách soch a řezbářské výzdobě kostelů se podíleli Václav Splzovský[8] a Jan Donát.[9] Působil zde také kameník Tobiáš, který roku 1639 nebo 1640 postavil kamenná Boží muka na Vrchůře při staré cestě do Jičína.[10] V Soupisu

1 Studie se opírá o výsledky výzkumných úkolů MK ČR Betlemářství na Turnovsku, Železnobrodsku a Novopacku a Betlemářství v horním Pojizeří a západních Krkonoších, řešených autorkou v letech 2007–2009 a 2004–2005.

2 Vítězslav ŠTAJNOCHR, *Panna Maria Divotvůrkyně*, Uherské Hradiště 2000, s. 43.

3 Madona Hejnická z 80. let 14. století, Bozkovská z poloviny 16. století.

4 Madona v Nové Pace kolem r. 1500, v Dolní Kalné po r. 1350, ve Dvoře Králové n. L. z poč. 16. stol.

5 Pieta v Železném Brodě z počátku 15. století, Ukřižovaný Kristus na hoře Tábor z poloviny 14. stol.

6 Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, Ústí n. Labem 2006, s. 88.

7 Jan Stavil patřil dokonce ke správcům zádušního jmění, nazývaným též kostelníky či kostelními otci. Státní okresní archiv (dále cituji SOkA) Semily, fond Archiv města Turnov, počet zádušní, 1625(1624)–1710, III F 4, 1633–1637.

8 Václav Splzovský dostal zaplaceno za pozlacení monstrance r. 1625 (2 kopy míšeňských grošů), tamtéž, III F 1, 1624–1626; za opravení a fermežování „Resurecti" r. 1632, tamtéž, III F 2, 1631–1633; za vyřezávání růžiček na hlavní oltář r. 1633, tamtéž, III F 2.

9 R. 1639 dostal Jan Donát 10 míšeňských grošů *„od udělání 13 sloupků k mříži"* a 6 míšeňských grošů za *„škatuli"* pro hostie. Tamtéž, III F 7b, 1638–1641.

10 R. 1640 vyplaceno 5 kop míšeňských grošů, tamtéž, III F 7b, 1638–1641.

poddaných podle víry z roku 1651[11] byli uvedeni tři truhláři, kromě Jana Stavila ještě Václav Truhlář a Šimon Benátský.[12] Po třicetileté válce práce přibývalo, takže vedle truhláře Daniela Benátského se záhy objevili truhláři Václav Černovický[13] a Adam Fiala,[14] po nichž živnost zřejmě přebírali stejnojmenní dědicové. Rozvětvené rodiny truhlářů, jejichž členové stejně dobře ovládali řezbářské dláto, dodávaly bezpochyby také kamenné sochy do okolních vesnic.[15] Ani solidní maloměstské řemeslo ovšem nemohlo splnit požadavky panstva, tehdy oddaného barokním duchovním i výtvarným ideálům. Pro ně vyrostla v Kosmonosích vynikající dílna sochařů a řezbářů Jelínků, jež zanechala na celém Boleslavsku monumentální skulpturu mimořádné kvality, zejména ve spojení s uměleckou osobností Josefa Jiřího Jelínka (1697–1776).[16] Z kosmonoské huti dále vyšel Jan Hájek, jejich nejnadanější žák a do rodiny Černovických se v Turnově přiženil sochař Jan Chládek. U obou posledních sochařů také nezůstalo u jediného představitele, neboť po otci přišel syn, případně další člen rodiny. Pro baroko byl umělec řemeslníkem, jehož osobnost splývala s produkcí dílny, a tak ještě mnozí další bezejmenní kameníci a řezbáři budovali odkaz, na němž stavěli řemeslníci a lidoví tvůrci v 19. století. Po roce 1811 byl činný kamenický mistr Ignác Martinec z Horní Sytové, jenž tvořil ve stylu klasicismu a empiru a ve stejné době působil v Semilech František Prokop. Na Turnovsku, jež se stalo nejvýznamnější oblastí českého lidového sochařství, vyvrcholila tradice lidové sochařské práce v díle dvou truhlářů a sochařů, Jana Zemana z Žernova, otce (1795–1853), a Josefa Zemana z Tatobit, syna (1820–1888).[17]

Bohatství lidové plastiky v krajině severních Čech v 19. století odpovídal v této době impozantní rozvoj betlemářství. Autoři drobných řezeb a malovaných papírových figur sahali po grafických předlohách a nalézali poučení v bezprostředním kontaktu s náboženským uměním ve svém okolí. Socha poutní Madony na rozcestí se mohla stát vzorem a inspirací pro vnímavého muže, toužícího po tvorbě i po výdělku a její tvář se pak zrcadlila v obličejích betlémových figurek. Zároveň i oni navazovali na tvorbu 18. století, na betlémy vyšlé zásluhou štědrých donátorů z rukou umělců a řemeslníků, stejně jako v okruhu chudých farností z rukou nadšených laiků.

Betlémy, v nichž se snoubí křesťanské umění s duchovní hrou a s památnou půlnoční mší sv. Františka z Assisi pod širým nebem u Greccia v italské Umbrii o Vánocích roku 1223, byly po třicetileté válce vtaženy do věroučného boje. Jesle byly v katolických kostelech

11 *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*, *Boleslavsko 2* (ed. Alena PAZDEROVÁ), Praha 2005, s. 630, 640–641. – V Berní rule z r. 1652 jsou uvedeni vedle Jana (zde psáno) Stavěla truhláři Václav Vávra a Šimon Beradský. Poslední jmenovaný je snad totožný s Šimonem Benátským a Václav Vávra by mohl být oním Václavem Truhlářem. Srov. *Berní rula*, *sv. 8–9*, *Kraj Boleslavský* (ed. Aleš CHALUPA a kol.), Praha 2001, s. 32–33.

12 Simeon Benátský byl r. 1651 placen za malířské práce při spravování stropu v chrámu P. Marie, viz pozn. 7, III F 20; r. 1663 maloval v kostele P. Marie zeď kolem hlavního oltáře, tamtéž, III F 33.

13 Truhlář Václav Černovický koupil r. 1678 *„místo pusté na stavení“*. Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Příběhy města Turnova nad Jizerou III*, Turnov 1904, s. 138.

14 Truhlář Adam Fiala r. 1669 koupil domek od své matky Uršily truhlářky. Srov. Josef V. ŠIMÁK, *Příběhy města Turnova nad Jizerou III*, Turnov 1904, s. 403.

15 Josef V. SCHEYBAL – Jana SCHEYBALOVÁ, *Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách*, Ústí n. Labem 1985, s. 247. Dále cituji: SCHEYBAL, *Umění lidových tesařů*.

16 Miloš SUCHOMEL, *Nové poznatky o sochařské tvorbě kosmonoských Jelínků*, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší (dále cituji ZČRP) 9, 1996, s. 120.

17 SCHEYBAL, *Umění lidových tesařů*, s. 280, 296.

Obr. 1. Dobrý Pastýř, prostřední socha pískovcového sousoší, přeneseného od kostela ve Bzí k bývalé rychtě č. 30 v Bratříkově (součást obce Pěnčín, okres Jablonec n. Nisou), dat. 1783, foto B. Beneš 1966, Archiv Severočeského muzea v Liberci. „Dobrý pastýř" – muž s beránkem na šíji – je v betlému významnou figurou.
Obr. 2. P. Maria Bozkovská, pískovcová socha v Příchovicích (součást obce Kořenov, okres Jablonec n. Nisou) při poutní cestě do Bozkova, František Prokop ze Semil, 1. třetina 19. století, foto B. Beneš 1966, Archiv Severočeského muzea v Liberci. Socha byla renovována.

Obr. 3, 4. Sv. Josef a sv. Florián, výklenkové plastiky z brány statku Josefa Zakouřila v Přepeřích čp. 19, Josef Zeman, pískovec, polychromie, Tatobity (okres Semily), 1860, Severočeské muzeum v Liberci.

zaznamenány již před třicetiletou válkou,[18] do plnosti rozvoje forem však betlémy dospěly až po uzavření této temné válečné kapitoly evropských dějin, s přijetím barokních světonázorových i uměleckých principů. Divadelní tvořivost pěstovaná v severních a severovýchodních Čechách v pašijových průvodech a představeních se vtělila do scénických zobrazení biblických událostí. Vznikly betlémy nejen vánoční, ale i postní, pašijové, kde dramatičnost scény mohl násobit ještě skutečný pohyb figur.

Dějinné události v Českých zemích drtily osudy lidí a ani předměty, dokládající duchovní a náboženský život, k nimž patří betlémy, neměly dlouhou životnost. I zrnka písemných svědectví v archivních materiálech jsou velmi skrovná. Město Turnov má v tomto ohledu výjimečné postavení, doložené šťastně dochovanými archivními prameny. V pohnutých českých dějinách málo obvyklá, téměř celistvá řada dokumentů v archivu města Turnova byla přerušena až na počátku 18. století, kdy se měšťané opovážili podstoupit boj o privilegia s vrchností. Úhledné zápisy písařů v zádušních účtech kostelů sv. Mikuláše a bývalého klášterního kostela Narození P. Marie z doby třicetileté války pokračovaly po celé 17. století, byť se jejich estetická hodnota snižovala.

Za Božím hrobem, poprvé zaznamenaným roku 1632,[19] se jesličky hodně opozdily, alespoň v zápisech zádušních. V letech 1683–1688 působil v Turnově děkan Jan Augustin Chlumský, který v listu svému patronu, hraběti Arnoštu Josefu z Valdštejna, zdůvodňoval (asi roku 1685) vydání peněz a jmenoval mj. růžence, obrázky a *„jezuska"* pro cvičení mládeže v katechismu.[20] Cvičení se konalo v kostele zásluhou Otců františkánů.[21] Františkáni patřili vedle jezuitů k šiřitelům nových nebo obnovených forem pobožností – Božích hrobů, křížových cest a jesliček. Do Turnova byli uvedeni roku 1651, kdy byl položen základní kámen budoucího kostela sv. Františka a založen klášter.[22] Řehole sv. Františka se zvlášť silným vztahem k Dítěti Ježíši (v klášterním kostele na hlavním oltáři byl vždy obraz Narození Páně) snad nemohla opomenout pobožnost u jesliček ve své pastýřské praxi. Je možné, že jesle byly vystavovány ve františkánském kostele již před rokem 1686, kdy se betlém poprvé objevil v zádušních účtech chrámu P. Marie, ale nebyl o tom posud nalezen doklad.

V prosinci roku 1686 obdržel z příkazu děkana Jana Augustina Chlumského k památce slavnosti Božího Narození truhlář Daniel Benátský 1 zlatý a 15 krejcarů za *„zformování a postavení Betléma města vedle oltáře"*. Za *„zformování ovčiček i pastýřův při stádu"* bylo vy-

18 První jesle byly postaveny jezuity r. 1560 v kostele sv. Klimenta v Praze. Srov. Vladimír VACLÍK, *Chrámové betlémy v Čechách a na Moravě*, Praha 1990, s. 15. – Na Štědrý den se stavěly kon. 16. století v katolických chrámech jesle. Srov. Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách, Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, 2 sv.*, Praha 1895–1896, s. 862.

19 *„Václavovi Splzovskému od udělání některých věcí k hrobu"* byla zaplacena r. 1632 jedna kopa míšeňských grošů, viz pozn. 7, III F 2, 1631–1633; *„na hrob strojení v klášteře"* bylo koupeno r. 1633 *„cvekův"* od Jiříka Železníka, tamtéž.

20 *Listář fary turnovské z let 1620–1696* (ed. Josef V. ŠIMÁK), Praha 1910, č. 294, okolo 1685, s. 134.

21 Františkáni, kteří za luterské reformace vymizeli a později byli zastíněni Tovaryšstvem Ježíšovým, se zapojili do obnovy katolictví po třicetileté válce, kdy se mnozí šlechtici cítili osloveni františkánskou spiritualitou, jistě v neposlední řadě vzhledem k skromnějším požadavkům františkánů na hmotné zabezpečení. Srov. Martin ELBEL, *Bohemia Franciscana*, Olomouc 2001, s. 37n.

22 Dějiny turnovského františkánského konventu systematicky zpracovává Robert R. Novotný, který je autorem řady studií. Srov. např. Robert R. NOVOTNÝ, *Uvedení františkánů do Turnova*, in: ZČRP 14, 2001, s. 53n; týž, *Spor turnovského světského a řeholního kléru ve třicátých letech 18. století*, in: ZČRP 17, 2004, s. 68.

placeno 23 krejcarů, za papír na zhotovení hvězdy a za pozlátko k jejímu pozlacení 9 krejcarů. Pro svátek Zjevení Páně se betlém přestavoval, neboť bylo třeba „zformovat" a postavit Tři krále.[23] Při instalaci pomáhali kostelníci, kteří již následujícího roku byli odměněni za *„stavění Betléma a jesliček"* 24 krejcary *„na truňk piva" „dle starobylého způsobu"*.[24] Betlém se stavěl každoročně a roku 1695 byly truhlářem Benátským postaveny jesle také v kostele sv. Mikuláše.[25] Roku 1694 se spotřebovaly na opravu jeslí dvě knihy „šedého" papíru (*„Lesch"* papír)[26] a šindelní i podlažní hřebíky v ceně 12 krejcarů.[27]

Roku 1690 připadla turnovská kolatura P. Fabianu V. Blovskému z Blovic, který zde působil celých sedmnáct let až do nešťastného roku 1707, kdy shořel klášterní i děkanský kostel. Děkan Blovský se zasloužil nejen o pořízení nového Božího hrobu, ale ve stejném roce i o zhotovení nových jesliček v chrámu P. Marie. Boží hrob postavil a potřebné figury vyřezal z dvaceti prken truhlář Daniel Benátský (za 3 zlaté). Zhotovení jesliček připadlo Václavu Černovickému, který hobloval prkna, vyřezal figury a podle smlouvy obdržel celkem, i s postavením jesliček, 5 zlatých. Malbu Božího hrobu i betlému provedl dvorní malíř hrabat Valdštejnů Jan Jiří Hertl, který za malování Božího hrobu dostal 4 zlaté, za malbu a zkrášlení figur do betlému 8 zlatých. Zvláštní účetní položky tvořilo ještě deset loktů plátna a tři knihy „šedého" papíru.[28] Počet použitých dřevěných desek na nový betlém nebyl uveden, z výše mzdy však vyplývá, že stavba betlému, který měl více figur a bezpochyby architektonické prvky, byla složitější.

V pamětech turnovského malíře Michala Bělohlávka (1841–1915), autora pozoruhodného betlému, s figurami malovanými na vrstvené lepence (uloženými ve fondu Muzea Českého ráje v Turnově), se píše, že *„betlém býval ve st/arém/ kostele P. M/arie/ prý krásný – panáci i narození strojené a ovce vlnou pokryté. U sv. Mikuláše bývalo město dřevěné – a též byla stará radnice, vše jest spáleno."*[29]

Svědectví pramenů ve městě Turnově koresponduje s výpovědí kronikářských záznamů, popisujících náboženský život v Železném Brodě, v městečku svérázných lidových pobožností a pašijového divadla. František Václav Jech (1779–1849),[30] železnobrodský kantor, zapálený muzikant, varhaník a fagotista, dal ve své Pamětní knize školní průchod nejen chvále českého hudebního života, ale především oslavě železnobrodských duchovních,[31] kteří spravovali farnost s největší péčí a láskou a v kteroukoliv denní či noční hodinu byli ochotni pomoci. Jech, hluboce zbožný barokní člověk, zaznamenal zásluhy zdejšího rodáka,

23 Viz pozn. 7, III F 53a, po 23. listopadu 1686.
24 Tamtéž, III F 56a, o svátcích vánočních 1687.
25 Tamtéž, III F 73.
26 Za objasnění pojmu „Lesch" papír vděčím Ing. Janu Jurčíkovi, řediteli Ruční papírny Velké Losiny, a.s.
27 Viz pozn. 7, III F 78, 20. 12. 1694.
28 Tamtéž, III F 76, r. 1698. Celková suma za betlém činila 14 zlatých 35 krejcarů.
29 Archiv Muzea Českého ráje v Turnově, osobní fond, pozůstalost-Kinský Karel, kart. 39, P-KK 266, Paměti Michala Bělohlávka.
30 SOkA Jablonec n. N., Valburga Wowková, Inventář k pozůstalosti F. V. Jecha, rukopis, Jablonec n. N. 1990, s. 1.
31 P. Jan Ferdinand byl v Železném Brodě od r. 1723, od r. 1728 byl farářem, od r. 1744 měl dva kaplany, Václava Jelínka a Václava Hudského. U duchovních jsou zpravidla uváděna data kněžské služby, u P. Václava Hudského a P. Ferdinanda Pause (viz níže) jsou data životní. Srov. SOkA Jablonec n. N., fond římskokatolický farní úřad Železný Brod, farní kronika II, 1842–1911.

kaplana P. Václava Hudského (1716?–1779) o prohloubení úcty svatých a rozvoj pobožností a procesí. Václav Hudský, který sám zdobil oltáře a oblékal Bolestnou Matku Boží o mariánských svátcích, vyřezal pro chrám sv. Jakuba Staršího betlém.[32] Betlém také vlastníma rukama stavěl na hlavním oltáři, z něhož musel být sňat Obraz sv. Jakuba i s rámem, neboť veškerý prostor opanoval betlém. Střed oltáře zaujal chlév s Božím narozením, od něhož se na jednu stranu až k sakristii rozprostíralo město Betlém s hradbami a valy a na druhou stranu k oratoři „ovčinec", tj. horské stráně, na nichž se pásly ovce. Ovce byly jen nahrubo řezané a kašírované, domodelované hrubým papírem. Od samé základny byl celý oltář až nahoru zakryt barveným stříkaným papírem, který věrohodně budil dojem krajiny s vrchy a skalami. Scéna byla uspořádána tak mistrovsky, že působila „in natura", jako skutečné „živé jesličky", kterým údajně v celé diecézi nebylo rovno a k nimž se až do Hromnic přicházeli pomodlit obyvatelé Železného Brodu i lidé z okolních vsí. P. Hudský pak opět betlém složil do truhel a uschoval do zvonice, kde byl sklad všech potřebných věcí, rovněž rekvizit pro stavbu Božího hrobu.[33] Po smrti P. Hudského se betlém stavěl až do roku 1784, kdy začal v Čechách platit nový bohoslužebný řád, který zapovídal vedle oblékání soch, pobožností křížové cesty, slavností Vzkříšení také zřizování jesliček a Božích hrobů. Dokladem trvající silné barokní religiozity v Železném Brodě však bylo rychlé obnovení památky Narození Páně, a to již po čtrnácti letech, roku 1798, z podnětu P. Josefa Geronise, který nechal se svolením faráře Ferdinanda Pause (1741–1800) staré a sešlé jesličkové figury opravit a obléknout do nových šatů.[34] Nejen Josef Geronis, který vystřídal roku 1779 P. Hudského na místě kaplana,[35] byl barokním člověkem, zřejmě i farář Ferdinand Paus nepatřil k osvícenským kněžím a měl pochopení pro barokní kolektivní zbožnost. Právě v době jeho duchovní správy, kdy byly ostře sledovány neliturgické barokní produkce, se konala poslední dvě představení Zrcadla umučení Pána našeho Ježíše Krista. S Železnobrodskými, kteří již v polovině 18. století na kůru provozovali vánoční pastorální hudbu jeho otce, kantora a skladatele z Dobrovice, si nejspíš rozuměl.[36]

Pozornost si zaslouží i vnější rámec slavnosti Narození Páně, která začínala již na Štědrý den v devět hodin večer, kdy zatroubil ponocný a zazvonil velký kostelní zvon. V půlhodinových intervalech hlaholily zvony a zvonky. V deset hodin se rozzářil kostel světlem lustrů a lamp, vešel farář s kaplany a ministranty a sloužil hodinky,[37] při kterých se *„pěkné hymny v muzice producírovaly"*. Když ponocný odtroubil a odzpíval dvanáctou, následovala slavná zpívaná mše.[38] Jásavé tóny pastorel na oslavu Narození Ježíše, v nichž zněly ptačí

32 SOkA Jablonec n.N., osobní fond, pozůstalost-Jech F. V., Pamětní kronika školní, fol. 27.

33 Tamtéž.

34 Tamtéž, fol. 29.

35 Josef Geronis/Jeronis(?) byl od r. 1779 v Železném Brodu kaplanem. Farářem se stal v letech 1801–1803. Viz pozn. 31.

36 Tamtéž. Ve farní kronice je u P. Ferdinanda Pause napsána obec Doubravice a správa železnobrodské kolatury v letech 1781–1801. Přesto zde přejímám údaje předního teatrologa Vojtěcha Róna. Srov. Vojtěch RÓN, *Poznámky k železnobrodským pašijím*, in: Vojtěch Rón, Lidové pašijové divadlo v českých zemích, Praha 2009, s. 171.

37 Hodinky – hóry (oficium, služba) – souhrn 8 částí liturgických modliteb a čtení, které se konají v určitou denní dobu v klášterech. Nejslavnější jsou vesperae, nešpory, večerní chvály při západu slunce v 18 hodin. Srov. Jiří VYSKOČIL, *Stručný slovník duchovní hudby*, Čelákovice 1992, s. 62–63.

38 Viz pozn. 32, Pamětní kronika školní, fol. 26.

hlasy – kukačka, slavík, hrdlička – pak v 19. století vklouzly do pohyblivých lidových betlémů a v jejich výtvarném a hudebním výrazu ukryly vzpomínku na barokní půlnoční mši.

Další významnou kronikou města Železného Brodu jsou První a Druhé zápisky Michaela Antonína Fišera, železnobrodského soukeníka (1825–1897),[39] který zanechal pod nadpisem „Tři králové jedou" přímo reportáž o průběhu tříkrálové bohoslužby z roku 1835.[40] V kostele byl kolem hlavního oltáře postaven s pastýři, stromy a s *„tím celým přístrojem malovaným"* starý betlém Václava Hudského. Kvůli Třem králům se musel částečně rozebrat, neboť Králové, z nichž Melichar klečel s pážetem u jeslí nejblíže a podával Jezulátku dary, měli velikost dvanáctiletých školáků a služebníci, kteří jim drželi soukenné pláštíky, odpovídali pětiletým dětem. S upravováním figur a livrejů měli kostelníci s ministranty hodně práce. Kronikář, který pohlížel na starý zašlý betlém se shovívavým úsměvem, byl nakonec stržen spolu s farníky, jež se tísnili v kostele, hlubokým zážitkem z orchestrálního provedení *„Šicovských nešpor"*.[41] Železnobrodští vstoupili do biblického příběhu spolu s Třemi králi, jež se skláněli u jeslí, kde se voskové Jezulátko s granátovýma očima a kudrnatou hlavičkou *„náležitě dvorně usmívalo"*. Ačkoliv se setmělo, lidem se nechtělo z kostela. *„Pohled do betléma, ano, a pak pohled na ty tři králové, kteréžto z dalekých cest sem přijeli, byl velmi dobrý. Smím-li to říci? skoro pravdivý! Mělo to na lid nepopiratelný, a velký náboženský dosah."*[42] Betlém se přestal stavět až roku 1856 za faráře Václava Zimy (1851–1877).[43]

Popis betlému srovnatelný se záznamem v turnovských zádušních účtech a železnobrodských kronikách se zatím nikde v severních Čechách nepodařilo najít a autentických betlémů z doby baroka je na území celých Čech poskrovnu. Byl-li železnobrodský betlém tak výjimečný, že mu nebylo v celé diecézi rovno, jak soudil místní patriot kantor Jech, nelze rozhodnout. Na druhé straně šikovných řemeslníků, kteří pro spásu své duše a oslavu Božího Narození ochotně přiložili ruku k dílu, bylo jistě dost, vždyť se na jesličky nepohlíželo jako na umělecké dílo. Pokud se účty starých farních kostelů ve městech a větších obcích dochovaly, zpravidla v 18. století obsahují (do zákazu jeslí) zmínku o stavbě betlému. V horských oblastech na sever od Železného Brodu se to týká například kostela Nejsv. Trojice ve Bzí a chrámu sv. Bartoloměje v Držkově. Ve Bzí byla zaznamenána stavba betlému mezi lety 1768 a 1777[44] bez jakéhokoli náznaku o jeho podobě. Sice roku 1774 dodal na hlavní oltář dva anděly[45] kosmonoský řezbář Josef Nedoma,[46] scénu Zvěstování P. Marie, nově poři-

39 Kroniku založil již jeho otec Michael Hynek Fišer (1798–1873), jenž přišel r. 1815 z Poniklé do Železného Brodu jako učitelský pomocník, kantořiny však zanechal a pustil se do soukenického řemesla. Syn Michaela A. Fišera Jaroslav Václav Fišer (1870–1947), obchodník, byl prvním správcem muzea v Železném Brodu. Srov. SOkA Jablonec n. N., Valburga WOWKOVÁ, *Inventář pozůstalosti Michaela A. Fišera*, Jablonec n. N. 1990, strojopis, s. 1–2.

40 Za děkana Jakoba Březiny (1825–1850). Srov. SOkA Jablonec n.N., osobní fond, pozůstalost-Fišer M. A., kart. 1, Druhé zápisky, s. 222–228.

41 Heinrich Schütz (1585–1672) – německý skladatel a varhaník, nejvýznamnější skladatelská osobnost před J. S. Bachem – mj. autor Vánočního oratoria.

42 Viz pozn. 40, Druhé zápisky, s. 228.

43 SOkA Jablonec n. N., osobní fond, pozůstalost-Fišer M. A., kart. 1, První zápisky, s. 251. – Viz pozn. 31.

44 SOkA Jablonec n. N., fond římskokatolický farní úřad Bzí, zádušní a kostelní účty, 1768–1797, kart. 2.

45 *„Englische Figuren"*.

46 Viz pozn. 44, r. 1774.

zovanou roku 1779, však zřejmě tvořily dvě deskové figury.[47] Rovněž v Držkově stavěli výjev Zvěstování malovaný na dřevěných deskách, které vykrojil roku 1733 truhlář.[48] Roku 1770 se účtech objevily *„neue Heüßel und Zirungen“*, snad nové domky a přízdoby do betlému za 17 krejcarů.[49] Roku 1773 se platilo za sedm prken, která se použila do betlému a Božího hrobu.[50]

V knize zádušních účtů kostela sv. Jiří v Libštátu,[51] dochovaných od roku 1737, je nejstarší zmínka o betlému z roku 1738, v účtech kostela sv. Maří Magdaleny v Lužanech[52] z roku 1741, kdy byla kniha založena,[53] v účtech chrámu sv. Bartoloměje v městečku Pecce z roku 1778.[54] V zádušním počtu chrámu sv. Mikuláše v Nové Pace je sice betlém poprvé doložen roku 1772,[55] kdy bylo zaplaceno za *„lajsty“* pro jeho postavení, ale předchozí účetní dokumenty nebyly nalezeny.[56] Roku 1773 byl zde pořízen nový betlém za dva zlaté a zřejmě se renovoval Boží hrob, neboť se platil větší obnos peněz za podlahu, prkna a malování Božího hrobu.[57]

Jen v některých kostelech po odvolání zákazu vystavování jeslí sáhli po původních jako v Železném Brodě. Dvacet či více let odložené figury, pokud nezmizely nebo nebyly rozebrány do rodin, byly považovány za nepoužitelné a kněží je nepostrádali, neboť během let místo betlému pořídili nové oltářní obrazy, které se střídavě zavěšovaly na hlavní oltář, v adventu Zvěstování P. Marie, o Vánocích Narození Páně a v předvečer Zjevení Páně Klanění sv. Tří Králů. Obrazy měly shodný rozměr, neboť se vkládaly do stejného rámu, který se vykazoval v inventáři. Tak v kostele sv. Stanislava v Loukově, který náležel k semilské kolatuře, je roku 1886 zaznamenán zlacený rám k obrazu Narození a Vzkříšení Páně.[58] Množství obrazů bylo závislé na finančních prostředcích a na štědrosti donátorů, mezi nimiž často figuroval sám farář. V řadě kostelů se o Vánocích vystavovalo voskové nebo dřevěné Jezulátko v zasklené skříňce. V poutním chrámu Navštívení P. Marie v Bozkově měli roku 1825 Jezulátko, v inventáři oceněné 30 krejcary.[59] Pořídili si však nové (v hodnotě 4 zlatých), bohatě zdobené a krásně štafírované s dobře pozlacenou korunou, které roku 1835 farář Josef Strnad označil za *„Prachtbildhauerarbeit“*.[60]

47 *„Verfertigung 2 er neuen Advents Büldern“* za 4 zl. Tamtéž, r. 1779.
48 SOkA Jablonec n. N., fond římskokatolický farní úřad Držkov, kniha výdajů 1731–1835, kn. 11, r. 1733.
49 Je těžké rozhodnout, zda nemohl písař mínit také nový chlév. Tamtéž, r. 1770.
50 Tamtéž, r. 1773.
51 Státní oblastní archiv (dále cituji SOA) Zámrsk, fond velkostatek Kumburk, římskokatolický farní úřad Libštát, Kniha záduší libštátského založení sv. Jiří, 1737–1810, kn. 7437, r. 1738.
52 Lužany se nacházejí na půl cesty mezi Jičínem a Lázněmi Bělohrad.
53 SOA Zámrsk, fond velkostatek Kumburk, římskokatolický farní úřad Lužany, Kniha záduší lužanského založení sv. Maří Magdaleny, 1741–1800, kn. 7483, r. 1741.
54 SOkA Jičín, fond římskokatolický farní úřad Pecka, Účetní kniha kostela sv. Bartoloměje v Pecce, 1770–1854, kn. 34, r. 1778.
55 SOA Zámrsk, fond velkostatek Kumburk, římskokatolický děkanský úřad Nová Paka, kostelní účet kostela sv. Mikuláše, 1772–1821, kn. 7523, r. 1772.
56 Předcházející účetní kn. 7522, v níž je zmíněn pouze Boží hrob, zahrnuje léta 1681–1716.
57 Viz pozn. 54, kn. 7523, r. 1773.
58 Diecézní archiv (dále cituji DA) Litoměřice, fond římskokatolický farní úřad Loukov, Inventář z r. 1886, kart. 78/199.
59 DA Litoměřice, fond římskokatolický farní úřad Bozkov, Inventář z r. 1825, kart. 14/30.
60 Tamtéž, Inventář z r. 1835.

Obr. 5. Adorace „bílého“ a „asijského“ krále s doprovodem, součást triptychu, Augustin Hübner, olej na plátně, Praha, 1839, soukromá sbírka.

Obr. 6. Betlém Narození Páně, olej na dřevě, Český ráj – Podkrkonoší, 20. léta 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 7, 8. Darovníci, olej na dřevě, Český ráj – Podkrkonoší, 20. léta 20. století, soukromá sbírka.

Zmínka o betlému v děkanském kostele sv. Petra a Pavla v Semilech v době předjosefinské dosud nebyla nalezena, přesto vtipné východisko, označené ještě roku 1908 P. Karlem Procházkou za jesle na plátně malované, skládající se ze tří obrazů,[61] by hovořilo pro analogicky uspořádaný deskový betlém. V inventáři semilského děkanství je skutečně zapsán k roku 1850 pro dobu vánoční na hlavní oltář obraz Narození Páně s Klaněním pastýřů a dva obrazy postranní, kde jsou namalováni Tři králové s dvořanstvem.[62]

Když semilský děkan pořizoval roku 1859 do kostela nový Boží hrob, získali zakázku truhlář Zeman, pravděpodobně Josef Zeman z Tatobit a malíř Prokop. Oba dostali zaplaceno po 16 zlatých.[63] Malíř Franz Prokop štafíroval podle kostelních účtů roku 1826 krucifix na hřbitově při kostele sv. Bartoloměje v Držkově.[64] Snad lze jméno tohoto umělce, zde nazvaného malířem, spojit s Františkem Prokopem ze Semil, jehož sochařské dílo se dodnes zachovalo na mnoha místech horního Pojizeří.[65] Možná měl i následovníka ve svém synovi.

Podobně jako v Semilech slavili památku Narození Páně v Přepeřích, jak potvrdily inventáře kostela sv. Jakuba Staršího z let 1876 a 1882. V kostele se kromě obrazů P. Marie a Archanděla Gabriela pro dobu adventní, obrazů Narození Páně a Ježíše v hrobě nalézaly *„dvě na dřevě malované skupiny pastýřů pro dobu vánoční“* (oceněné 80 krejcary) a *„ze dvou částí sestávající seskupení sv. Tří králů na dřevě malovaná“*.[66] V německy psaném inventáři z roku 1876 je výslovně zdůrazněno, že skupiny pastýřů jsou olejomalby a patří *„zum* [...] *Bethlembilde“*.[67] Formulace připouští výklad, že se zde k obrazu Narození Páně přistavovaly po stranách figury deskového betlému. Výpravný zde byl i Boží hrob, k němuž vedle kříže, stavebních částí a doplňků (stůl, podstavec, tři poloobloukyy, šest postranic, zadní stěna, klekátko, prkna k upevnění celku, plátno, sedm skleněných koulí) náleželi *„dva žoldnéři na dřevě malovaní“* a tři andělé malovaní na lepence.

Pátrání v kostelních inventářích jen potvrdilo skutečnost, že od zákazu stavění kostelních jeslí zhruba na sto let jesličky z inventárních soupisů zmizely a vrátily se tam nejdříve na konci 19. století, a to i v případě, že již nějaké v kostele dávno sloužily. Výmluvné jsou zápisy loukovského faráře, který se roku 1886 jen mimochodem při vykazování kostelního náčiní zmínil o mosazné tříkrálové hvězdě a dvou svícnech – k jesličkám.[68]

Místních řezbářů a malířů nebylo málo, ale ne všichni duchovní byli nakloněni vystavit dílo lidového umělce. Nové kostely, budované z peněz náboženského fondu, byly strohé, bez výzdoby, s minimálním inventářem. Také staré kostely se renovovaly, opatřovaly se „gotickými“ věžemi a zařizovaly se mobiliářem z řezbářských dílen v duchu návratu ke starým

61 Karel PROCHÁZKA, *O betlémech*, Praha 1908, s. 47. Dále cituji: PROCHÁZKA, *O betlémech*.

62 DA Litoměřice, fond římskokatolický farní úřad Semily, Inventář z r. 1850, kart. 131/344. – PhDr. I. Navrátilovi, řediteli SOkA Semily, se podařilo zjistit autora těchto obrazů, pořízených r. 1839 z donace, Augustina Hübnera, rodáka z Vrkoslavic (Jablonec nad Nisou) – viz obr. 5.

63 Zámečník Jan Havránek obdržel 4 zl. Srov. SOkA Semily, fond římskokatolický děkanský úřad Semily, kostelní účty 1757–1950, kart. 78, r. 1859.

64 Za 10 zl. Srov. SOkA Jablonec n. N., fond římskokatolický farní úřad Držkov, Kniha výdajů 1803–1859, kn. 12, r. 1826.

65 SCHEYBAL, *Umění lidových tesařů*, s. 297.

66 DA Litoměřice, fond římskokatolický farní úřad Přepeře, Inventář z r. 1882, kart. 109/287.

67 Tamtéž, Inventář z r. 1876.

68 DA Litoměřice, fond římskokatolický farní úřad Loukov, kart. 78/199, Inventáře z let 1886 a 1899.

výtvarným principům. Nejen představitelé vyšších společenských vrstev a kněží tíhnuli k historickým stylům a nazarenismu. V poslední třetině 19. století s hospodářským vzestupem selského stavu, řemeslníků i živnostníků docházelo ke změně vkusu také těchto vrstev obyvatelstva, kterým již ve srovnání s uhlazenými díly klasicistními a novogotickými připadalo lidové umění *„hudlařské“*.[69] Plastiky, které dnes působí strnule, nehybně a chladně, tehdy splňovaly estetické normy.

Již od konce 18. století se šířily jesličkové archy, ať už domácí produkce nebo dovážené ze zemí habsburské monarchie a z Německa – dřevoryty, mědirytiny, litografie, ocelorytiny, které se ručně kolorovaly. Dlouho převládalo jejich kosmopolitní ztvárnění blízké biblickoromantickému stylu, než bylo vytlačeno jesličkovými archy s postavami ve stylizovaných národních krojích a s kulisami domácích památných míst k povzbuzení vlastenectví a politického uvědomění Čechů.[70] Mezi nimi měly zásadní význam čtyři jesličkové archy malíře, grafika a ilustrátora Mikoláše Alše z let 1902 a 1904 a rovněž čtyři archy ilustrátora a scénografa Josefa Weniga z roku 1918, nejen tím, že ve vlasteneckých rodinách vytvářely kouzlo Vánoc, ale inspirovaly bezpočet řezbářů profesionálních i lidových. Vliv Mikoláše Alše v českém národním prostředí byl podobný vlivu významného představitele nazarenismu, malíře Josefa Führicha (1800–1876) v jazykově německých oblastech. S figurami vystříhanými z jesličkových archů si vystačili po dobu čekání na finančně náročnější dřevořezby z uměleckých ústavů a řezbářských dílen v mnoha kostelech (rovněž v Bozkově, Příchovicích, Tatobitech).[71] V době, kdy se na pražském vánočním trhu daly zakoupit figury z jesličkových archů již adjustované na deskách vyřezaných z překližky, malovali někteří tvůrci na desky z tvrdého dřeva o tloušťce 5–7 mm figury vysoké 15 až 35 cm, které se dobře vyjímaly na kostelních oltářích. Byly v národním duchu v krojích, jen Tři králové a jejich doprovod připomínali pohádkové postavy. V dynamicky se rozvíjející společnosti přicházeli tvůrci s nápady a novými technikami. Ručně i do forem se začaly tvarovat hliněné, papírové, sádrové masy, které přitahovaly příznivou cenou a novotou. Vyskytly se i litinové odlitky betlémových figur. V kostele sv. Josefa v osadě Krásná[72] vystavovali roku 1922 o Vánocích na oltáři sv. Jana nový, elektricky osvětlený betlém s 22 figurami z litiny a chlévem podle Albrechta Dürera, který zaslala firma Pfeifer z Mnichova.[73] Betlémy v nazarénském duchu však dodávaly ve velkém množství do českých zemí především řezbářské dílny ze St. Ulrichu v Tyrolsku, Ferdinanda a Dominika Demetze, Ferdinanda Stuflessera a dalších, jež důrazem na historickou a místopisnou věrnost biblické události dokonale splňovaly představy duchovních správců.

Führichovo dílo působilo také prostřednictvím obrazů, reliéfů, soch a betlémů, jež vytvořili pro zdejší kostely různí umělci a řemeslníci podle jeho kreseb a grafických listů. Příklad loukovského kostela, kde byly sbírkou roku 1886 získány peníze na čtrnáct zastavení křížové cesty, olejů na plátně, které namaloval malíř Ignatz Müller z Rychnova u Jablonce

69 SCHEYBAL, *Umění lidových tesařů*, s. 277.
70 Rudolf ZRŮBEK, *České vystřihovací jesličky*, in: Betlémy a betlémáři, roč. 1, 1990/91, č. 1, s. 10.
71 PROCHÁZKA, *O betlémech*, s. 44.
72 Dnes součást obce Pěnčín, okres Jablonec n. Nisou, po 1850 střídavě Schumburg nebo Šumburk.
73 *„Hartgußmasse, polychromiert“* za 55 000 Mark (350 Kč). SOkA Jablonec n. Nisou, fond římskokatolický farní úřad Šumburk-Jistebsko, Farní kronika 1756–1934, s. 551.

nad Nisou podle předloh Josefa Führicha,[74] přibližuje situaci v mnoha jiných kolaturách. Rámy k obrazům dodal Sucharda z Nové Paky.

Okouzlení mechanikou – pohyblivé betlémy

„Zálibou svojí zajisté ušel jsem rozličné nehodě života a útěchu našel nemalou v Betlému svém."
(Slova betlemáře Antonína Béma ze Semil, zaznamenaná Karlem Procházkou)[75]

Nečekaný rozvoj lidového betlemářství v 19. století a místy ještě v první třetině 20. století zúročil řadu podnětů, v prvé řadě domácí tradici stavby kostelních betlémů. V archivních pramenech z oblasti severních Čech se vyskytují voskové figury, které jistě s radostí místní řemeslníci opatřili oděvem.[76] Vždyť každá milostná mariánská soška měla v této době četná, zlatem či stříbrem krumplovaná roucha, do nichž byla převlékána pro rozličné slavnosti. Záznamy mluví o modelovaných a kašírovaných figurách[77] i o dřevořezbách. Betlémy stavěné truhlářem byly asi ve značné míře malované na dřevěných deskách. Uspořádání – vlevo město, vpravo pastvina – lidové betlémy 19. století převzaly a zahrnuly do betlémového představení i hudební produkci odvozenou z půlnoční bohoslužby. Řezbáři, malíři, štafíři, truhláři a další řemeslníci, kteří zrušením klášterů a zchudnutím církve přišli o práci, hledali obživu v zakázkách pro maloměstské a venkovské zadavatele a mnozí začali zhotovovat figury do rodinných betlémů.

V horských a podhorských oblastech, kde byly do 19. století všechny stavby až na kostel roubené a kde lidem dávalo obživu zpracování lnu, vlny či bavlny, působilo hodně řemeslníků zpracovávajících dřevo. Výroba nábytku, nádobí, nářadí, tkalcovských stavů, kolovratů, cívek zanechávala v po sobě jdoucích generacích nadání, cit pro materiál, fortel a důvtip, který zúročili mnozí lidoví řezbáři. Roku 1905 bylo v Semilech osm truhlářů,[78] v Železném Brodě sedm, v Lomnici nad Popelkou šest a řezbář Jan Kubišta. Aspoň jeden truhlář byl v každé malé vísce, ale častěji jich bylo více. Ve Stružinci byli tři, v Bozkově, Košťálově a Nové Vsi nad Popelkou čtyři, stejně jako v Libštátě, kde se ještě uživil řezbář Josef Janoušek. V Kněžnici zase Josef Závora vyřezával zvířata. Se změnou životního stylu se ve městech objevili malíři pokojů, kteří malovali kulisy, opony a rekvizity pro ochotnické spolky a často též papírové betlémové figury. Například divadelním ochotníkům v Bozkově

74 Za 1338 korun. Srov. DA Litoměřice, fond římskokatolický farní úřad Loukov, Inventář z let 1886 a 1899, kart. 78/199.
75 PROCHÁZKA, *O betlémech*, s. 87.
76 V kostele sv. Vavřince v Chrastavě na Liberecku 1729. Severočeské muzeum v Liberci, fond starých tisků, Inventáře z let 1729 a 1737, ST 1788.
77 V kostele Narození P. Marie v Jablonném v Podještědí r. 1747. SOkA Česká Lípa, fond římskokatolický děkanský úřad Jablonné v Podještědí, kostelní účty 1718–1757, kart. 12.
78 Václav KUDRNÁČ, *Úplný adresář a popis politického okresu semilského*, Turnov 1905, s. 133n. Dále cituji: KUDRNÁČ, *Adresář*.

maloval opony a kulisy roku 1866 Josef Prokop ze Semil, později Kopal z Koberov a naposled malíř pokojů Josef Lev z Jilemnice.[79]

Se zaváděním strojů, které byly zpočátku dřevěné, korespondovala záliba v mechanických betlémech. Jejich původ nesouvisí s lidovým betlémářstvím, neboť i ony se u nás nejprve objevily na církevní půdě. Vůbec nejstarší zmínka o „mechanicam nativitatis domini Nostri Jesu Christi" v Čechách, se váže k roku 1680 a kostelu v Jindřichově Hradci.[80] Tradice je dále připisuje mariánským poutním místům pod Krušnými horami, Bohosudovu[81] a osadě Mariánská u Jáchymova[82] a ve frýdlantském výběžku poutnímu chrámu Navštívení P. Marie v Hejnicích.[83]

Karel Procházka zaznamenal slova Antonína Béma, soustružníka a betlemáře v Semilech,[84] který deset let tvořil svůj pohyblivý betlém. Sbíral zkušenosti od svých patnácti let, kdy svůj první betlém poháněl strojem ze starých hodin. S hodinovým strojem se ovšem nespokojil, neboť *„mechanika ta povzbuzuje neustále chuť dále bádati, co je staršího či všednějšího zaměňovati a novým něčím zveličovati"*[85] a vyzkoušel větrné kolo. Byť mělo metr a půl v průměru, právě na Boží hod vánoční zklamalo, protože bylo bezvětří. Obrátil se tedy k vodní energii a páře.[86] V okolí nalezl mnoho následovníků, zejména mezi těmi, kteří k pohonu využívali tekoucí vodu. Na základnu o ploše čtyř metrů čtverečných rozmístil na tři sta dřevěných figurek, většinou králické provenience, ale i postav vlastní rukou vyřezaných, jistě právě oněch pohyblivých, a vybavil betlém zvonkohrou s nejznámějšími koledami. Takto, ze zakoupených figurek, stavěla svůj betlém velká část betlemářů.

Podobné betlémy vznikaly v horním i středním Pojizeří, v Krkonoších i v Podkrkonoší. Jeden z nich pojal do svého románu Západ spisovatel Josef V. Rais. Jeho tvůrce P. Josef Matoušek jej vystavoval na faře v Lázních Bělohradu od Vánoc do Hromnic až do roku 1888.[87] Figurky se pohybovaly z obou stran k jeslím, kde se „propadly" a spodem putovaly zpět na výchozí místo. Městem pochodovali vojáci, mezi skalisky vedl pastýř ovečky do ovčína. Na návrší se zvedaly a klesaly perutě větrného mlýna, jako by kynuly sedláčkům, kteří spěchali s pytli obilí. Ze skalního úkrytu vycházel ďábel v ústrety poustevníkovi, jakmile však tento zdvihl ruku s křížem, pekelník hned před ním uskočil zpět do sluje. V kraji romantických skalních věží a tajemných zákoutí, který skýtal obydlí poustevníkům, se snadno ukryl i ďábel pokušitel. Hlavní atrakcí byl i v pohyblivém betlému Václava Jandy ze mlýna v Dolní Lomnici, postaveném kolem roku 1870.[88] Jistě nepřekvapí, že k nejvíce obdivovaným patřil

79 Stanislav HLAVA, *250 let divadla v Bozkově*, in: ZČRP 13, 2000, s. 230.
80 Jan MUK, *Jindřichohradecké jesličky*, Publikace Městského musea v Jindřichově Hradci č. 8, 1936, s. 4.
81 Mariaschein.
82 Zaniklé poutní místo Mariasorg.
83 Po r. 1761. Srov. Alfred KARASEK – Josef LANZ, *Krippenkunst in Böhmen und Mähren vom Frühbarock bis zur Gegenwart*, 2. unveränd. Aufl. Marburg 1992, s. 119.
84 KUDRNÁČ, *Adresář*, s. 44.
85 PROCHÁZKA, *O betlémech*, s. 86.
86 V Prostředním Lánově v Krkonoších zahynul při předvádění betlému o Vánocích 1925 při výbuchu parního kotle truhlář Václav Erben. Srov. R. JANOVSKÝ, *Smrt českého betlemáře u jesliček*, in: Český lid, 1926, roč. 26, s. 381.
87 Karel PROCHÁZKA, *O betlémech*, s. 87.
88 J. J. F. (Josef J. FUČÍK), *Betlemy*, in: Lomnicko n. Pop., roč. IV, 1924, č. 5, s. 78–80.

Obr. 9, 10. Skříňkový betlém Narození Páně s tradičním rozdělením na město (vlevo) a pastvinu (vpravo). Nad chlévem (viz detail dole) je scéna Vraždění betlémských neviňátek a opodál vlk prchá před pastýřem se zadávenou ovečkou. Různé typy figur, řezané ze dřeva a kašírované, Králíky/Hostinné – okolí, konec 19. století, Městské muzeum v Železném Brodě.

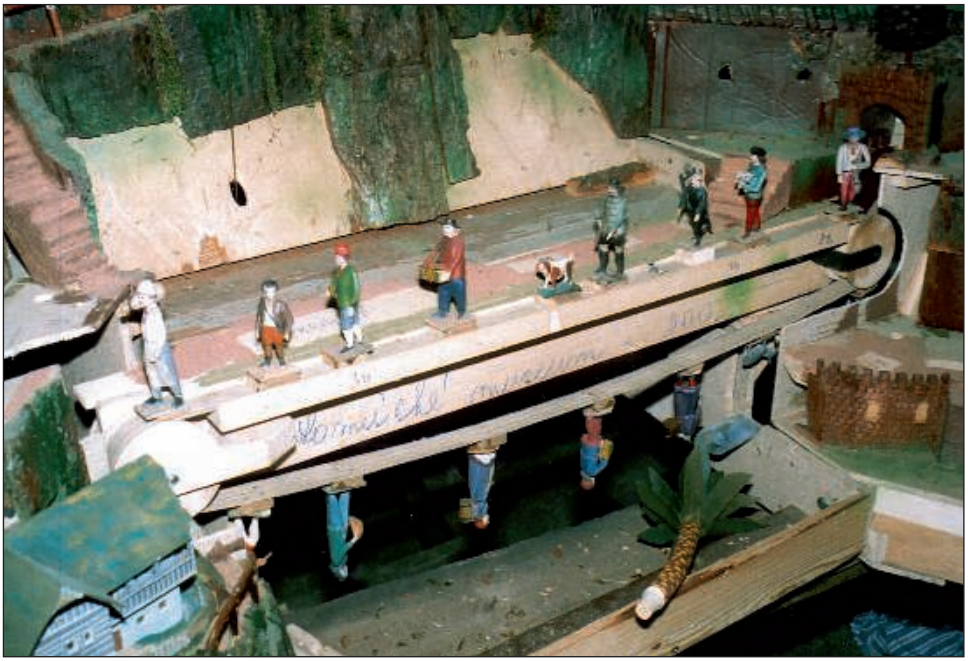

Obr. 11. Žena s nůší, dřevořezba, polychromie, Bozkov (okres Semily), kol. r. 1900, Krkonošské muzeum Správy KRNAP, Jilemnice.

Obr. 12. Betlém Narození Páně, pohyblivý, Josef Dlouhý, dřevořezba, polychromie, Stružinec (okres Semily), 1907–1918, renovace František Mühl 2005, Městské muzeum a galerie v Lomnici nad Popelkou.

Obr. 13. Betlém Josefa Dlouhého během renovace, pohyblivý pás s darovníky, snímek převzat z fotoalba Františka Mühla.

Obr. 14. Betlém Narození Páně, pohyblivý, Josef Makovec, Miroslav Hošek, malba na dřevě, polychromovaná dřevořezba, Liberec/Nová Ves nad Popelkou, 70. léta 20. století, Muzeum betlémů v Kryštofově Údolí.

Obr. 15. Betlém Narození Páně, pohyblivý, detail, Ladislav Cerman, dřevořezba, polychromie, Dolní Kalná (okres Trutnov), 80. – 90. léta 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 16. Betlém Narození Páně, pohyblivý, Jiří Buchar, dřevořezba, polychromie, Horní Branná (okres Semily), 1951–2003, soukromá sbírka.

Obr. 17. Betlém Narození Páně, pohyblivý, Ladislav Babec, dřevořezba, polychromie, Jesenný (okres Semily), 90. léta 20. století, soukromá sbírka.

„točící“ betlém Josefa Kobrle ze Staré Lomnice, významného varhanáře, jehož závod po čtyřicet let dodával varhany do celého Pojizeří a Podkrkonoší.[89]

Ještě jeden moment v této době vstupoval na betlémskou scénu. Rozdělení betlému z poloviny na město a pastvinu u řady betlémů přestalo platit. Autoři osazovali terasy typickými stavbami svého bydliště, významnými památkami rodné vlasti, ale i monumenty zahraničními. Vedle sebe se nacházely hradní zříceniny, zámecká sídla, průčelí paláců rozličných historických stavebních slohů, věže a kopule chrámů různých církví spolu se soudobou architekturou evropskou i americkou. Příliv informací z celého světa, dostupnost obrazového materiálu, sečtělost a zcestovalost mnohých tvůrců i aktuální politická situace se promítala do betlémů. A tak v pohyblivém betlému Josefa Dlouhého ze Stružince z let 1907–1918 vedle sakrálních staveb, lomnické radnice, vil úspěšných podnikatelů, roubených chalup, vodních a větrných mlýnů nepřekvapí důstojná budova pražského Národního muzea, šikmá věž v Pise nebo Palác míru od francouzského architekta Louise M. Cordonniera v holandském městě Haagu, kde byly uzavřeny smlouvy o omezení zbrojení a upevnění míru (!).[90] Betlémská jeskyně či chýše již nutně nemusela být před hradbami města, ale Ježíšek se narodil uprostřed svého lidu, v loubí roubeného domu, jaká obíhala náměstí pojizerských městeček. Za všechny stačí vzpomenout Lomnický betlém malíře, grafika a ilustrátora Franty Patočky (1909–1996) ze sedmdesátých let 20. století.

Do Lomnice nad Popelkou, k Makovcům – řezbářům se vinulo rodové pouto Josefa Makovce (1916–1990), ačkoliv se narodil v Praze a zaměstnání jej zavedlo do Divadla F. X. Šaldy v Liberci. Podmanivé kouzlo lidového umění opanovalo jeho hereckou duši v roubené chalupě Josefa Šolce, jeho tchána, v Nové Vsi nad Popelkou. Tchánův betlém měl před očima, když se v sedmdesátých letech 20. století sám pustil do tvorby vlastního pohyblivého betlému. Tři stupně téměř dva a půl metru široké kompozice jsou pestrou scénou, před níž se pohybují darovníci, ponocný s troubou, kde se točí tanečnice i kachny na rybníku. Pod skálou je přilepen kostel sv. Prokopa z Nové Vsi nad Popelkou, z brány mohutné středověké věže vyjíždějí Tři králové. Se samozřejmostí vlastní lidovému betlemářství se zde střídají pražské měšťanské domy a paláce s roubenými chalupami z Lomnicka. Jedna z nich zcela na okraji nabízí pohled do interiéru venkovské světnice. Tam za tkalcovským stavem sedí Josef Šolc. Figury, lidé, zvířata i stromy jsou vyřezány po obrysu a polychromovány, pouze sv. Rodina je trojrozměrná a je dílem Miroslava Hoška. Když se s písní „Já jsem kadlec od Kumburka“ rozsvítí tkalcovská světnička, ponocný zatroubí, anděl probudí pastýře a měšťané i venkované nastoupí svou pouť k jeslím.

Konstrukce, scény, typy figur byly napodobovány a předávány další generaci. Také v pohyblivém betlému Josefa Junka z Košova z obou stran přijíždějí darovníci k jeslím, kde mizí, aby se po chvíli znovu objevili v branách na okrajích betlému. Zatímco se Ježíšek kolébá, kováři buší do kovadliny, tesaři osekávají kládu, kolář třímá pořiz, nožíř stojí u brusu, ovce prchají před psem do ovčína, muzikanti vytrubují a pískají. Pro Josefa Junka se Ježíšek narodil na Lomnicku, v krajině kolem Košova s vrchem Babylónem v pozadí. Betlém s přirozenou barvou lipového dřeva vznikal v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století a měří na šířku bez mála dva a půl metru.

89 Jan TOMÍČEK, *Romantický varhanář Josef Kobrle*, in: ZČRP 10, 1997, s. 41.

90 Smlouvy byly v Haagu podepsány v letech 1899 a 1907.

Ježíška kolébají sv. Rodiče i v betlémech Ladislava Cermana (1923)[91] z Dolní Kalné a Jiřího Buchara (1930) z Horní Branné, které oplývají živou, ale uměřenou barevností. Nadaný řezbář – samouk Ladislav Cerman vytvořil v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století pro loutkářský soubor v Dolní Kalné řadu marionet a malebnost loutkového divadla vstoupila i do jeho pohyblivého betlému. V kontaktu s místními divadelníky byl rovněž Jiří Buchar, jenž maloval k inscenacím divadelní kulisy a jemuž všechny potřebné dovednosti poskytlo truhlářské řemeslo. Zručnost a cit předávala snadno jedna generace generaci druhé, neboť se muži v zimě scházeli a společně řezali figurky. Jiří Buchar se inspiroval kresbami v kancionálu a v kalendářích Vincentina,[92] jež vycházely od dvacátých let 20. století. Mezi léty 1951 a 2003 vytvořil betlém s impozantní palácovou architekturou vyplňující horní třetinu kompozice, zatímco zcela dole mezi roubenými chalupami stojí prostý chlév, kde v malované kolébce leží Ježíšek. Z obou stran se posouvají pásy s darovníky a Třemi králi. Muž štípe dřevo, „Valach" kroutí hlavou nad tím, kam všichni spěchají, trubači nad chlévem vyhrávají, pastýř vyhání ovce z ovčína, liška běhá ve sluji dokola, pes vrtí ocasem, husy plavou na rybníčku, Herodes přechází ve věži, mlýn otáčí perutinami a opravdová „živá" voda teče do koryta. Pod temně modrou oblohou se vznášejí tři andělé, betlémská hvězda září a na nebi se blýská přes čtyřicet hvězdiček. Ve městě v lucernách a oknech září světlo.

S hravou samozřejmostí vytvořil svůj pohyblivý betlém také Ladislav Babec (1939) z Jesenného, kde pod obvyklými rekvizitami (hradem s cimbuřím, větrným mlýnem, kostelem a palácem) panuje čilý ruch – ve mlýnici se otáčí muž s trakařem a mlynář s pytlem. Kominík vymetá komín kovárny, kde žhne výheň rudým plamenem a kovají dva kováři. Ponocný troubí, hospodyně krmí slepice a na dvou točnách jezdí dokola darovníci. V betlému metr širokém se nalézá na sedmdesát pestře malovaných figurek.

Ruce, jež neznají oddechu

„… dokud bude to dílko existovat, bude zářit."
(Řezbář a betlemář František Mühl v publikaci Rady začínajícím řezbářům)[93]

K tradici lidových sochařů a řezbářů se přihlásil Josef Tomíček ze Semil (1888–1968), řezbář samouk, autor zhruba padesáti betlémů, které zakotvily na kostelních oltářích i v rodinách doma i za hranicemi. Tvořil v českém „národním" duchu ve spolupráci se svým starším bratrem Františkem, který zhotovoval architektonické části. Malovaná brána Bičíkova statku v Příšovicích, který reprezentoval pojizerskou lidovou architekturu na návsi výstavní dědiny na Národopisné výstavě českoslovanské v Praze roku 1895, posloužila za vzor pro portál chléva. Roubený vodní mlýn s rumpálovou studnou a holubníkem z jedné

91 Ladislav Cerman se narodil v Čisté u Horek.
92 Ústav založený 1. 11. 1889 v Praze, kde pečovaly řádové sestry o chudé, opuštěné nevyléčitelně nemocné lidi, děti i dospělé, který trvá dodnes. Srov. WWW: [http://www.vincentinum.cz].
93 František MÜHL, *Rady začínajícím řezbářům*, Příloha ke zpravodaji č. 21, Příbramští betlémáři, květen 2006, s. 14. Dále cituji: MÜHL, Rady začínajícím řezbářům.

Obr. 18–21. Darovnice, babka s kozou, ponocný a dudák, Josef Tomíček, dřevořezba, polychromie, Semily, 1. polovina 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 22. Betlém Zjevení Páně, Ludmila Matoušová, dřevořezba, polychromie, Turnov, 90. léta 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 23. Betlém Narození Páně, Ludmila Matoušová, dřevořezba, polychromie, Turnov, 80. léta 20. století, soukromá sbírka.

strany a panorama Hradčan s alejí topolů z druhé strany jeslí doplnily další symboly české krajiny. Oblé dřevořezby kulatých tváří, mezi nimiž nemohl chybět sedlák se selkou v kroji, kmet v dlouhém kožichu, poutník v haleně s čtverhranným vyšívaným límcem na zádech, šohaj v přiléhavých nohavicích s výšivkou, ponocný s lucernou a se psem, babka s kozou a dudák, se vyskytovaly ve dvou variantách, v plné nebo v poloviční plastičnosti, se zadní, nepohledovou stranou plochou. Josef Tomíček svou lásku k hudbě a koledám, které si pilně zapisoval, rád vyjadřoval verši nejznámější, ještě středověké kostelní vánoční písně, jež s oblibou psal zlatým písmem na bílou hranu základové desky betlému: Narodil se Kristus Pán veselme se, z růže kvítek vykvet nám, radujme se.[94]

Směr národní, příznačný pro Turnovsko, jež si dobylo koncem 19. století označení Český ráj, byl rozvíjen i ve 20. století a je respektován rovněž současnými umělci. Na počátku padesátých let se pustil do betlému, jenž je od počátku nazýván Turnovským, malíř Max Laupy (1911–1969), člen a scénograf turnovského Spolku divadelních ochotníků Antonín Marek. Turnovský betlém vznikl ke stému výročí vysvěcení kostela Narození P. Marie (1853–1953) za finanční i duchovní podpory turnovské veřejnosti. Rádcem z nejpovolanějších byl velký znalec betlemářství na Turnovsku, malíř a grafik Karel Kinský (1901–1969).[95] Figury malované Maxem Laupym (vespod zpevněné překližkou) představovaly známé turnovské osobnosti (například regenschoriho Karla Knoba, varhaníka a učitele hudby, jak hraje Ježíškovi na housle), měšťany a řemeslníky, muže spolu se sv. Josefem v kožichách nebo pracovním oděvu, ženy ve vypasovaných kabátcích s varhánky, širokých sukních, lemovaných stuhami a s bílými vyšívanými plenami na hlavách. Panna Maria s krejzlíkem kolem krku, v modré zástěře a zeleném kabátku, jež klečí u jeslí před chlévem v podezdívce roubeného domu s pavlačí, je jednou z nich. Mezi skalními věžemi se na pozadí rozprostírá zasněžené město Turnov s dominantami kostelů a radnice, v dálce na obzoru je vidět Kozákov, Trosky a Frýdštejn. V kašírovaných jeskyních se třpytí krystaly drahých kamenů.[96]

Turnov má štěstí na citlivé umělce, jejichž věcné a přitom působivé dílo může promlouvat k lidem hledajícím posilu ve svatostánku. Jan Vybíral (1952), řezbář, který žije v Turnově od roku 1974, se podílel na sochařské výzdobě turnovského chrámu P. Marie a obohatil roku 2001 interiér kostela sv. Matěje na Hruštici (nově vysvěceného po rekonstrukci), monumentálním reliéfním betlémem, pořízeným z finančních příspěvků městského úřadu a občanů města. V duchu betlemářské tradice Turnovska jsou postavy (v. 90–108 cm), umístěny před panoramatem města Turnova, vyrytým do dubové desky (310 × 119 cm). I tváře účastníků betlémské události patří obyvatelům Turnova, neboť za předlohu řezbáři posloužily fotografie turnovských občanů od Břetislava Jansy.[97]

94 Jan TOMÍČEK, *Vzpomínka na řezbáře Josefa Tomíčka*, in: Betlémy a betlémáři, roč. 5, 1996, č. 19, s. 11.

95 Alois HABŘINSKÝ, *Jak vznikl „Turnovský betlém“*, in: Náš Turnov, časopis spolku rodáků a přátel Turnova, prosinec 2001, č. 23, s. 4–5.

96 R. 2002 došlo k renovaci betlému, kterou vedl akad. mal. Václav Zajíc, profesor na SUPŠ v Turnově (jemuž vděčím za bližší informace). Betlém byl postaven napevno na mobilní podstavec. Jinak též srov. WWW: [http://www.turnov.cz/], Kronika města Turnova, 2002, zprac. Pavel CHAROUSEK, s. 166.

97 *Kostel sv. Matěje má nový betlém*, in: Pojizerské listy, 9. 1. 2002, roč. 75, č. 2, s. 9. – WWW: [http//www. turnov.cz/] Kronika města Turnova za rok 2001, zprac. Hana MAIEROVÁ, s. 61.

V pozadí tvorby Jana Vybírala stály významné osobnosti, zakořeněné ve zdejším kraji, umělci Vladimír Komárek, Josef Jíra a Dalibor Matouš. S Daliborem Matoušem odešla do Turnova roku 1953 také jeho žena, malířka, grafička a ilustrátorka Ludmila Matoušová (1924).[98] Krása přírody Pojizeří a podhůří Krkonoš žije v jejích obrazech v nesčetných kyticích a krajinách. Vedle grafiky věnované figurálním motivům splnila si i dávný studentský sen o sochařské tvorbě a začala vyřezávat figurální plastiky inspirované rodinným prostředím. Tato veskrze profesionální výtvarnice vtělila lásku k lidovému umění a všem prostým lidem dobré vůle do betlémů a pokračovala v tradici pojizerských jesliček, kde Ježíšek přichází na svět v krajině domova a v kruhu důvěrně známých lidí. Naděje vkládaná do narození Jezulátka stejně jako do každého nového života (1983 se Matoušovým narodil první vnuk) byla pro ni zdrojem síly v době manželovy těžké choroby a vyřezávání figur se jí stalo navzdory fyzické námaze útěchou. První betlém rostl postupně po sedm let vždy v předvánočním čase. Nakonec do desky z lipového dřeva vyřezala městské panorama s povědomými kostelními věžemi a tam, kde končí městská zástavba, sedláčka s koňmi. V betlému se zhruba 70 figurami stojí za jesličkami i autorka s manželem, dcerou Miladou a dalšími členy rodiny, přáteli a známými. Dalším znakem, jímž je spojena s krkonošským a podkrkonošským betlemářstvím, je husté zalidnění nevelkého prostoru, takže některé postavy zadního plánu musí být zezadu zploštělé a blíží se reliéfu. Přesto jsou detailně vypracované, že by mohly být vystaveny samostatně. Jednotlivé části betlému, pozadí i prvky s figurami do sebe zapadají jako skládačka. Pozoruhodná je jemná, nenápadná polychromie přiznávající strukturu dřeva. Každý z pěti betlémů, které dosud vytvořila, má neopakovatelné kouzlo a tolik vzájemných odlišností, že má pozorovatel stále co objevovat. I tato vlastnost prozrazuje autorčinu znalost krkonošských betlémů, kde bývá divák odměněn za trpělivost vtipnou žánrovou scénkou v nenápadném zákoutí. Symbióza sochařské a malířské práce přinesla v betlémech Ludmily Matoušové pozoruhodná díla nevšední krásy.

Betlémářským centrem s mohutným tvůrčím potenciálem zůstalo do dnešních dnů Novopacko. Kvalitní sochařská tvorba barokních dílen v Podkrkonoší, podmíněná vyhlášenými pískovcovými lomy, navazovala na odkaz dílny Matyáše Bernarda Brauna na panstvích hraběte Františka Antonína Šporka. Zavazovala ke kvalitnímu řemeslu také sochaře, kameníky a řezbáře, kteří tvořili na rozhraní 18. a 19. století a v první polovině 19. století – Ferdinanda Kofránka z Vojic, Josefa Richteru z Hořic, Václava Rulffa, Josefa Kühna z Pecky a jejich následovníky.[99] Nade všemi pak vynikla sochařská a řezbářská dílna Suchardova ve Staré a Nové Pace a Suchardova rodina, jejíž rodinné letopisy jsou po dvě stě let dějinami českého výtvarného umění. K lidové mentalitě měli Suchardové blízko, oba Antonínové, otec (1812–1886) i syn (1843–1911),[100] se věnovali rovněž řezbě loutek a betlémových figur a spolu s nimi Jan Mádle mladší (1848–1922), nejznámější člen uměleckého rodu Mádlova a jeden z nejnadanějších sochařů novopacké dílny.[101]

98 Antonín LANGHAMER, *Ludmila Matoušová. Malířka, grafička a řezbářka*, in: Od Ještěda k Troskám, 2/2007, roč. 14 (30), s. 110–114.

99 SCHEYBAL, *Umění lidových tesařů*, s. 270, 288n.

100 Martin KRUMMHOLZ, *Stanislav Sucharda 1866–1916. Katalog k výstavě*, Nová Paka 2006, s. 32.

101 Jaroslav BLECHA – Pavel JIRÁSEK, *Česká loutka*, Praha 2008, s. 72.

Obr. 24. Muzikanti, betlémové figury, Ludmila Matoušová, dřevořezba, polychromie, Turnov, 80. léta 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 25. Betlém Narození Páně, detail s andělem, přinášejícím pastýřům radostnou zvěst, František Ulrych, dřevořezba, polychromie, Čistá u Horek (okres Semily), 30. – 40. léta 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 26–29. Pastýři, ovce, Josef Mühl, dřevořezba, polychromie, Brdo (součást obce Staré Paky), kolem poloviny 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 30. Betlém Narození Páně (Lomnický betlém), Franta Patočka, modurit, dřevo, lepenka, Lomnice nad Popelkou, 70. léta 20. století, Městské muzeum a galerie v Lomnici nad Popelkou.

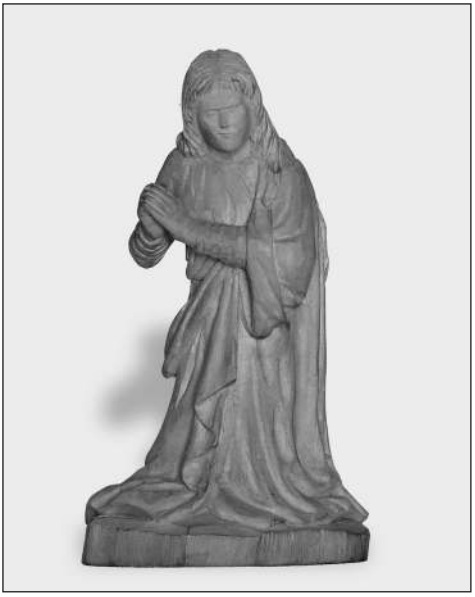

Obr. 31. Betlém, Jan Vybíral, reliéfní dřevořezba, bez polychromie, Turnov, 2001, soukromá sbírka.

Obr. 32. Betlém Narození Páně, Antonín Šír, dřevořezba, bez polychromie, Levínská Olešnice (okres Semily), 50. léta 20. století, soukromá sbírka.
Obr. 33. Řezbář Antonín Šír z Levínské Olešnice, Archiv Kristiána Richtery.
Obr. 34. P. Maria, Antonín Šír, dřevořezba, bez polychromie, Levínská Olešnice (okres Semily), 50. léta 20. století, soukromá sbírka.

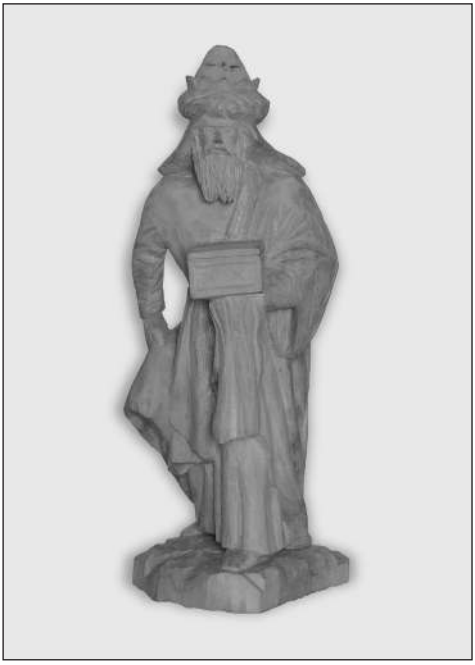

Obr. 35–38. „Bílý“ a „asijský“ král, pastýř, Antonín Šír, dřevořezba, bez polychromie, Levínská Olešnice (okres Semily), 50. léta 20. století, soukromá sbírka.

Obr. 39. František Mühl se synem asi 1965, Heřmanice (část města Nové Paky), snímek z fotoalba F. Mühla.
Obr. 40–41. Matka s dítětem (1965) a Brigádnice (60. léta 20. stol.), dřevořezby, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), snímky z autorova fotoalba.

Tak mocné umělecké centrum nezůstalo bez ohlasu v podkrkonošských vesnicích a jedna z nich, táhlá horská ves se starými roubenými chalupami pod Čisteckou hůrou (známou nalezišti drahých kamenů), Čistá u Horek, se může pochlubit výtečnými lidovými řezbáři, Františkem Máslem a Františkem Ulrychem.[102] František Ulrych (1900–1953),[103] malíř pokojů a řezbář samouk s velkým citem pro jemnou polychromii, navzdory svému skvělému dílu není téměř znám. Je autorem několika betlémů v nazarénském stylu, s lidskými postavami až 30 centimetrů vysokými, které snesou srovnání s profesionálními řezbami. Jeho tvorba, stejně jako práce jeho generačního druha Františka Másla, prozrazuje dobrou znalost tyrolských betlémů. Dílo Františka Ulrycha je chloubou každé soukromé sbírky a znamenitě obstojí i v chrámovém prostoru.

Františku Máslovi (1904–1987) byla vyměřena mnohem delší životní dráha, kterou vrchovatě zúročil a stal se pojmem v betlemářské obci. Vztah k přírodě, jež přinášela obživu, měl od dětství, když pomáhal babičce, jež jej vychovávala, na poli a v lese. Dřevo se mu v rukou začalo záhy proměňovat v postavy lidských i pohádkových bytostí, světců, P. Marie či Ukřižovaného Ježíše. Jeho nezměrná píle přinesla kromě volné figurální plastiky na dvacet velkých a třicet malých betlémů, jež jsou velmi ceněny.[104]

V nevelké vzdálenosti od Čisté, pod dalším vrchem skrývajícím drahokamy, Levínem, ve vsi Levínská Olešnice, se narodil a žil další z trojlístku řezbářů severního Novopacka, Antonín Šír (1906–1973). Nalezl práci na železnici, kde se setkal s Františkem Máslem, vyučeným truhlářem a již tehdy známým řezbářem betlémových figurek. Posílen ve svém úmyslu věnovat se řezbářství, začal navštěvovat řezbářskou dílnu V. Šmoka v Hradci Králové a pozorováním i vlastní pílí se zdokonaloval. Podobně jako mnoho jiných řezbářů nalezl předlohu v ilustracích rodinné Bible. Vyřezával betlémy pro příbuzné a známé v Levínské Olešnici, Studenci, Staré a Nové Pace i pro kostely a jejich počet přesahuje hodně dvě stovky. Ve sbírce Třebechovického muzea betlémů se nalézá jeden Šírův polychromovaný betlém, je však v jeho díle výjimkou, neboť cit pro letorost dřeva bylo škoda halit do barevného hávu. Poslední figury řezal ještě roku 1967, ale byl si vědom jejich zhoršující se kvality (v důsledku poranění oka jiskrou z komína projíždějící parní lokomotivy téměř oslepl). Slova Antonína Šíra: *„Už končím, zkazil bych si jméno“*, vypovídají o jeho poctivosti a pokoře.[105]

Na Novopacku se rodí betlémáři a řezbáři i v současnosti a ne ledajací, neboť jsou zde domovem hned dva držitelé ocenění Královéhradeckého kraje za lidovou kulturu Zlatý kolovrat v oboru řezbářství, František Mühl, jenž jej obdržel hned roku 2002, kdy byla soutěž vyhlášena, a Ladislav Fejfar, který je jeho nositelem pro rok 2008. O výtvarném nadání Ladislava Fejfara z Nové Paky (1925), jenž pokračuje v betlémářské tradici rázu národního, nejen českého, ale i slovenského, je široká obec milovníků betlémů dobře zpravena díky pravidelným vánočním výstavám v Městském muzeu a galerii v Lomnici nad Popelkou a Městském muzeu v Nové Pace. Ve svém „Slovenském betlému“ z let 1998 až 2000 věrně

102 Emil FLÉGL, *Výstavka lidových betlémů v Čisté*, in: Beseda, roč. 1, 1939/40, s. 37. – Archiv Kristiána Richtery, A. DUBSKÝ, *Podkrkonošští betlemáři*, in: Venkov.

103 Podařilo se opravit chybná data narození a úmrtí řezbáře F. Ulrycha, jež jsou uvedena ve studii srov. Bohunka KRÁMSKÁ, *Betlémářství na Turnovsku, Železnobrodsku a Novopacku*, in: Bohunka Krámská – Jan Mohr, Sochy dnů všedních i nevšedních, Liberec 2010, s. 88.

104 Archiv Kristiana Richtery, Kristián Richtera, František Máslo – řezbář.

105 Archiv Kristiana Richtery, Lukáš Richtera, Antonín Šír.

zpodobil gazdovský dům z Liptova a zachytil tamější rázovité typy mužů, žen i dětí. Značné proslulosti požívá jeho „první mluvicí betlém“ z let 2005–2006, kde se při osmnáctiminutové produkci soustava světel postupně přesouvá na skupiny postav, které právě vedou dialog. Celkem dvanáct rozhovorů namluvil divadelní soubor Erben z Miletína podle vlastních textů Ladislava Fejfara. Svatá Rodina zůstává v autorově pojetí součástí okolního lidského společenství, P. Maria drží dítě v náručí stejně jako všechny matky na světě a bodrý sv. Josef rozpráví s příchozím darovníkem. Stejnou pohodu domácího štěstí vyzařuje scéna s Ježíškem zachyceným při prvních krůčcích ve chvíli, kdy se postavil v jeslích.

Betlemářství je uměleckou formou, která prokázala obrovskou životaschopnost. Navzdory převratům a rozbitým tradicím jsou lidé stále bez ohledu na profesi strháváni vnitřní silou k výtvarné činnosti a přitahováni křesťanským poselstvím. Osobností, jež mnoho desítek let patří neodmyslitelně k Novopacku, je řezbář a betlémář František Mühl (1931) z Heřmanic u Nové Paky. František Mühl se nejprve učil u kováře v rodné vsi Brdo a po maturitě na strojní průmyslové škole pracoval v Semilech v podniku Technometra[106] na výrobě leteckých podvozků, než se stal na tři desítky let technologem v provozovně Silničních strojů a zařízení Nová Paka. Přesnost a spolehlivost strojních zařízení byla jeho povaze vlastní. Od dětství však byl váben kouzlem dřeva, neboť zlatá nit umělecké náklonnosti se v rodině Mühlů vine přinejmenším od Augustina Knapa, pradědečka, jenž se učil řezbářem ve Vídni v šedesátých letech 19. století. Do řezbařiny Františka zasvětil již jeho otec Josef Mühl (1903–1981), rolník a autor betlémů, které našly cestu do kostelů a rodin v okolí. František Mühl s úsměvem vzpomíná, jak začátečnickou chybu řezbářského učedníka udělal naposledy v deseti letech, když se mu smeklo dláto a zanechalo dodnes viditelnou jizvu v dlani druhé ruky. Malý školák se nadáním odlišoval od spolužáků, a tak mu učitel povolil v hodinách výtvarné výchovy vyřezávat. S láskou ke dřevu těsně souvisí i volba patřičného nástroje, která pro kováře, schopného jakýkoliv nůž a dlátko vyrobit tak, aby *„strouhalo dřevo jako máslo“*, byla bez problému. Ne však pro každého začínajícího řezbáře, a proto, aby následovníci neměli cestu nabývání zkušeností tak dlouhou a trnitou, rozdělil se s nimi František Mühl o své znalosti v publikaci Rady začínajícím řezbářům.[107]

Práce Františka Mühla záhy vzbudily pozornost. Volnou plastiku, kterou mohl přihlásit v padesátých letech 20. století do Soutěže tvořivosti mládeže a pracujících (např. Matka s dítětem, Chlapec hrající si na písku, Brigádnice), však současně provázela tvorba sakrální. Správci farností, sami bez prostředků na obnovu vnitřního vybavení kostelů, se obraceli na šikovného řezbáře s prosbou, aby opravil poškozené sochy, doplnil světcům atributy, zhotovil konzoly, rámy, vázy, ornamenty nebo dořezal podle přiloženého vzoru chybějící figury do betlémů. František Mühl vytvořil v různých velikostech repliky mnoha světců (sv. Václava, Floriána, Jana Nepomuckého, Antonína Paduánského), andělů, madon, Jezulátka, Ukřižovaného i Vzkříšeného Krista, které vracely lesk chrámům, oloupeným zloději i zlovůlí režimu. Renovace kostelního zařízení byla dobrou školou pro vnímavého umělce, který se naučil ctít osobnost starých autorů a sledovat jejich myšlenkový postup tak, aby zachoval jejich dílo autentické. Jeho restaurátorských schopností zároveň využil bezpočet soukromníků i mnohá muzea.

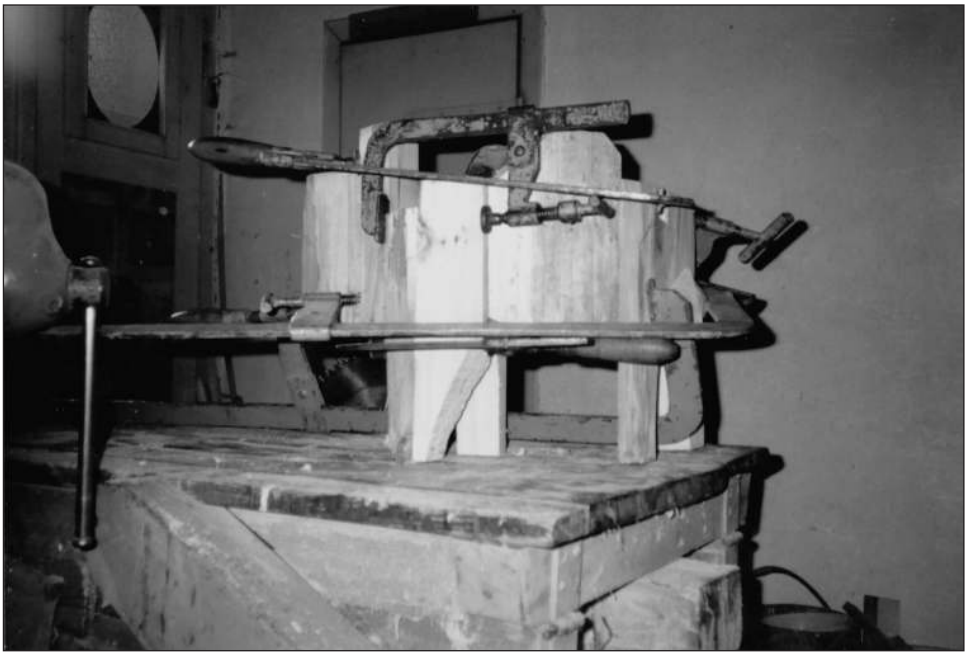
106 Dnes akciová společnost AXL.
107 MÜHL, *Rady začínajícím řezbářům*, s. 4.

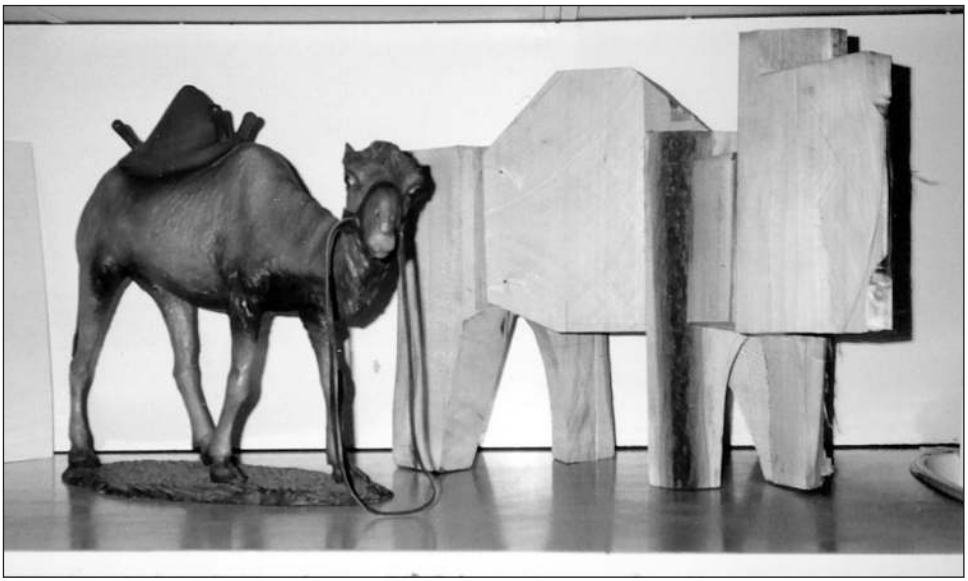
Obr. 42. Narození Páně, reliéfní dřevořezba, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), 1957, snímek převzat z autorova fotoalba.

Obr. 43–44. Pastýři, „černý“ a „bílý“ král, dřevořezba, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), 60. – 70. léta 20. století, snímky převzaty z autorova fotoalba.

Obr. 45. „Špalek“ sklížený z několika prken pro velké dřevořezby a stažený truhlářskými svěrkami, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), snímek převzat z autorova fotoalba.

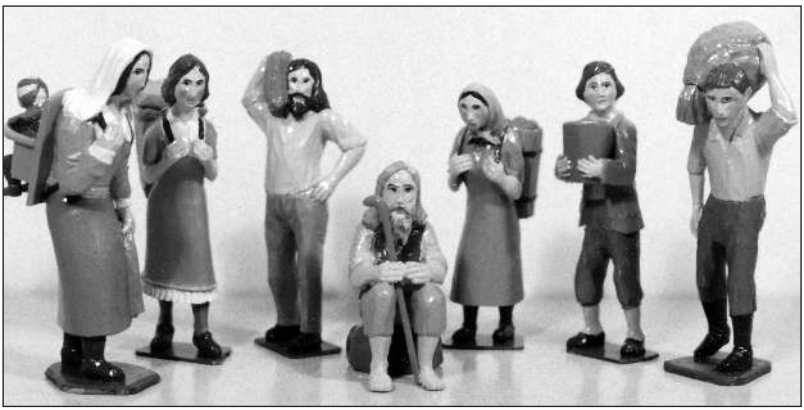

Obr. 46. Model a „špalek“, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), snímek převzat z autorova fotoalba.

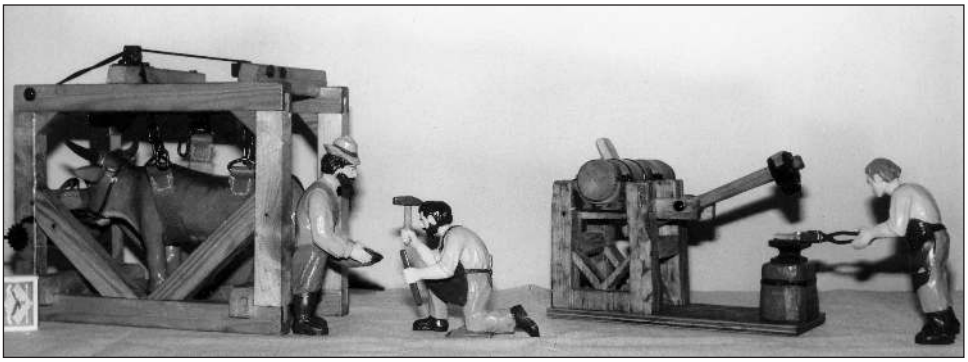

Obr. 47. Postupný růst Betlému zapomenutých řemesel pro Třebechovické muzeum betlémů, ústřední scéna Narození Páně, dřevořezba, polychromie, František Mühl, Heřmanice, 1988–1992, snímek z autorova fotoalba.
Obr. 48. Skříňka s řezbářskými nástroji Františka Mühla

Obr. 49–50. Darovníci, Betlém zapomenutých řemesel, dřevořezba, polychromie, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), 1988–1992, snímky převzaty z autorova fotoalba.

Obr. 51–52. Mechanický buchar, kováři, Betlém zapomenutých řemesel, František Mühl, dřevořezba, polychromie, Heřmanice (část města Nové Paky), 1988–1992, snímky převzaty z autorova fotoalba.

Obr. 53 Figury v hrubé řezbě a figury vyřezané po obrysu pilkou, František Mühl, Heřmanice (část města Nové Paky), snímek převzat z autorova fotoalba.

Podstatnou částí celoživotního díla Františka Mühla byly opravy betlémů v muzejních sbírkách (v Nové Pace a Lomnici nad Popelkou). To přineslo novou zkušenost, neboť v muzejních fondech jsou většinou betlémy rodinné, které se od kostelních zpravidla odlišují nejen drobnějšími figurami, ale především žánrovými scénami a výjevy z každodenního života hříšných lidí, pro které přišlo na svět v chabém úkrytu zcela nepovšimnuto Božské dítě. František Mühl se naučil číst ve starých památkách a s úctou k práci autora dotvářel jeho záměr tam, kde bylo dílo poškozeno nebo již ztraceno. Mezi exponáty, které nesou pečeť jeho rukou, patří již vzpomínaný pohyblivý betlém Josefa Dlouhého ze Stružince. Díky včasnému zásahu F. Mühla, který v neposlední řadě opatřil betlém pevným podstavcem a opravil všechny paláce, je betlém stále funkční, darovníci unášeni pásem přinášejí dary k jesličkám Ježíškovi, dřímajícímu za libých zvuků zvonkohry.

Především se však z řezbářových neumdlévajících rukou rodily nové betlémy různých rozměrů a s různým počtem figur, rozložité o mnoha terasách i reliéfní na způsob přenosného domácího oltáříku. Všechny jsou vyrobeny s truhlářskou důkladností z menších stavebních segmentů, jež bylo snadné sestavit v úhledný celek orámovaný ozdobnou lištou, zídkou, plotem, kde má každá figura přesně určené místo a drobné ovce, jež se tak rády toulají, jsou přilepeny napevno. Praktické uspořádání umožňuje rychlou instalaci na výstavách. Některé betlémy mají na pozadí reliéf města Betléma, v jiných se tyčí trojrozměrné brány, věže a paláce, ovečkám slouží ovčíny a napajedla. I palmy jsou vždy řezané a štípané ze dřeva. V naprosté většině je veškeré dění v Mühlových betlémech soustředěno k Narození Páně a pastýři, odění v historickém šatu, se pohybují v biblické krajině. Přesto je skutečnost vždy pestřejší než vyznávaná zásada. František Mühl již mezi padesátými a sedmdesátými lety 20. století vytvořil betlém tomuto záměru odporující – Betlém zapomenutých řemesel, který byl určen pro rodinnou oslavu Vánoc a jenž byl v letošním roce darován do muzea v Lomnici nad Popelkou.

Řemeslům a živnostem, kterým průmyslová výroba sebrala perspektivu dalšího rozvoje, zákony socialistického státu zcela znemožnily existenci. Drobní živnostníci zmizeli a řemeslo se stalo historickou kategorií. Na chalupách zůstávaly nástroje, které potomci neuměli pojmenovat a nevěděli, k čemu sloužily. František Mühl se rozhodl zachytit řemeslníky při práci, proto zpovídal pamětníky a pečlivě studoval výrobní postupy základních řemesel, aby je znázornil bezchybně i v detailech. Tak vzniklo na lichoběžníkové základně do rohu místnosti na šesti výškových stupních město Betlém, jež se otevírá k divákům lodžiemi, kde jsou umístěny řemeslnické dílny. Kováři okovávají koně, tesaři se zedníky staví dům, řezníci a pekaři expedují čerstvé výrobky, krejčí, ševci, hrnčíři, všichni sedí skloněni v pilné práci. Ve sluji na nejnižší úrovni pod městem Betlémem se nalézá Narození Páně, na místě nejvyšším nad městem je palác krále Heroda.

Další Betlém zapomenutých řemesel, ale ještě rozsáhlejší, zhotovil řezbář v letech 1988–1992 pro Třebechovické muzeum betlémů v Třebechovicích pod Orebem. Město je zde rozloženo do dvou částí po stranách betlému. V prostoru mezi těmito dvěma architektonickými bloky stoupají darovníci k jeslím na vrcholu sestavy. Tam v ústraní Maria chová Ježíška v náruči nad jesličkami. Obšírnou dokumentaci řemesel zde doplňuje též mechanický buchar a trámová ohrada s popruhy pro kování neklidných koní a volů.

Od chvíle, kdy se čeští betlémáři začali sdružovat, byl František Mühl ve středu betlémářského ruchu. Úzce spolupracoval na řadě výstav s Vladimírem Vaclíkem, předním

Obr. 54. Pekaři, Betlém zapomenutých řemesel, František Mühl, dřevořezba, polychromie, Heřmanice (část města Nové Paky), 1988–1992, snímek převzat z autorova fotoalba.

Obr. 55. Krejčí a švadleny, Betlém zapomenutých řemesel, František Mühl, dřevořezba, polychromie, Heřmanice (část města Nové Paky), 1988–1992, snímek převzat z autorova fotoalba.

Obr. 56–59. Darovníci různých národností z betlému Celý svět se přišel poklonit Ježíškovi, František Mühl, dřevořezba, polychromie, Heřmanice (část města Nové Paky), 2004, Městské muzeum a galerie v Lomnici nad Popelkou.

Obr. 60–61. Darovníci různých národností z betlému Celý svět se přišel poklonit Ježíškovi, František Mühl, dřevořezba, polychromie, Heřmanice (část města Nové Paky), 2004, Městské muzeum a galerie v Lomnici nad Popelkou.

Obr. 62. Betlém Narození Páně, František Mühl, dřevořezba, bez polychromie, Heřmanice (část města Nové Paky), 2010, soukromá sbírka.

odborníkem, jedním ze zakladatelů Českého sdružení přátel betlémů[108] a předsedou Světové federace betlémářů. Pro světovou výstavu betlémů v Hradci Králové roku 2004 vyřezal betlém s výmluvným názvem „Celý svět se přišel poklonit Ježíškovi", kde dvanáct dvojic, vždy muž se ženou v národních krojích, kráčejí k jesličkám. Betlém je polychromovaný, aby vynikla pestrost celosvětového lidského společenství, i když autor jinak rád nechává působit ušlechtilou kresbu dřeva. V předlouhé řadě betlémů (kolem 220) se chtěl uvarovat jednotvárnosti, a tak se v některých betlemářských kompozicích přírodní materiál lidských postav odráží od barvou jemně tónovaných korun stromů, střech či celých staveb. Vždy usiloval o realismus a přesné vystižení držení těla v závislosti na prováděné činnosti, studoval historické reálie, aby i drobné detaily oblečení, výstroje královského doprovodu a jiné zdánlivé maličkosti nenarušily opravdovost jeho tvorby. Energie a láska vložená řezbářem do díla, z díla vyzařuje a naplňuje radostí každého, kdo jej nechá na sebe působit. Když člověk okusí touhu tvořit, již jej nikdy neopustí.[109] Slova Františka Mühla jsou přímo poselstvím příštím generacím: tvůrčí činnost představuje cestu k ozdravění společnosti.

Teprve posledních dvacet let mohou i betlémy volně dýchat. Již nevstupují do ideologického boje, nejsou využívány jako prostředek zápasu o víru, ani potlačovány jako výraz dětinské hry nedůstojné osvícenské epochy nebo komunismem zavrženého náboženského smýšlení. Výtvarná kultura 20. a 21. století má jiné kořeny než měla ve století devatenáctém, ale ani tehdy, když s doznívání slávy řemeslnických společenstev vznikaly první školy na pozdvižení řemeslné úrovně výrobků, nebyla jednolitá. Snad přívlastek lidový má oprávnění i v dnešní době (přestože je upřednostňován termín neprofesionální tvůrce), zejména tam, kde se široké spektrum výtvarných aktivit vzpírá kategoriím, jež vyžaduje lidské abstraktní myšlení. Podstatná je tvorba, zřídlo radosti a živé vody pro autory i vnímavé diváky.

SUMMARY:

Nativity scenes crafts in the area between the Bohemian Paradise and the Giant Mountains

The study of nativity scenes crafts in the area between Bohemian Paradise and the Giant Mountains is divided into three chapters. The first, the most comprehensive chapter „The journey to nativity scenes" deals with the roots from which these crafts grew out of at this area after the Thirty Years' War. The chapter deals with activities of craftsmen and artists, who all together helped to develop local baroque culture, whose works were inspiration for craftsmen and nativity scenes authors in the 19th century. This study tries to encompass the look of church nativity scenes based on archive sources, records, church accounts, stock lists and chronicles. Nativity scenes were, especially in the first phase of traditional nativity scene crafts, role models for family nativity scenes (after the prohibition of erecting nativity scenes in churches in Bohemia in 1784). The composition of church

108 Československé sdružení přátel betlémů, založené r. 1990, se od r. 1993 nazývá České sdružení přátel betlémů.

109 MÜHL, *Rady začínajícím řezbářům*, s. 14.

nativity scenes, which were erected on the main altar and around it in such a way that on the left hand side was the city of Bethlehem, and on the right hand side were pastures with shepherds and their herds, is well known till this day from many case nativity scenes. The development of creative potential not only of the Bohemian nation, but of all nations in the Hapsburg Monarchy in the 19th century reflected itself in the cultural and social life, and the reflection was also visible in the nativity scene crafts.

Craftsmen from cities and villages, and small producers, who had to adjust to ever changing economic conditions, took advantage of manual craftsmanship, talent and ingeniousness of nativity scenes. Production of nativity scene figures, architectonic parts, or propellant mechanisms allowed them to earn a bit of living. Most of the nativity scene admires erected the nativity scenes for their families using the bought figures. This actual display of the nativity scene, the city of Bethlehem, the creation of the countryside and Bethlehem landscape, which could be in the spirit of nazaretism biblical Palestine, played an important role for them.

However, in this local Bohemian patriotic environment Christ child was usually born in the romantic landscape of the Bohemian Paradise or at the heel of the Giant Mountains with its dominant features Trosky, Frýdštejn, Bradlec, and Kumburk, or among its folks, in the native town of a nativity scene admirer, in the shadow of local and foreign architectonic sights. Nativity scene admires, men of different occupations, loved displaying the nativity scene, and they, as directors of theatre performances, also prepared musical production for their Christmas stories. Mechanical nativity scenes were the most popular, the chapter „Enchanted by mechanics–mechanical nativity scenes“ depicts this fact and also mentions authors who created mechanical nativity scenes in the second part of the 20th century such as Josef Makovec, Josef Junek, Jiří Buchar, Ladislav Cerman, and Ladislav Babec.

The third chapter „Never resting hands“ follows the nativity scene production of the 20th and the beginning of 21st century, where the Bohemian national romanticism mingles with the historical romanticism, sometimes in the work of one author. This applies to non-mechanical nativity scenes, which are not only perceived as a family celebration of Christmas but they are also a centre of godliness for the faithful in churches. The Christmas message more and more appealed to professional artists and wood carvers–the autodidacts, who without any previous artistic education achieved high professionalism. An extensive biography of a wood carver František Mühl, whose work is interwoven with immense hard work, passion and faith in people, and who was an extraordinary person, a symbol of nativity scenes at the area of Nová Paka, closes the chapter along with short profiles of some authors (Max Laupy, Jan Vybíral, Ludmila Matoušová, Josef Tomíček, František Máslo, František Ulrych, Antonín Šír, Ladislav Fejfar).

PLASTIMAT NA PŘELOMU 50. A 60. LET – STOLETÍ PLASTICKÝCH HMOT I

Jan Mohr

Sbírky užitého umění v Severočeském muzeu byly od počátku jeho existence členěny podle materiálů, převažujících na konkrétním sbírkovém předmětu. Takové uspořádání sbírek, alespoň pokud vycházelo z tradičních řemesel, se osvědčilo a v podstatě trvá dodnes. Jeden z materiálů, který tvoří podstatnou část před nedávnem vzniklých sbírkových fondů (podsbírek) Elektro designu a Užitého designu se však v původně vytvářených sbírkách nevyskytoval, když obdobím jeho hromadného rozšíření se stala až polovina dvacátého století. Jedná se o plastické hmoty, které v současnosti představují snad nejvíce zastoupený materiál u předmětů denní potřeby. Tím se značnou měrou podílejí na prezentaci soudobé hmotné kultury, byť jsou v obecném povědomí povětšinou vnímány jako jakýsi náhražkový a méně hodnotný materiál.

Výraznější podíl plastických hmot v průmyslové výrobě je možné zaznamenat od 30. let 20. století, kdy také v tehdejším Československu počaly tyto materiály v širší míře nacházet uplatnění v oblasti výroby užitných předmětů každodenního života. Značnou roli v užití plastických hmot ovšem sehrála druhá světová válka a nedostatek klasických surovin, pro jejichž nahrazení se hledaly vhodné materiály. Snad odtud převládá přežívající obecný předsudek. I když se v té době jednalo především o užití těchto materiálů ve válečné výrobě, zavedené technologie našly uplatnění i v poválečné obnově mírového hospodářství. K širšímu uplatnění plastických hmot došlo však až na přelomu padesátých a šedesátých let v souvislosti s velkým rozvojem ropného a chemického průmyslu, v oblasti spotřebního zboží především s výraznějším zavedením zpracování nízkotlakého a vysokotlakého polyetylénu.

Nemalou roli mezi podniky, zabývajícími se tehdy touto výrobou na území Československa, sehrál národní podnik Plastimat v Jablonci nad Nisou, který od roku 1946 tvořilo poměrně velké množství drobnějších provozů, soustředěných převážně na Liberecku a Jablonecku. V samotném Jablonci nad Nisou, v Kokonínské ulici, pak bylo umístěno ředitelství podniku a okolo poloviny padesátých let zde vzniklo i oddělení vývoje nových výrobků, které mělo v pozdější době vytvářet nespočet návrhů předmětů, následně sériově realizovaných v jednotlivých závodech. K nim patřil, mimo jiné, v Jablonci nad Nisou provoz v Bezručově ulici a u Liberce ležící závod ve Stráži nad Nisou. Značná roztříštěnost výroby, která v tehdejším centralizovaném hospodářství příliš nevyhovovala plánům masové produkce, vedla na sklonku padesátých let k rozhodnutí postavit velký centrální závod, doplněný řadou pobočních podniků, které by byly zachovány z dosavadní struktury. V roce 1958 došlo k restrukturalizaci podniku, v kterém zůstalo osm závodů, rozmístěných po celém území Čech a bylo rozhodnuto o vybudování ústředního závodu. V letech 1961 až 1963 se pak uskutečnila stavba velkého továrního komplexu v Liberci – Dolním Hanychově, v Kubelíkově ulici, respektive na rozlehlém prostranství luk na jižním okraji města, kam se soustředila výroba z výše jmenovaných blízkých, malých provozů. Výstavba celého areálu probíhala značně problematicky, i když v mnoha ohledech na tehdejší dobu typicky. Hlavním dodavatelem se staly liberecké Pozemní stavby, které koordinovaly značný počet subdodavatelů. Docházelo k častým výpadkům v dodávkách materiálu, které brzdily plánovaný harmonogram prací. Posouvaly se termíny dokončení jednotlivých etap stavby a na ně napojené stěhování

Obr. 1. Logo závodu z r. 1957.

Obr. 2. Hlavní závod Plastimatu Liberec, kolem r. 1965.

uzavíraných starých provozů a zahájení výroby. Nejdříve byla dostavěna budova učňovského střediska a následně rozlehlé haly provozu, kam se první stěhovala z Jablonce nad Nisou v dubnu až květnu nástrojárna, potřebná k zhotovování forem.[1] O hektičnosti a někdy i chaosu svědčila skutečnost, že se často navážely stroje ještě během dokončovacích prací, aby se bez velkého přerušení mohla výroba rozběhnout již v červenci 1963.[2] Rozsáhlý komplex budov se dodělával za provozu ještě ve dvou následujících letech, když se také roku 1963 přestěhovalo z Jablonce nad Nisou vedení firmy nejprve do provizorních prostor a teprve následně do správní budovy, stojící v čele nového továrního komplexu. Odstěhováním podniku z Jablonce nad Nisou do nového působiště došlo i ke změně názvu na národní podnik Plastimat Liberec.

V novém závodě se již od léta roku 1963 rozbíhala výroba ve dvou provozech, lisovně termosetů, obecně spíše známých pod názvem bakelit a vstřikovně termoplastů, která tvořila podstatně větší část výrobních prostor.

To odpovídalo i narůstající produkci spotřebního zboží z těchto materiálů, když od roku 1957, kdy byla v Plastimatu zavedena produkce z termoplastů, tyto všestranně použitelné a odolné materiály počaly převládat ve výrobě mnoha výrobků, z nichž doposud mnohé byly dováženy ze sousedních států, tedy především z tehdejší NDR, PLR a MLR. V nepravidelně vydávaném podnikovém časopisu jsou na počátku roku 1957 zmínky o této výrobě: *„Zájem o výrobky z plastických hmot v poslední době prudce stoupá. Jsme proto zahrnováni dotazy ze všech stran, jak se vyrovnáme se zvýšenými požadavky. Proto úvodem: připravujeme pro ‚Dům módy' tzv. vídeňský košíček z polyethylenu, ruční šlehač z polystyrenu a další pěkné výrobky pro naše ženy.“*[3] Zmíněný košíček v barvě slonové kosti nebo bílé se v následujících letech stal

1 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 18 Kronika Plastimatu 1963–1975, složka Kronika Plastimatu 1963, nestránkováno.
„Termín stěhování do Liberce se neodvratně blíží. Nástrojárna se má stěhovat v době od 20. dubna do 30. května. Také ostatní odbory a oddělení znají své přesné termíny. Přes to je mnoho pochybovačů, kteří tvrdí, že termíny se prodlouží a že budeme rádi, když se do Hanychova budeme stěhovat do konce letošního roku.“ – „A tak se začíná stěhování do Liberce. Od 16. dubna 1963 řídí s. Herálecký nakládání strojů v nástrojárně na nákladní auta, aby je převezla do Hanychova. Práce postupují poměrně rychle. Jsou nasazena auta ČSAD s jeřáby a počítá se s tím, že nástrojárna se v nové hale umístí velmi brzy.“ – „Termíny přemisťování jednotlivých provozů do závodu Hanychov: mechanické dílny od 20. 4. 63 do 30. 6. 63, lisovny od 15. 5. 63 do 15. 6. 63, střikovna Stráž od 15. 6. 63 do 15. 8. 63, střikovna Bezručova od 1. 7. 63 do 1. 9. 63, administrativní budova postupně tak aby 1. 8. 1963 byla celá administrativa přeřazena do Hanychova. Z“

2 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 18 Kronika Plastimatu 1963–1975, složka Kronika Plastimatu 1963, výstřižek z blíže neurčených novin z května 1963.
„Moderní závod plastimatu zahajuje výrobu
Liberec 20. května (kl) – V těchto dnech zahajuje výrobu v prvním provozu nový nejmodernější a v naší republice dosud největší závod na zpracování plastických hmot v Liberci-Hanychově. Nástrojáři začali koncem minulého týdne připravovat formy na lisování výrobků. Převážná část forem je určena k výrobě součástek z plastických hmot pro potřebu průmyslových závodů.
Výstavba nového závodu byla opožděna. Výroba forem měla začít již loni v říjnu. Opoždění bylo způsobeno stavebními pracemi a pozdními montážemi elektrozařízení. V současné době se instalují lisy a další stroje na zpracování plastických hmot, aby závod mohl postupně od 15. července uvádět do provozu další části.“

3 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 48 Podnikový časopis, složka podnikový časopis Hafánek, roč. 1957.

velkým výrobním i módním šlágrem a po základním modelu s výrobním číslem 301 001[4] se ve výrobním programu objevilo několik dalších typů až po návrhy modelu s výrobním číslem 301 010 z roku 1960 od Bohumila Kubáta, který prošel konstrukční úpravou ještě roku 1968.

Více než v módních doplňcích se však plastické hmoty uplatnily na užitných předmětech pro domácnost, kde nahrazovaly starší výrobky z klasických materiálů, především z kovů. Na počátku roku 1963 publikovaný krátký článek v denním tisku dobře charakterizoval vzrůstající oblibu plastových výrobků: *„Pracující n. p. Plastimat v Jablonci n. N. vyrobí ještě v prvním čtvrtletí nad plán pro pražské spotřebitele 4000 věder, 1800 umyvadel a další oblíbené výrobky z umělých hmot v celkové hodnotě 300 000 Kčs. Výrobky budou prodávat především samoobsluha Tisíckrát pro domácnost v Hybernské ulici a v Diamantu."*[5] Zavádění produktů z plastických hmot bylo i v době okolo roku 1960 motivováno úsporami dovozových kovů, i když značné množství materiálu na výrobu předmětů z plastických hmot bylo také z dovozu, převážně ze západní Evropy.[6] Nedostatek deviz na nákup surovin byl také jedním z důvodů snížení objemu této výroby na počátku 60. let.[7] O to větší důraz byl kladen na zajištění produkce domácími zdroji surovin, vyráběných především v Kralupech nad Vltavou a Bratislavě.

V kronice Plastimatu z roku 1963 je této tématice věnováno několik zajímavých odstavců: *„Vláda Československé socialistické republiky stanovila vyhláškou ze dne 27. července 1962 č. 85, že za zavádění nových výrobků do výroby a jejich zavádění na trh odpovídají výrobní ministerstva, ministerstva vnitřního a zahraničního obchodu, Ústřední úřad pro věci národních výborů, rady krajských národních výborů, Ústřední svaz výrobních družstev a jejich podřízené organizace.*

Orgánem vlády pro zavádění nových druhů zboží, obalů a zlepšení jakosti je komise pro zavádění nových druhů zboží, zlepšení jakosti a balení. Úkoly a složení komise upravuje její statut.

Sídlo této komise je v Praze 1, Revoluční 25. Ve svém 42. zasedání vydala komise rozbor sortimentu zboží, vyráběného v současné době z plastických hmot a návrhy na nejlepší použití těchto materiálů ve výrobě.

V tomto rozboru se říká, že používání plastických hmot v ČSSR nepřinášelo dosud očekávané výhody a znamenalo někdy i hospodářské ztráty, neboť probíhalo často živelně, bez zřetele na jejich chemické a fyzikální vlastnosti.

---

4 Poznámka Jiřího Hofmana: *„Tzv. vídeňský košík byl prvním větším výrobkem z vysokotlakého polyetylenu, který se v Plastimatu vyráběl. Byl okopírován podle nějakého zahraničního vzoru, na což jsme tehdy ještě neměli vliv. Protože Plastimat neměl ještě vstřikovací stroje na tak veliký výrobek, uzpůsobili technici podniku pro tento účel lis pro lisování termosetů v Proseči a na tom se košík vyráběl. V době 2. spartakiády vytvořil Kubát jeho ‚dětskou' menší variantu pod názvem ‚Spartakiádní košík', která se úspěšně vyráběla a prodávala. Tvar (vzor pletiva) vídeňského košíku se, myslím, neměnil ani po obnově formy už na vstřikovací stroj, který byl zakoupen pro novou vstřikovnu ve Stráži n. N."*

5 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 18 Kronika Plastimatu 1963–1975, složka Kronika Plastimatu 1963, nestránkováno, výstřižek z blíže neurčených novin z počátku roku 1963.

6 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 18 Kronika Plastimatu 1963–1975, složka Kronika Plastimatu 1963.

7 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 18 Kronika Plastimatu 1963–1975, složka Kronika Plastimatu 1963.

Obr. 3. Dámský košík, v. č. 301 001, r. 1957.

Obr. 4. Firemní foto košíku v. č. 301 010.

Dále se v tomto dokumentu uvádí, že v současné době jsou pro výrobu spotřebního zboží nejtypičtějšími materiály polyethylen, polystyren, polyvinylchlorid a chemická vlákna pro textilní průmysl.

Podíl spotřebního zboží na spotřebě těchto materiálů je mezi 15–20%. Pro dostupnost jednotlivých druhů plastických hmot je podstatný jejich původ, tzn. podíl vlastní výroby a dovozu ze zemí socialistického tábora a kapitalistických států.

U jmenovaných plastických materiálů je podíl vlastní výroby a dovozu tento:

polyethylen:	*podíl vlastní výroby v %*	*.....0,*	*dovoz ze ZST*	*....0,*	*dovoz z KS*	*..100%,*
polystyren:	*„*	*30%,*	*„*	*10%,*	*„*	*60%*
polyvinylchlorid	*„*	*70%,*	*„*	*5%*	*„*	*25%*

Zajišťování dovozu plastických hmot z kapitalistických států je poměrně obtížné a devizově náročné. Podstatný přesun dovozu na země socialistického tábora nelze v dohledné době předpokládat. Proto bude s rozvojem vlastní výroby (suspenzí typ PVC v LHZWP-Nováky, polystyren v Kralupech, polypropylen jako náhrada polyethylenu a později i polyethylen) dovoz ze zahraničí postupně omezován. V důsledku toho nelze ani v příštích letech počítat – s výjimkou polystyrenu – s podstatným zvýšením přídělů plastických hmot pro tržní fondy a je proto třeba odpovědně vybírat spotřební zboží, jež by mělo být z uvedených hmot vyráběno. Naproti tomu výroba polystyrenu bude od roku 1964 stoupat, což umožní krýt všechny zdůvodněné požadavky vnitřního obchodu.

V souvislosti s tím a se skutečností, že výroba forem na výlisky z plastických hmot je nákladná a poměrně zdlouhavá, je třeba zabývat se již nyní směry zpracování polystyrenu na spotřební zboží a zajistit včas dostatek forem.

Z obsahů tohoto rozboru vyjímáme: Až dosud byla výroba drobného zboží z plastických hmot roztříštěna do řady národních podniků, výrobních družstev a podniků místního hospodářství, spadajících pod různá ministerstva a ústřední orgány, a jejich prodej nebyl centrálně celoročně bilancován.

Od roku 1963 se situace poněkud změnila. Plánovaná specializace ve státním a družstevním sektoru sníží počet závodů, zpracovávajících plastické hmoty. Státní výroba všech výlisků z plastických hmot – tedy i pro spotřební zboží – byla soustředěna pouze do podniků ministerstva všeobecného strojírenství. To má za následek jednak koordinaci plánů, jednotné řízení a vývoj, ale na druhé straně i podřizování výroby především zájmům strojírenství.

Současně se však staly od 1. 1. 1963 výlisky z polyethylenu, aminoplastů a fenoplastů, určené pro spotřební zboží, fondovanými položkami. Pro letošní rok stanovila Státní plánovací komise na drobné spotřební zboží celkovou kvotu 585 tun (později zvýšeno na 900 t) uvedených plastických hmot, z nichž 85% je zpracováno v n. p. Plastimat a zbytek v n. p. Lisovny nových hmot a Mars.

Tržní fondy drobného spotřebního zboží jsou ještě doplněny výrobky z polyvinylchloridu, zpracovaného n. p. Fatra. V menší míře zpracovávají plastické hmoty na toto zboží i lidová výrobní družstva a podniky místního hospodářství, jejichž výroba zůstala i nadále podnikově plánována.

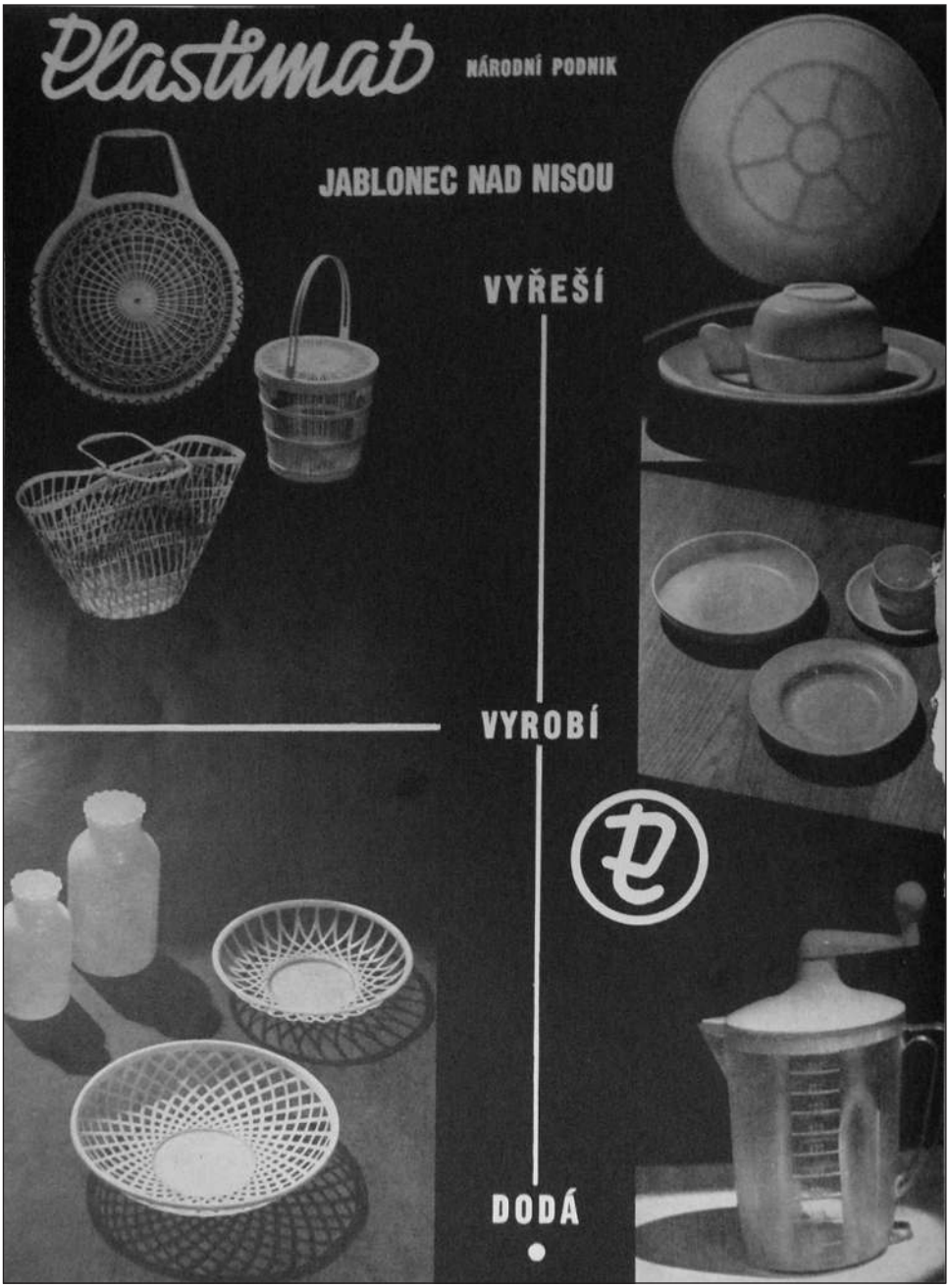
Letos zpracované množství plastických hmot na výrobu drobného spotřebního zboží představuje asi polovinu spotřeby loňského roku. Celkově lze říci, že množství plastických hmot určené na výrobu tohoto zboží klesá již od roku 1961 a letos je přibližně na úrovni roku 1957, kdy se u nás začaly plastické hmoty na výrobu spotřebního zboží používat.

Obr. 5. Výrobní haly libereckého závodu při instalaci vstřikovacích lisů, r. 1963.

Obr. 6. Výroba věder na vodu v libereckém závodu, kol. poloviny 60. let.

Obr. 7. Inzertní strana Plastimatu z časopisu Tvar, č. 2, roč. IX/1960.

Nedostatek spotřebního zboží z plastických hmot je nahrazován dovozem, především z NDR a Polska a v posledních letech i z Maďarska. Dovoz kryje cca 50% tržních fondů, avšak počet druhů třikrát převyšuje počet druhů tuzemských výrobků.

Tato nepříznivá situace nutí k pečlivému výběru zboží, jež by mělo být z plastických hmot vyráběno. Proto byla ve spolupráci se Sdružením obchodu průmyslovým zbožím a Státní plánovací komisí začátkem března 1963 uspořádána ve Zbožíznaleckém ústavu obchodu výstavka všech druhů drobného spotřebního zboží z plastických hmot, na něž jsou k dispozici lisovací formy. Sortiment posoudila rozšířená pracovní skupina pro plastické hmoty, složená ze zástupců Státní plánovací komise, místního i zahraničního obchodu, včetně ústřední technické kontroly a Zbožíznaleckého ústavu obchodu, Československého výboru žen, výrobních ministerstev a výrobních podniků.

Předložená kolekce spotřebního zboží dokázala, že v podstatě neobsahuje předměty, které by po funkční či estetické stránce neodpovídaly současným požadavkům. Zároveň však ukázala zarážející nedostatek materiálů pro toto zboží.

Na základě toho zvýšila Státní plánovací komise příděl plastických hmot na výrobu drobného spotřebního zboží celkem o 315 t (hlavně polyethylen a aminoplasty), takže celkové množství na spotřební zboží zpracovaných plastických hmot činí 900 t.“[8]

Tyto informace ozřejmují situaci užití jednotlivých materiálových skupin a pomáhají objasnit často komplikované vztahy při vzniku jednotlivých výrobků, které se sice přímo nemusely dotýkat jejich výtvarného řešení, ale ovlivňovaly často jeho zavádění do výroby. Z dlouhodobě zpracovávaných termosetů, které od 30. let tvořily převažující užívané materiály plastických hmot, se vyrábělo v 50. letech velké množství různých dílů k elektrickým spotřebičům pro domácnost, k vysavačům, žehličkám či radiopřijímačům, magnetofonům, gramofonům, telefonům a dalším. Vedle vypínačů a zásuvek elektrického proudu bylo hodně dílů z tohoto materiálu i na svítidlech. Značná část této produkce byla věnována obalům, ať již ve formě šroubových uzávěrů lahví nebo dóz a krabic, v rámci spotřebního zboží většinou ve vztahu ke kosmetice. Velkou skupinu v užití termosetů představovala hračkářská výroba.[9] Největší podíl této výroby ovšem zahrnoval produkci dílů průmyslových zařízení. V oblasti předmětů pro domácnost se tento materiál téměř neužíval, když výrobky z něj byly křehké a zdravotně závadné.

Bylo proto jen logické, že tam, kde to bylo možné, nahrazovaly termoplasty svého křehčího předchůdce. Díly vysavače Elektropraga Standard, navrženého Stanislavem Lachmanem a vyráběného v druhé polovině padesátých a ještě na počátku šedesátých let byly lisovány z černohnědého bakelitu, ale následující typ vysavače ETA 406 z počátku še-

8 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 18 Kronika Plastimatu 1963–1975, složka Kronika Plastimatu 1963.

9 Poznámka Jiřího Hofmana: *„Hračky z termosetů se dělaly jen vyjímečně. V Plastimatu jen stavebnice. Byl to vlastně jen jeden výlisek z bakelitu ve tvaru ‚cihly‘ o rozměru asi 3/1,5/1 cm, ze kterého se mohla stavět zeď a dům. Pro nemožnost dodržet přesné rozměry spojovacích výstupků se výroba musela ukončit. Lisovaly se z bakelitu fotomisky, šroubovací uzávěry na lahve a sklenice (byla řada normalizovaných rozměrů) a technických dílů průmyslového charakteru. Na předměty pro domácnost se bakelit nepoužíval (zdravotní důvody a špatná barevnost). Ty se vyráběly nejdříve z karbamidu, později též z lepšího melaminu. Ovšem byla tu omezená barevnost (bílá, slonová kost). Později se vylepšovala zalisováním barevné folie na horní plochu např. táců (imitace dřeva, látek, byl to dovoz ze západu, vzorkovnice byla veliká). Nevýhodou byla poměrná křehkost výrobků.“*

desátých let od téhož designéra měl již díly z termoplastů, převážně šedé barvy, která se pro většinu typů v té době stala nejužívanější a při typizované standardní výbavě příslušenství, vyráběné i pro následující typy, se udržela po celá šedesátá léta. Magnetofon Tesla Sonet Duo starších sérií měl rovněž díly z bakelitu, u pozdějších sérií již převládaly pružnější termoplasty. Roku 1962 Jiří Hofman s kolektivem oddělení vývoje nových výrobků v Plastimatu již vyvinuli celoplastový design cívkového přenosného magnetofonu Blues, vyráběného následně v liberecké Tesle. Okolo roku 1960 také nahrazovaly tlačítkové vypínače z termoplastů, navržené Stanislavem Lachmanem, vstřikované většinou v barvě slonové kosti, starší kruhové typy z termosetů černohnědé barvy, které se udržely ve výrobě od třicátých let. Formy pro tento starý typ vypínače se ale i nadále udržely při vstřikování termoplastů. Tolik jen několik příkladů, dokumentujících změnu plastových materiálů na přelomu padesátých a šedesátých let, i když díky tepelným vlastnostem se mnoho dílů z termosetů ve výrobě udrželo i v následném období.

Nástup plastů však v této době snad nejvíce ovlivnil běžné předměty v domácnosti, které doposud byly výhradně z kovů či jiných klasických materiálů, jako konvice, bandasky, vědra, kýble, umývadla, vaničky nebo nočníky, aby byly zmíněny alespoň některé typy. Většina těchto kovových výrobků ve smaltovaném nebo pozinkovém provedení měla po desetiletí zavedené vzory a jejich náhrada plasty stála před nejedním problémem řešení estetického vzhledu i konstrukce. Tyto problémy spadaly do kompetence oddělení vývoje nových výrobků, které bylo ustaveno v roce 1955–56 se sídlem v Jablonci nad Nisou v Kokonínské ulici, kdy do něho postupně nastoupili tři výtvarníci, kteří společně s konstruktéry navrhovali a k výrobě připravovali prototypy a následně formy pro nové výrobky. Vůdčí osobností byl Jiří Hofman, absolvent jablonecké střední uměleckoprůmyslové školy (tehdy Vyšší škola uměleckého průmyslu), působící v Plastimatu již od listopadu roku 1954 do února 1956 v konstrukci forem. Dalšími průmyslovými výtvarníky, kteří nastoupily do oddělení vývoje nových výrobků v listopadu 1956 byli Bohumil Kubát a Ivan Jakeš, který však v letech 1956–58 absolvoval vojenskou prezenční službu. Zpět do podniku se vrátil v okamžiku, kdy se zpracovávaly návrhy prvních výrobků z termoplastů. Vedle různých polyetylenových lahví a lahviček z čirého materiálu, vyvinutých během roku 1958, se objevily první designované výrobky, které přinesly novou estetiku plastových výrobků. O dámských košíkách již byla zmínka. Do roku 1958–59 spadá příprava nové konvice s víkem na mléko v. č. 320 102, která svým jednoduchým organickým tvarem a elegantní linií vytvářela jistým způsobem vzor pro výtvarně kvalitní předmět z plastické hmoty, kde možnost široké tvarové různorodosti dotvářela i značná barevná variabilnost. Světlý korpus konvice v barvě slonové kosti, doplněný zeleným nebo oranžovým uchem kontrastoval s tmavými barvami doposud vyráběných smaltovaných bandasek. Návrh připravili Jiří Hofman s Ivanem Jakešem a tato konvice se stala první v řadě dalších vzorů navrhovaných posléze v šedesátých letech, aby poslední model v. č. 320 124 z roku 1971, navržený Jiřím Hofmanem ve dvou variantách dvou a třílitrové nádoby, vydržel ve výrobě až do současnosti, byť u jiného výrobce, který v devadesátých letech převzal lisovací nástroje. Do roku 1958 se řadí i dva návrhy kruhových ošatek či košíků na pečivo, navržených Bohumilem Kubátem (v. č. 320 157, 320 158), které měly nahradit dosavadní kovové nebo proutěné výrobky. Další variantu košíku na pečivo s paprskovitě uspořádanými dvojitými žebry (v. č. 320 162) navrhl roku 1960 Ivan Jakeš a jeho výroba se rozeběhla až o tři roky později, aby pak s přestávkami trvala dvě desetiletí.

Obr. 8. Tým konstruktérů Plastimatu v r. 1962 (J. Hofman, B. Kubát, A. Hinková, I. Jakeš).

Obr. 9. Konvice na mléko 2l, v. č. 320 102, návrh I. Jakeš aj. Hofman, r. 1958/59.
Obr. 10. Konvice na mléko 2l, v. č. 320 124, návrh J. Hofman, r. 1971.

I když se tvar těchto výrobků po dlouhou dobu neměnil, procházela určitým vývojem barevnost použitých matriálů. Pro přelom 50. a 60. let byly typické tlumenější tóny slonové kosti, růžové, bledě modré, zelinkavé a někdy bílé nebo přírodní čiré, které nahrazovaly v průběhu 60. let výraznější tóny, především modré, červené, černé a žluté. V některých případech docházelo i k dodatečnému obarvení předmětů, když nebyl po ruce vhodný materiál.[10]

Do roku 1960 spadá i vývoj nových táců a podnosů, vyráběných většinou z karbamidu a melaminu v závodě v Havlíčkově Brodu.[11] Návrhy, které prošly výtvarnou radou v září 1960 byly rozpracovány do dokumentace o rok později a začaly se vyrábět roku 1962, když na začátku toho roku ještě zasedala výtvarná rada, která prověřila konečný výrobek a konstatovala, že je hezký.[12] Autorem oválných táců byl nejspíš Ivan Jakeš, kterému byl postoupen i dopis ze 4. března 1961, ve kterém se hovoří o dodání skici posledního nejmenšího podnosu, schváleného na výtvarné radě 28. února 1961.[13] Křivky oválných táců, ke kterým patřil i výrobek v. č. 323116, vycházely z pomalu doznívajících designérských názorů na užití organických forem v předchozích desetiletích, v kombinaci s novými materiály a pestrými barvami však dostávaly novou podobu a výraz.

Dalším běžným předmětem denní spotřeby bylo umyvadlo. I zde byl nejrozšířenějším produktem do konce padesátých let většinou smaltovaný kovový výrobek. Obdobné plastové předměty se vyráběly v zahraničí a odtud také byly vzaty vzory, na jejichž základě se měl vyvíjet vlastní výrobek. Jiří Hofman ve svých vzpomínkách uvádí, že se v počátcích vlastního vývoje nových výrobků ohlíželi průmysloví výtvarníci Plastimatu na zahraniční produkci, především ze západoevropských zemí a bedlivě studovali tamější sortiment.[14] Celkem charakteristickým příkladem je i návrh umyvadla z roku 1960, kdy jsou v dokumentaci přiloženy fotografie západních výrobků a na studii návrhu je zachycen ve třech barevných liniích řez starým (nejspíše kovovým) výrobkem, západním výrobkem a vlastním návrhem, který vytváří jakousi střední cestu mezi starou ploše oblou a západní svisle rovnou formou stěny. Na základě těchto motivů vznikl model pod v. č. 341 053, avšak vývoj pokračoval až do roku 1962, kdy byl pro výrobu vyvinut model v. č. 341 061 s oblejší stěnou o průměru 400 mm.[15] Obdobně byla řešena i kuchyňská mísa v. č. 341 058 o průměru 340 mm, ovšem s rovnou šikmou stěnou, navržená v létě roku 1961 a zaváděná do výroby zřejmě již během následu-

10 Poznámka Jiřího Hofmana: *„V Plastimatu se výrobky dodatečně nebarvily. To byla aktivita majitelů-spotřebitelů."*

11 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4227 – v dopisu ze 7. června 1960, zaslaného na ředitelství v Jablonci n. N. ze závodu v Havlíčkově Brodu, se uvádí: *„Na základě dnešní telefonické dohody se s. Hofmanem zasíláme vám současně poštou vzorky stávajících podnosů, u kterých, dle rozhodnutí výtvarné rady, je třeba přepracovat tvary. Vzhledem k tomu, že v naší nástrojárně jsou již rozpracované duplicitní nástroje konstruované na starý tvar podnosů, žádáme Vás, aby nové tvary pokud možno nepřekročily půdorysný obrys stávajících podnosů. Toto se týká hlavně podnosu hranatého 25 a podnosů oválných 26 a 30.*
Dle našeho názoru by bylo vhodné řešit nové tvary podnosů ve dvou sadách (sada podnosů hranatých a oválných). U každé sady by byl základní tvar dodržen, takže by se v jedné sadě lišily podnosy pouze velikostí. [...] *Doufáme, že nám urychleně pomůžete zavést tyto nové druhy výlisků, jelikož stávající nástroje na dosavadní provedení podnosů nám nestačí krýt požadovanou potřebu výroby."*

12 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4227 – Zasedání výtvarné rady proběhlo 18. ledna 1962.

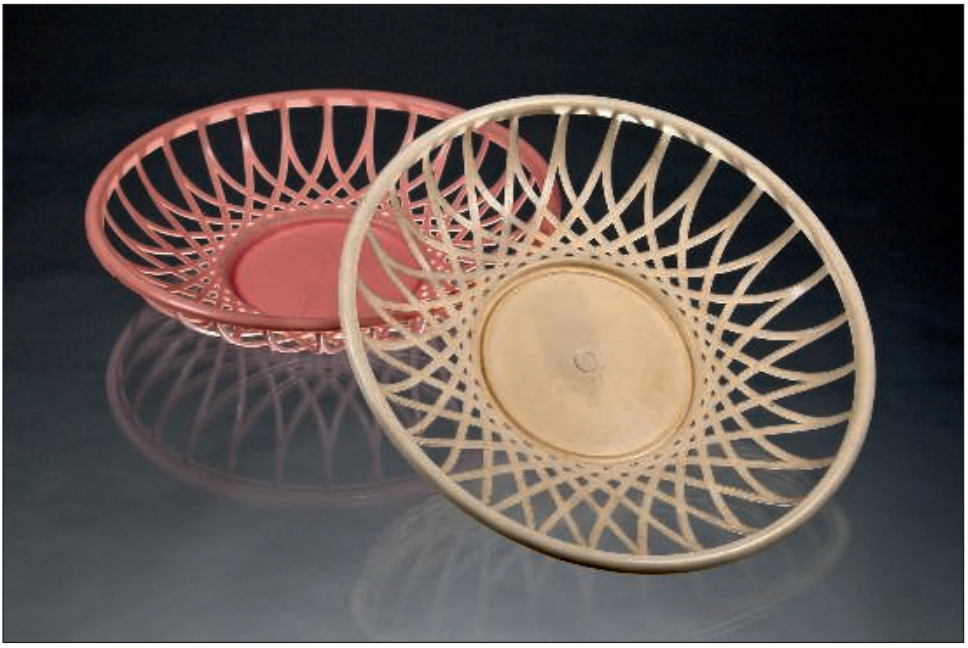
13 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4227.

14 Jiří HOFMAN, *Jiří Hofman – návrhy a výrobky z plastických hmot 1955–1990*, Liberec 2006, nestr.

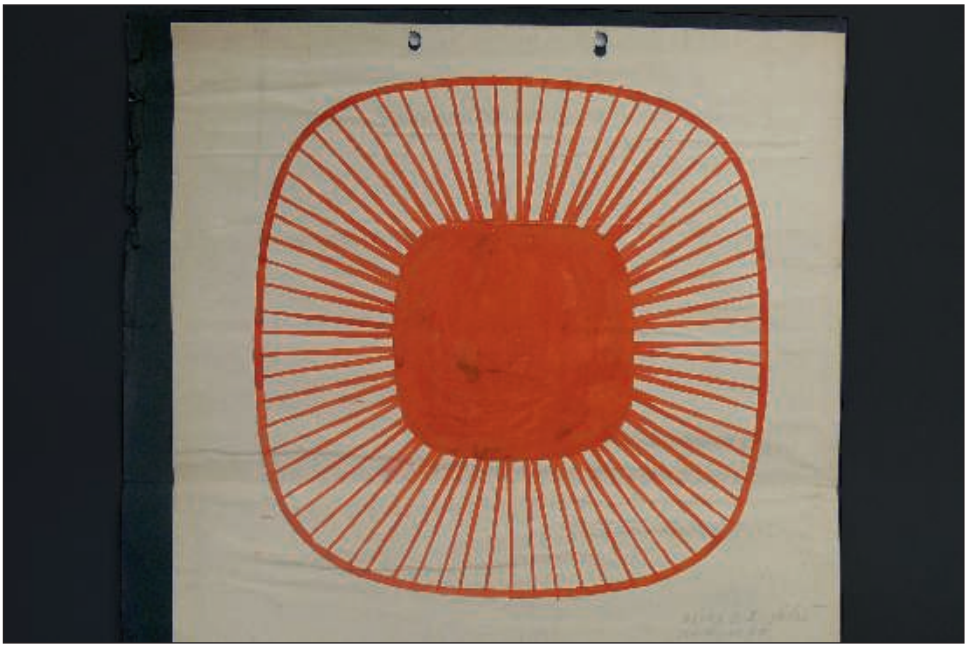
15 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 58 vývoj výrobků 1961, složka 4185.

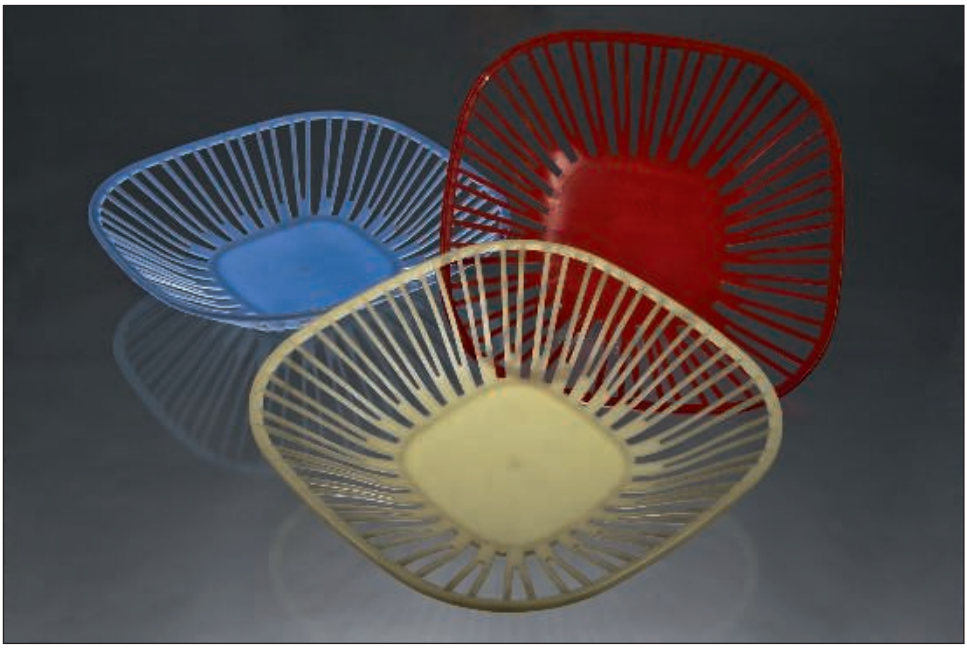
Obr. 11. Ošatka na pečivo, v. č. 320 157, návrh B. Kubát, r. 1958.

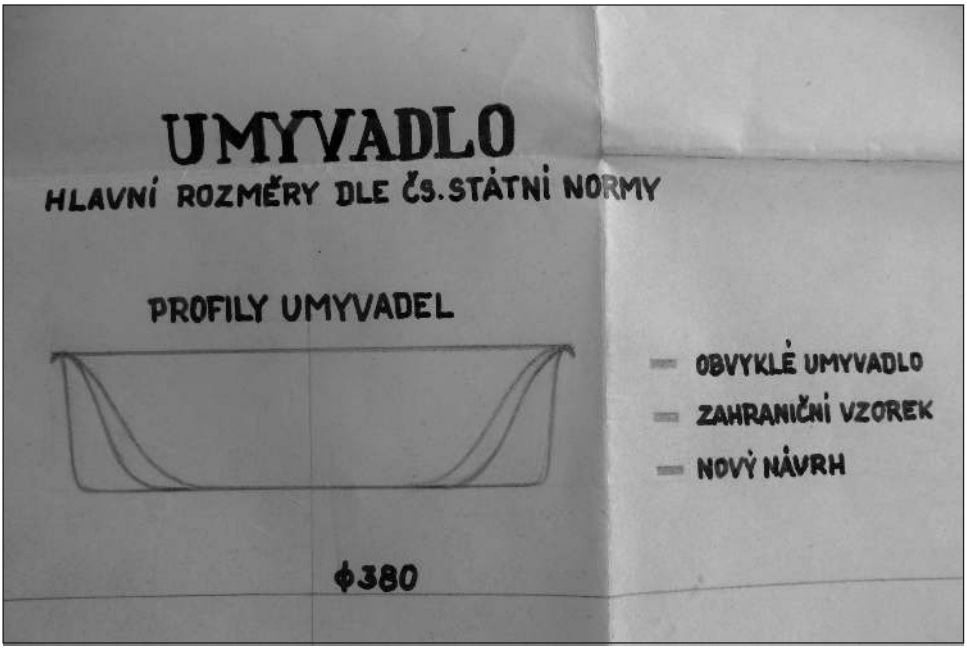
Obr. 12. ošatky na pečivo, v. č. 320 158, návrh B. Kubát, r. 1958.

Obr. 13. Návrh na ošatku na pečivo v. č. 320 162, I. Jakeš, r. 1960.

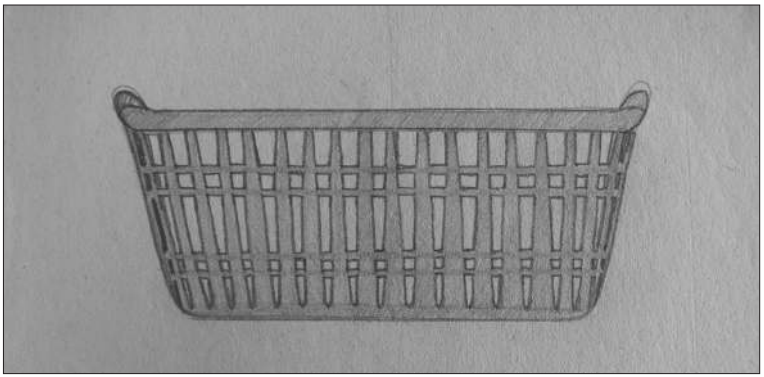
Obr. 14. Tři ošatky na pečivo, v. č. 320 162, návrh I Jakeš, r. 1960.

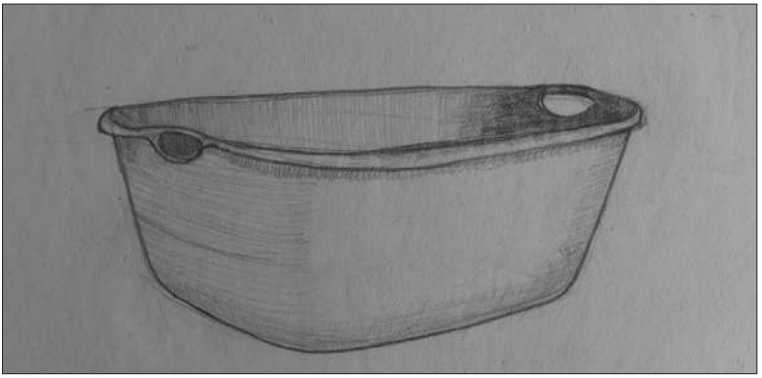

Obr. 15. Detail z výkresu umývadla, v.č. 341 053, B. Kubát, r. 1959.

Obr. 16. Umývadlo, v. č. 341 053, návrh B. Kubát, r. 1959.

Obr. 17. Návrh koše na prádlo, G. Hlávka, r. 1960.
Obr. 18. Návrh koše na prádlo, I. Jakeš a J. Hofman, r. 1960.
Obr. 19. Koš na prádlo, v.č. 320 119, návrh I. Jakeš a J.Hofman, r. 1967.

jícího roku. Zkušební vzorky byly v barvě růžové a slonové kosti, ale pro sériovou výrobu se počítalo se žlutou a bílou barvou. V prvních sériích se pak objevily i výlisky z bledě modrého materiálu. Tato mísa se udržela ve výrobě po několik příštích desetiletí v závodech v Tachově a Havlíčkově Brodu, když obnovená podniková norma byla vydána ještě v r. 1981[16] a malá série ve třech barvách (červené, modré a žluté) vznikla ještě roku 2010, kdy byly tyto předměty dávány 4. září uvedeného roku návštěvníkům Dne otevřených dveří podniku Magna, exterior & interior Bohemia, nástupce někdejšího libereckého Plastimatu.[17]

Se zaváděním vstřikování rozměrnějších výrobků nebyla ještě okolo roku 1960 velká zkušenost, a tak požadavek na výrobu koše na prádlo představoval nejen výtvarný, ale především technologický problém. Vedle vlastního výtvarného vývoje, v rámci spolupráce s externími výtvarníky byl k navržení nového tvaru koše na prádlo přizván z uměleckoprůmyslové školy v Uherském Hradišti Gustav Hlávka, který vytvořil několik návrhů, se kterými však nebyla výtvarná rada podniku spokojena. Později sepsaná zpráva o tom uvádí: *„Dne 20. 2. 1960 byl zadán přes Český fond výtvarných umělců výtvarníkovi G. Hlávkovi v Uh. Hradišti úkol, navrhnout tvar a vyrobit kopírovací modely prádelního koše, (dle požadavku VO.) S. Hlávka zaslal do zasedání naší Výtvarné rady konané 25. 3. 1960 v Praze několik skic děrovaného prádelního koše v měř. 1:1. VR návrhy neschválila a cituji ‚VR doporučuje další experimentování. Předložený návrh je konvenční a nevyužívá všech možností plastické hmoty.' Na doporučení našeho vedoucího s. Šrámka navrhli soudruzi Hofman a Jakeš nový typ prádelního koše na základě předběžného rozboru funkce (zápis ze dne 29. 3. 1960).[18] Dne 5. 5. 1960 byl v užší VR v Praze laminátový prototyp prádelního koše schválen. Prototyp byl převezen do Uherského Hradiště s. Hlávkovi, který podle něj (upravil okraje koše) zhotovil sádrové kopírovací modely – vnější a vnitřní tvar a tvary pro ocelové odlitky. S. Hlávka* [...] *ukončil svou práci v červenci 1960* [...] *Modely byly převezeny z Uh. Hradiště do modelárny n. p. Liaz v Liberci, kde bylo zadáno odlití kovových tvarů koše a kopírovacích modelů z epoxydové pryskyřice. Mo-*

16 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4236.

17 Formy k těmto výliskům byly uskladněny v někdejším učňovském středisku Plastimatu.

18 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4236, Prádelní koš.

„Jablonec n. N., 29. 3. 1960 Výtvarná rada měla k předloženému návrhu s. Hlávky následující připomínky:

1. Oválný tvar je příliš konvenční a nevyužívá všech možností plastické hmoty.

2. Vzor žebrování je ornamentální. Vhodnější by byl přísnější vzor mechanický, vycházející ze strojního způsobu výroby nástroje i výrobku.

3. Doporučuje udělat více návrhů, aby bylo možno konfrontovat.

Prováděl jsem důkladnou prověrku teoretických podkladů pro zpracování tohoto výrobku z hlediska funkce a shrnujeme je do těchto závěrů:

1. Velikost koše je dána rozměrem balíku prádla, který ženy nosí na mandl (480 × 380), prakticky byla ověřena tato přibližná velikost v žehlírně prádla v Jablonci. To je jediný případ při práci s prádlem, kdy žena skládá prádlo do určitého tvaru (v oválném koši se ohýbají rohy!).

2. Tvar koše. Obdélníkový, na kratších stranách rukojeti pro uchopení. Na těchto stranách může být koš radianově vypouklý, aby bylo možno balík prádla vyjmout z koše. Na dlouhých stranách je třeba vypracovat okraj, za který by bylo možno koš uchopit při nošení na boku. Pro tento způsob nošení je vhodnější tuto stranu zachovat rovnou, neboť vypouklý tvar by byl na závadu nošení. Okraj by měl být tvarován tak, aby při tomto nošení neřezal do prstů.

3. Plný nebo děrovaný? K tomuto tématu byly názorové rozpory. Uspořádali jsme proto v Plastimat-Kokonínská anketu mezi pracujícími ženami. Všechny z dotázaných se vyslovily pro provedení plné a to z těchto důvodů: a) nádoba má mnohem širší možnost použití při praní (odkládací nádoba na mokré, nežádímané prádlo, při bílení apod.), b) možnost použití této nádoby na praní a namáčení v bytě (nikoliv v prádelně), c) děrování není funkčně opodstatněno, neboť při všech druzích práce s prádlem je vhodnější plný tvar. Vypracoval: Hofman Jiří"

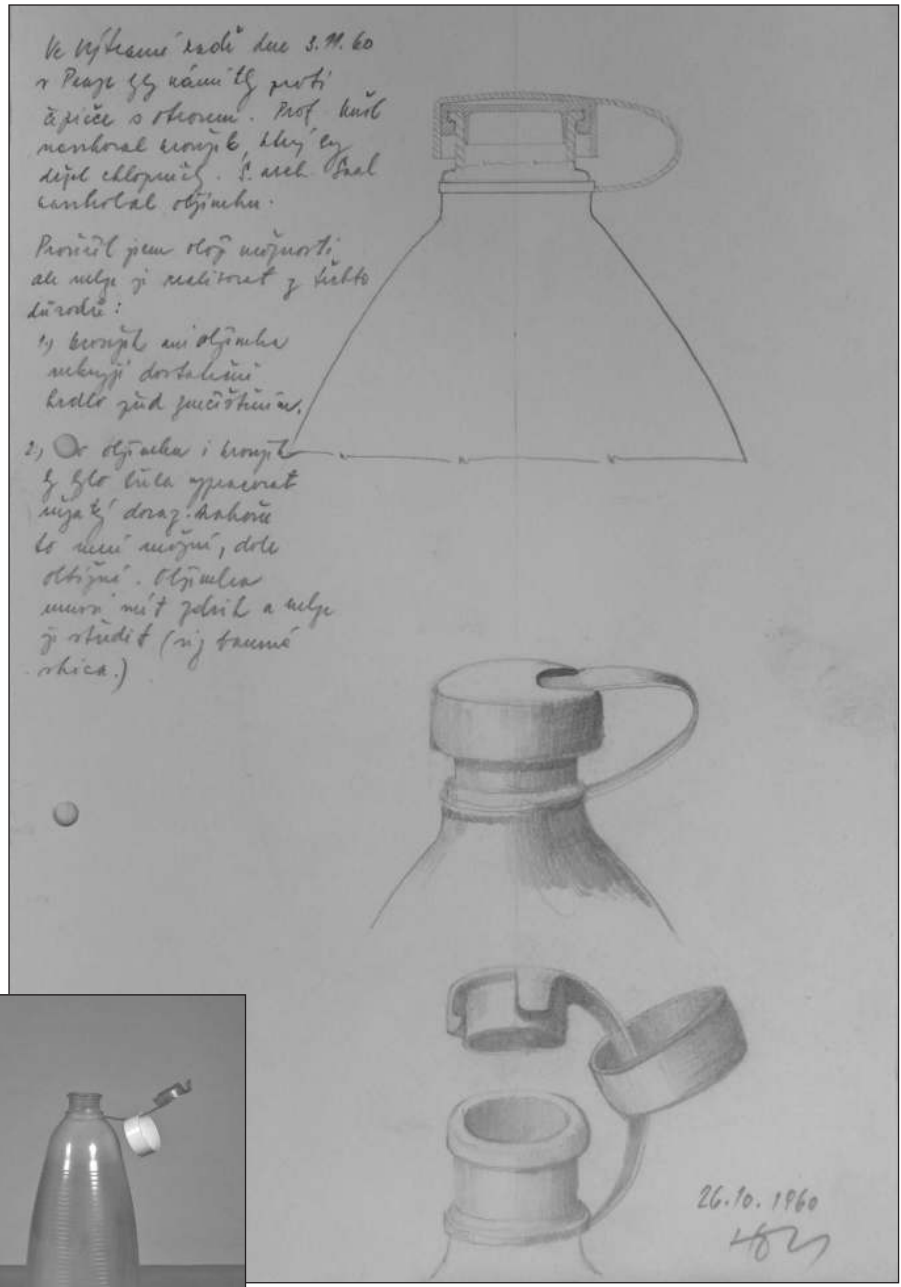
delárna zhotovila odlitky a kopírovací modely v listopadu 1960 […] *Z materiálových a technických důvodů nebylo přikročeno k realizaci tohoto výrobku ihned a v roce 1964, kdy jsou pro výrobu předpoklady, předložili jsme laminátový prototyp znovu k posouzení VR na jejím zasedání 13. 3. 1964 v Liberci. VR měla k prototypu s odstupem času připomínky, týkající se tvaru a funkce a doporučila s ohledem na ocelové odlitky přepracovat návrh a znovu předložit VR ke schválení. Vyhledali jsme odlitky a kopírovací modely a posoudily možnost úpravy ve smyslu připomínek z posledního zasedání VR. Tvar nelze tvarově ani funkčně změnit. S ohledem na částku, která byla na realizaci výrobku již vynaložena – dále s. Hlávka vylepšil tvar koše, takže kopírovací model se do jisté míry změnil oproti původnímu prototypu – a s ohledem na krátký termín, ve kterém má být započato s výrobou nástroje, doporučujeme: Požádat s. Dudu, člena VR, aby s pověřením předsedy dostavil se do našeho n. p., osobně si prohlédl odlitky a kopírovací modely a zvážil, zda je možné přikročit k realizaci, nebo úkol řešit znova. Dále navrhujeme zařadit do plánů vyřešení nového typu prádelního koše s ohledem na skladování, stohování, s víkem a valchou a s ohledem na současné výtvarné tendence ve tvarování.“*[19]

Výroba koše pak byla schválena, ale problémy s jejím zavedením se táhly ještě nějaký čas, když podniková norma byla vydána až roku 1965, ale ještě o dva roky později vznikl spontánní dokument, tužkou psaný útržek papíru, hodný ocitování: *„LP 1967, Koncem měsíce května jsem předal panu Antošovi z OTS kresbu (na pauzáku pro nabídkový list) prádelního koše a také údaje námi zjištěné o nosnosti koše – 20 kg, stohovací nosnosti 60 kg, obsahu 50 l. Bůh to všechno vidí Jakeš“.*[20] I v tomto případě se koš vyráběl ještě v osmdesátých letech, i když výše avizovaný nový model s víkem byl Jiřím Hofmanen navržen roku 1970 a zaveden do výroby na počátku sedmdesátých let. Po téměř deseti letech od počátku vývoje bylo zřejmé, že design výrobku byl v době zavedení do výroby značně demódovaný, ale praktické řešení, víceúčelovost a návrat k designu organických forem v devadesátých letech vytvořily z tohoto koše nadčasový design, který by našel uplatnění i v čase nedávno minulém.

Z celé řady předmětů pro domácnost, které vesměs navrhoval Jiří Hofman okolo roku 1960, je možné vybrat několik ukázek výrobků, zařazených do sériové produkce, jež se v následujících letech staly součástí bohaté nabídky sortimentu předmětů z plastických hmot. Nedostatek cestovních nápojových lahví z plastů, lehkých a odolných proti poškození, se řešil v druhé polovině padesátých let dovozem z Maďarska, ať již se jednalo o turistické lahve se šroubovým uzávěrem a kelímkem, nebo obdobné lahve pro n. p. Fruta. Během léta 1960 vznikly návrhy na turistickou lahev v. č. 380 029 z čirého polyetylenu. Vejčitý plochý tvar lahve s vodorovným žebrováním byl vyřešen bez problémů, složitější byla konstrukce víčka, která prošla řadou změn. Původní šroubový uzávěr byl posléze nahrazen natlačovanou zátkou, uchycenou pomocí pásku na objímce k hrdlu lahve. I zde se však definitivní řešení posunulo do složitějšího uzávěru, který nevyžadoval tolik síly na obsluhu a kombinoval nátlačnou zátku s pojistnou čepičkou, která byla volně navlečená na úchytném pásku. Tento konečný návrh byl zakreslen 26. října a na jednání výtvarné rady v Praze dne 3. listopadu

19 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4236 – Přehledná zpráva o úkolu prádelní koš, 10. 5. 1964, vypracoval Jakeš.

20 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1961, složka 4236.

Obr. 20. Návrh uzávěru turistické lahve, J. Hofman, r. 1960.

Obr. 21. Turistická lahev, v. č. 380 029, návrh J. Hofman, r. 1960.

1960[21] byly vzneseny ještě připomínky k tomuto řešení, ale nakonec šla láhev do výroby v roce 1962, když rok předtím byla připravena podniková norma. Ještě roku 1978 se jednalo o obnovení výroby.[22]

Drobným výrobkem, navrženým na jaře roku 1960, byl kalíšek na vejce, řešený integrálně s miskou. Ze závodu v Havlíčkově Brodu přišla 16. května žádost o zaslání modelu, který by byl zkreslen v havlíčkobrodské konstrukční kanceláři do jednoho měsíce. Začátkem června byl odeslán z Liberce schválený sádrový model včetně výkresů. [23]Autorem návrhu byl Bohumil Kubát a kalíšek pod v. č. 322 114 se pak v Havlíčkově Brodu vyráběl z melaminu. Roku 1965 se přikročilo ke změně výrobku a v souvislosti s tím došel do Liberce zajímavý ohlas ze Šumperku, který celkem charakteristicky ilustruje postavení plastických hmot na trhu: *„Mám velmi ráda umělé hmoty. Příděl zboží v obchodě znamená vždycky pohromu pro moji pokladnu. Už mám vše možné, i to co ani nepotřebuji. Jen jedno nemohu sehnat, aspoň ne ve vkusné úpravě. Kalíšky na vajíčko. Mám už jen dva z předválečné doby a byla bych ráda, kdybych takové sehnala. Nemohli byste je vyrábět? Přikládám neumělý nákres – nemám kružítko, špatně vidím a třese se mi ruka, tak to podle toho dopadlo, ale s přesným vypracováním návrhu si už poradíte. Kalíšky mají být různobarevné a dají se pak různě kombinovat, navíc jsou dvoudílné a to je výhoda hlavně proto, že se dají dobře čistit, když bílek přeteče. Jen jeden háček je v cestě. Je to zboží značky (asi německé) IGJ. Snad stačí menší obměna, aby se kalíšky mohly vyrábět. Jsou hezké a ne tak hromotlucké, jako ty, které jsem v obchodě viděla.“* Reakce na tento dopis konstatovala, že *„v příloze Vám informativně postupujeme dopis spotřebitelky Novákové s příslušnou skizzou. Spotřebitelku jsme již vyrozuměli v tom smyslu, že stávající výrobek našeho závodu Havlíčkův Brod bude na požadavek velkoobchodu upraven, avšak nikoliv v navrhnutém provedení dvoudílném. Současně byla navrhovatelka upozorněna, že není účelné vyrábět duplicitní provedení výrobků dovážených do ČSSR ze zahraničí.“*[24]

Jedním z výrobků Plastimatu, který je vyráběn doposud, i když u jiného výrobce, je stojan, či spíše odkapávač na talíře. Jeho návrh spadá také do roku 1960, kdy k 23. dubnu jsou datovány první výkresy Stojanu na talíře v. č. 320 062.[25] Jednoduchá hřebenová konstrukce byla navržena Jiřím Hofmanen a Bohumilem Kubátem. Příprava výroby se protáhla až do roku 1962, kdy k 26. dubnu provedl Jiří Hofman změnu tvaru kratších stěn do rovné křivky a v této podobě se pak začal od roku 1963 stojan vyrábět. Na plánech avizované odstíny modré, žluté a červené většinou nahradila ve výrobě bílá a bledě modrá, zůstala červená a později, v osmdesátých letech, se užíval i hnědý materiál.

Jestliže četné návrhy přelomu padesátých a šedesátých let vycházely z oblých organických tvarů, pak Podnos na ovoce v. č. 320 161, navržený Jiřím Hofmanem v létě roku 1960

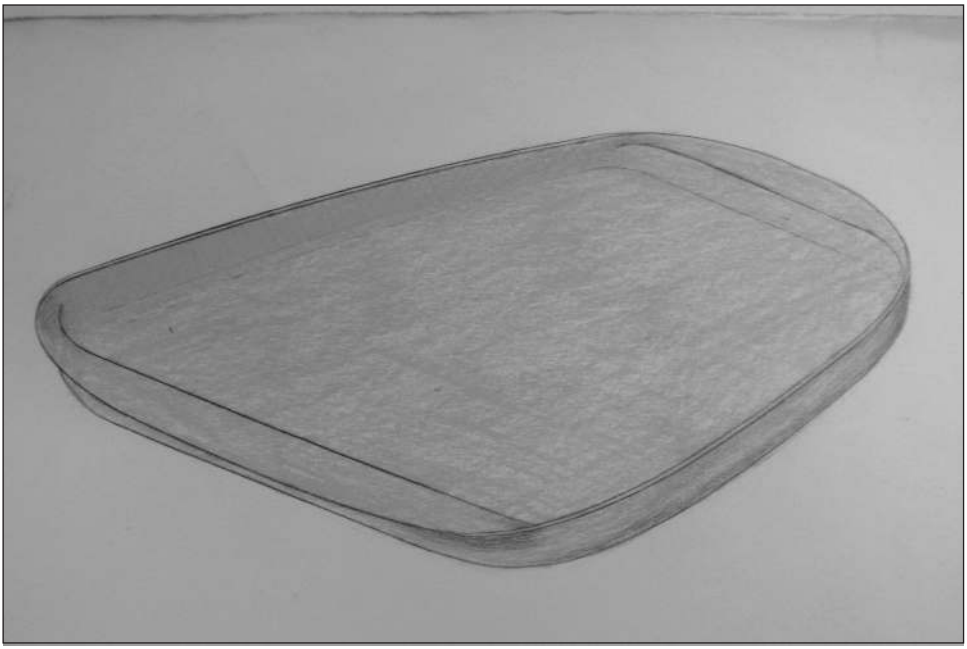
21 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 60 vývoj výrobků 1960–61, složka 4220, na výkrese uzávěru lahve poznámka: „*Ve Výtvarné radě dne 3. 11. 60 v Praze byly námitky proti čepičce s otvorem. Prof. Nušl navrhoval kroužek,který by držel chlopničky. S. arch. Saal navrhoval objímku. Prověřil jsem obojí možnosti, ale nelze je realizovat z těchto důvodů: 1) kroužek ani objímka nekryjí dostatečně hrdlo před znečištěním. 2) Pro objímku i kroužek by bylo třeba vypracovat nějaký doraz. Nahoře to není možné, dole obtížné. Objímka musí mít závit a nelze ji středit (viz barevná skica).*“

22 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 60 vývoj výrobků 1960–61, složka 4220.

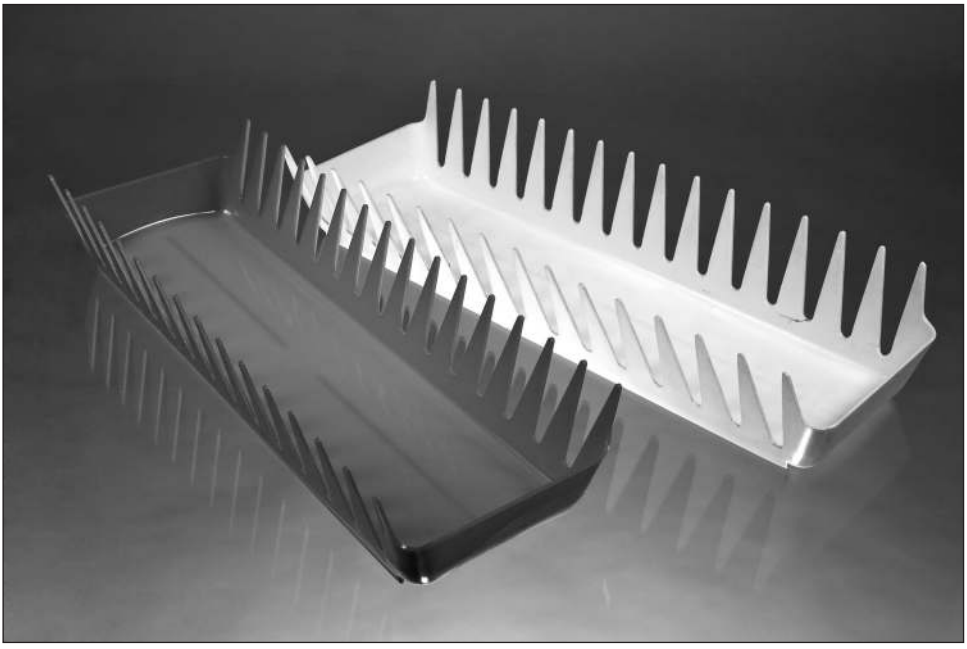
23 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 60 vývoj výrobků 1960–61, složka 4209.

24 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 60 vývoj výrobků 1960–61, složka 4209.

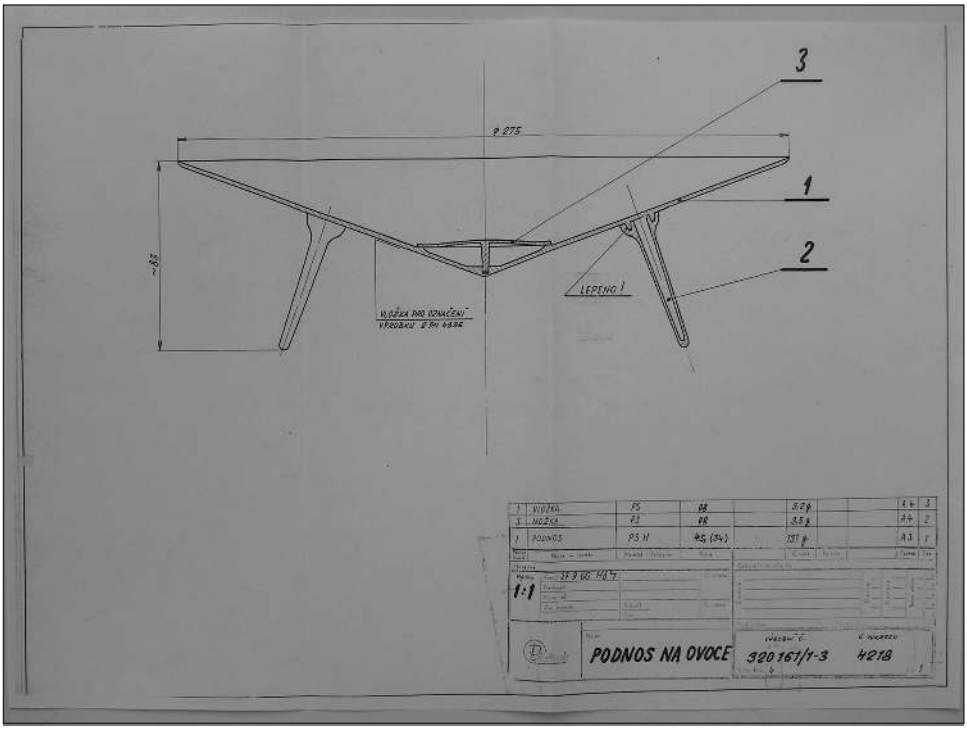
25 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 59 vývoj výrobků 1960, složka 4203.

Obr. 22. Návrh na podnos v. č. 323 116, návrh I. Jakeš, r. 1961.

Obr. 23. Odkapávače na talíře, J. Hofman a B. Kubát, návrh r. 1960, výroba od r. 1962.

Obr. 24. Výkres podnosu na ovoce, J. Hofman, r. 1960.

Obr. 25. Podnos na ovoce, v. č. 320 161, návrh Jiří Hofman r. 1960, výroba od r. 1963.

(první výkres datovaný 27. 9. 1960), předznamenával formy nastupujícího desetiletí.[26] Mělký, trychtýřovitý korpus podnosu na třech kónických nožkách působil značnou lehkostí. Výtvarné řešení prototypu bylo schváleno výtvarnou radou podniku 16. září 1960 a výrobek byl zařazen do plánu nových výrobků v roce 1961. Formy na podnos měly být připraveny do července 1961, ale konstrukční změny v upevnění nožek zbrzdily přípravu výroby. Do sériové výroby se podnos dostal počátkem roku 1963 ještě v provozu ve Stráži nad Nisou. Problémy s pevností nožek komplikovaly zpočátku výrobu, když nevhodné balení výrobků způsobovalo jejich lámání při cestě k odběratelům a bylo nutno některé díly překonstruovat. Navzdory všem nedostatkům představoval tento výrobek jeden z nejhezčích designů v produkci Plastimatu.

Nadčasovým designem se pak mohla pyšnit další práce Jiřího Hofmana, vzniklá sice již roku 1962 z vlastní iniciativy, schválená na výtvarné radě 3. října 1962, ale do výroby doporučená až o dva roky později. Jednalo se o konvičku na zalévání květin v. č. 320 101.[27] Pod stejným číslem byla již roku 1961 konstruována Ivanem Jakešem konvička klasického tvaru v oblých formách.[28] Výrobek byl lepen ze dvou polovin a z toho vzniklé problémy vedly zřejmě k zrušení výroby a nahrazení novým výrobkem, tentokrát zhotoveným novou technologií – vyfukováním vysokotlakého polyetylénu z jednoho kusu.[29] Netradiční výtvarné řešení dvou svislých tubusů, spojených dole do korpusu konvičky, mohlo vyvolávat jisté pochybnosti, ale estetický účin tohoto návrhu šel ruku v ruce s praktičností.

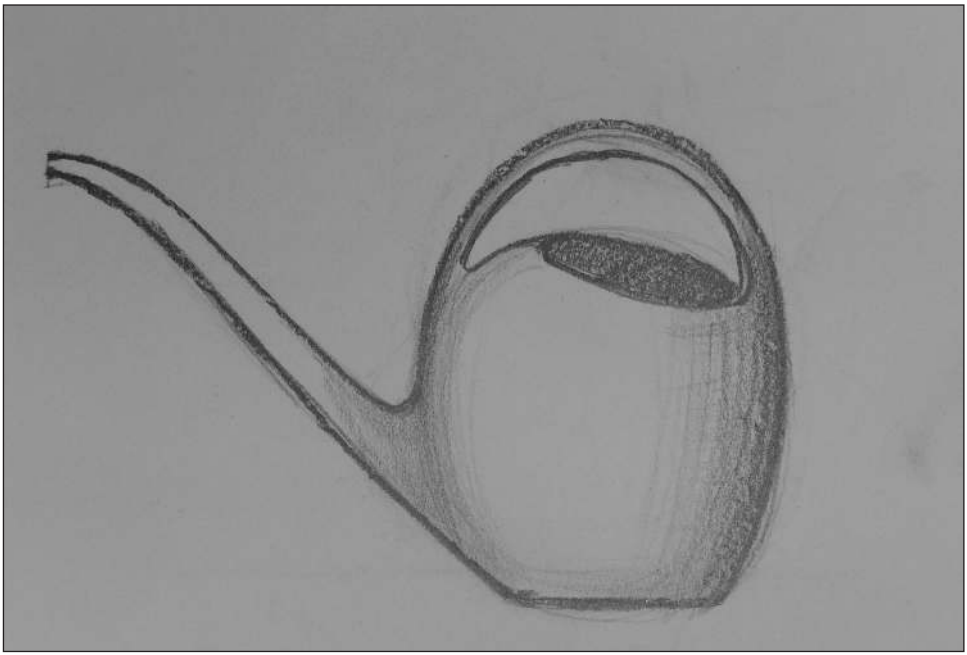
Období okolo roku 1960 přineslo do projekčních aktivit nových výrobků Plastimatu mnoho zajímavých výtvarných nápadů a rozsah nově zaváděných výrobků se pohyboval mezi 15 až 20 předměty ročně. Oddělení vývoje nových výrobků Plastimatu se stalo v tomto období vedoucím designérským pracovištěm pro oblast předmětů z plastických hmot v celém tehdejším Československu. V té době vznikl základ rozsáhlé výrobní škály, která se pak realizovala od roku 1963 v novém libereckém závodu. O kvalitě těchto aktivit svědčí nejlépe skutečnost, že řada tehdejších výrobků se udržela ve výrobě a na trhu do současnosti. Připomenout tyto aktivity alespoň v náznaku je cílem této studie, když samotné důkladnější zpracování tématu si vyžádá podstatně větší prostor, který přesahuje rozsah muzejního sborníku.

26 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 60 vývoj výrobků 1960–61, složka 4218.

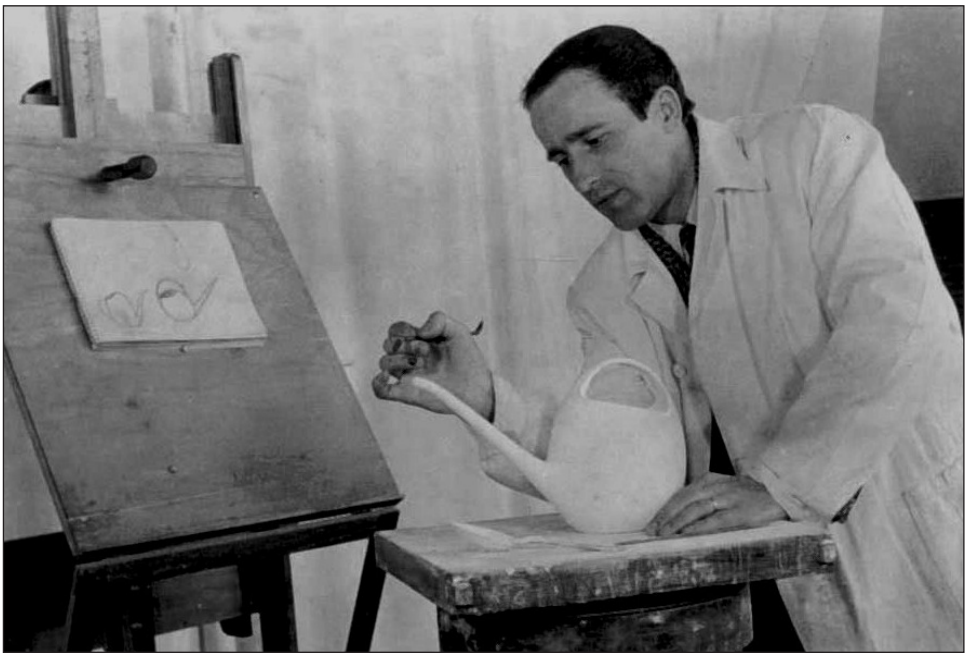
27 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 63 vývoj výrobků 1962, složka 4269.

28 SOkA Liberec, fond Peguform, kart. 61 vývoj výrobků 1960–61, složka 4232.

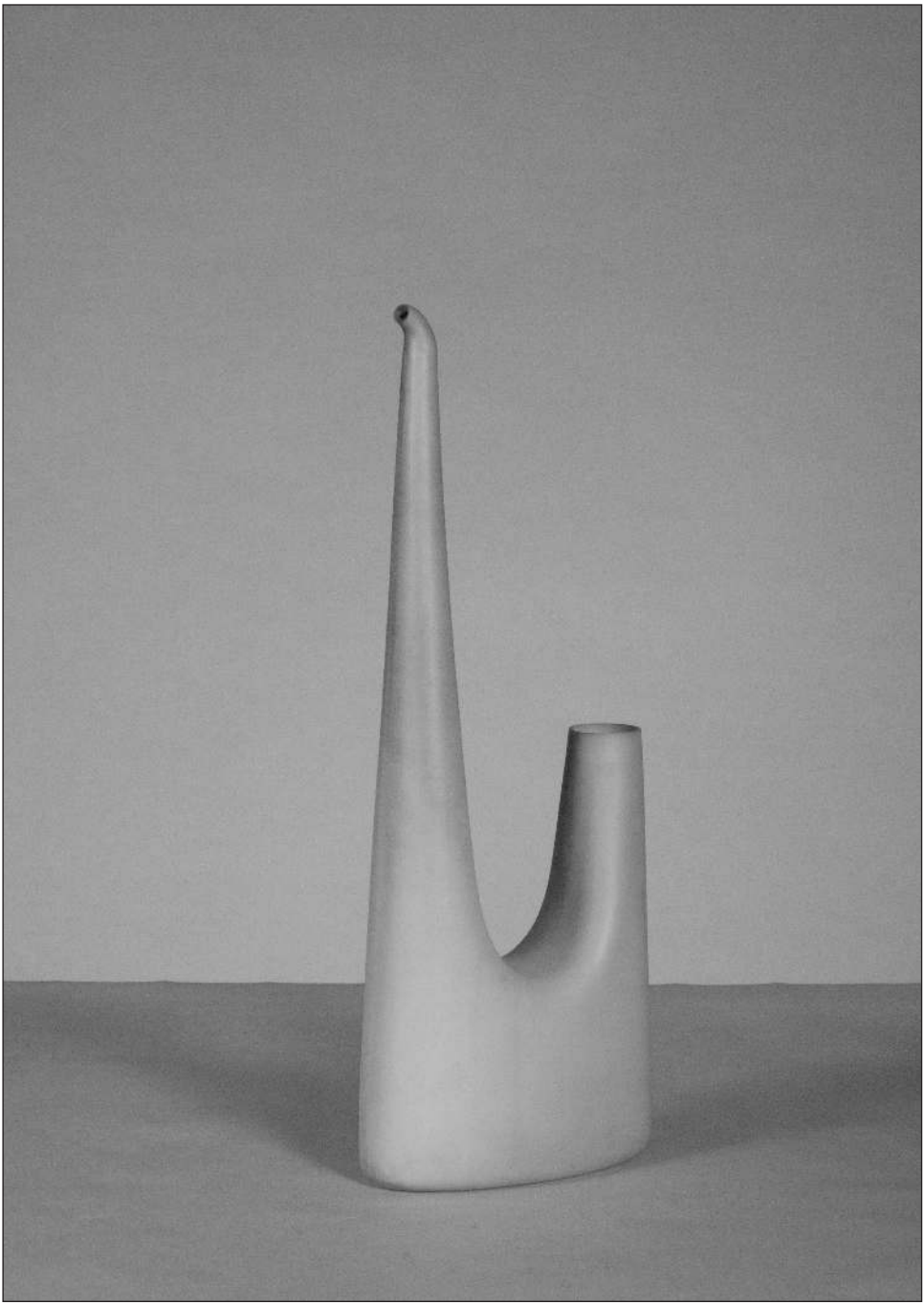
29 *„Tentokrát lisovaným v jednom kusu. Konvička na zalévání květin. Byla navrhována pro výrobu z polystarenu (proto lepení ze dvou kusů). Jakešův ‚tradiční' tvar byl ze dvou zrcadlových částí. U mého návrhu (taky ze dvou částí) se vlepovalo dno jednoduššího tvaru a menšího lepeného obvodu (lepilo se trichlorem!). Brzy potom přišel vysokotlaký polyetylen a s ním technologie vyfukování, která umožnila vyfukovat moji konvici z jednoho kusu."*

Obr. 26. Návrh konvičky na zalévání květin, Ivan Jakeš, r. 1962.

Obr. 27. Ivan Jakeš s modelem konvičky na zalévání květin, r. 1962.

Obr. 28. Konvička na zalévání květin, v. č. 320 101, návrh J. Hofman r. 1962, výroba od r. 1964.

SUMMARY:

Plastimat at the turn of the 50s and 60s–A century of plastics I

There were several companies in Czechoslovakia that processed plastic materials after 1945. Many of them continued in their pre-war activities but under a different name. A national corporation called Plastimat was established in northern Bohemia in 1948; with the retrospective force of its establishment to the year 1946. Its headquarters were in Jablonec nad Nisou and it joined several small workshops. These were reorganized into 8 factories in 1958. A big factory, where majority of production equipment and headquarters were moved to, was built in Liberec in 1961–1963, and, therefore, the National Corporation Plastimat Liberec (Plastimat n. p.) was set up. It had its R&D department; led by an industrial designer Jiří Hofman, since 1956 and it extensively influenced the look of plastic products in former Czechoslovakia. The design quality reflected the changing social circumstances, which brought political liberalization and an unbelievable cultural growth. Plastic products from Plastimat n.p.were part of this cultural movement after 1960 and many of them proved its quality by being produced till this date.

VITA BREVIS, ARS LONGA?
Dehonestovaná, ztracená a rozbitá díla z tvorby Jaroslavy Brychtové a Stanislava Libenského pro architekturu

Oldřich Palata

Proslulý aforismus, začínající slovy *Vita brevis, ars longa* starověkého lékaře Hippokrata (460–370 př. n. l.), citovaný později římským řečníkem Senecou (4. př. n. l. – 65 n. l.), naznačuje v účelově zjednodušené interpretaci konstatování, že ve srovnání s pomíjivým lidským životem je trvání uměleckých děl dlouhodobé, ne-li věčné. V historii bychom jistě našli bezpočet případů, kdy mnozí umělci byli ještě za svého života z nejrůznějších příčin svědky smutného konce vlastních prací, stejně tak bychom mohli doložit spoustu důkazů o situacích, kdy po smrti autora vzalo rychle za své jeho dosud uctívané umění. Nicméně většinou platí, že k dílům významných tvůrců přistupují současníci a jejich následovníci s patřičným respektem. Zejména jde-li o práce autorů, kteří se dočkali ještě za svého života velkého uznání nejenom doma, ale i v celém světě.

K takovým umělcům patří nepochybně rovněž autorská dvojice českých sklářských výtvarníků Stanislav Libenský (1921–2002) a Jaroslava Brychtová (1924). Jejich plastiky z taveného skla jsou zastoupeny v úctyhodné řadě věhlasných zahraničních muzeí a galerií. Včetně takových proslulých institucí, jako například pařížský Louvre, Victoria and Albert Museum v Londýně, The Metropolitan Museum of Art v New Yorku, The National Museum of Modern Art v Tokiu a mnoho a mnoho dalších. Ve všech těchto sbírkách – a u nás také v Národní galerii v Praze – reprezentují díla Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové nejenom originální práci se sklem, ale současně i výjimečné pojetí nových možností sochařské tvorby. Již na počátku vzájemné spolupráce získali oba autoři za svou tvorbu na světové výstavě EXPO 58 v Bruselu Grand Prix a později tuto cenu následovalo mnoho dalších ocenění nejrůznějšího typu. Stanislav Libenský převzal v roce 1975 ve Vídni Herderovu cenu a byl v roce 1989 jmenován v Paříži Rytířem řádu umění, v roce 2001 obdržel titul Doctor honoris causa na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze jako dosud jediný nositel tohoto titulu v historii školy. Čestné doktoráty získal sám nebo spolu se svou ženou Jaroslavou Brychtovou i na několika univerzitách v Anglii a ve Spojených státech. Jejich díla reprezentovala na světových, autorských a kolektivních výstavách bezpočtukrát výjimečnou kvalitu ojedinělého pojetí práce se sklem a stala se vysoce uznávanou vizitkou české výtvarné kultury ve světě. Totéž platí o jejich dílech pro historickou i současnou architekturu u nás doma, v Evropě, ve Spojených státech, v Japonsku a jinde.

Ve výčtu faktů, potvrzujících nevšední význam umělecké dvojice Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové, by bylo možné ještě dlouho pokračovat.[1] Z tohoto pohledu by se tedy zdálo samozřejmé, že k dílům výtvarníků s takovým světovým renomé budou současníci přistupovat s patřičnou vážností a ohleduplností. To ovšem platí převážně v zahraničí. V českém prostředí mají plastiky Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové profesionální péči zajištěnou většinou pouze v muzeích a galeriích. Daleko horší tuzemská

1 Společné dílo obou autorů je zachyceno v řadě katalogů a publikací. Tou nejpodrobnější je kniha Mileny Klasové s úvodní studií Jiřího Šetlíka nazvaná LIBENSKÝ BRYCHTOVÁ,vydaná nakladatelstvím Gallery v Praze v roce 2002. Zde je uveden přehledný soupis literatury.

situace je v oblasti prací, které oba autoři vytvořili pro architekturu. Zatímco kupříkladu největší a nejslavnější sklářské muzeum na světě v americkém Corningu ve státě New York se dodnes pyšní tím, že vstupní prostory tamější správní i muzejní budovy dotvářejí monumentální plastiky této slavné české umělecké dvojice, můžeme v domácím prostředí – zřejmě v duchu známého úsloví, že doma není nikdo prorokem – připomenout řadu tristních příkladů, kdy díla těchto autorů byla v nedávné době znevážena, poškozena, odstraněna a v některých případech dokonce bez skrupulí rozbita. Toto barbarství je dokladem malorysosti novodobých investorů, pýchy nezkušených architektů i netečnosti památkových úřadů. A dokonce občas rovněž dokladem prachobyčejné lidské hlouposti, protože za zničená díla by soukromí sběratelé či zástupci věhlasných institucí ve světě s chutí zaplatili až neuvěřitelně vysoké částky v tvrdé měně. Dehonestovaných, ztracených a rozbitých prací z tvorby Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové pro architekturu je bohužel mnohem víc, než by se vzhledem k proslulosti obou autorů zdálo, a tak připomeňme v této souvislosti alespoň několik příkladů převážně z raného období jejich tvorby.[2]

V roce 1950 nastoupila po dokončení Akademie výtvarných umění mladá sochařka Jaroslava Brychtová do nově zřízeného národního podniku Železnobrodské sklo v Železném Brodě a vedla tu středisko zaměřené na využití skla pro architekturu. Jedním z jejích prvních výtvarných úkolů byla dekorativní stěna pro vstupní halu západního křídla kolektivního domu v Litvínově. Architekti Evžen Linhart a Václav Hilský získali za návrh tohoto domu na osmém trienále v Milánu v roce 1948 zlatou medaili, ale vlastní stavba celého komplexu, jehož základní kámen byl položen již v roce 1946, se protáhla na bezmála deset let. Rovněž realizace první etapy, která zahrnovala západní křídlo, měla oproti původnímu plánu skluz, a tak se skleněná stěna pro vstupní halu dočkala osazení až dva roky po svém vzniku.[3] Jaroslava Brychtová se pro řešení tohoto díla spojila s výtvarníky Karlem Pešatem[4] a Janem Černým.[5] Do stěny z průmyslových tvárnic typu Vitrablok bylo zasazeno dvanáct vysokých reliéfů z taveného křišťálového skla (obr. l), které jsou tématicky zaměřeny na život člověka ve chvílích aktivního odpočinku a práce.[6] Stěna se zachovala do naší doby v původním stavu a jedna z tvárnic nese zřetelně čitelnou a nezpochybnitelnou informaci: VYROBENO 1951 / ŽELEZNOBRODSKÉ SKLO, n. p. / KOLEKTIV SOCHAŘŮ BRYCHTOVÁ – ČERNÝ – PEŠAT. Zdálo by se, že u architektonické stavby patřící mezi kulturní památky a aspirující na zařazení do seznamu památek UNESCO bude upřednostněn obecný zájem na zachování maximální autenticity. Zatímco komunistickou éru stěna Jaroslavy Brychtové a jejích kolegů kupodivu přečkala bez následků, po roce 1989 postihla „neviditelná ruka trhu" toto dílo způsobem víc než necitlivým a hluboce nekulturním.

2 Tato studie je upravenou dílčí částí rozsáhlejší práce se shodným tématem.

3 První stavební etapa Koldomu, zahrnující západní křídlo, probíhala v letech 1947–1953. Skleněná stěna pro vstupní halu západního křídla byla vytvořena v roce 1951. Reliéfní desky mají rozměr 40 × 27 × 10 cm.

4 Karel Pešat (1926–1984) studoval v té době na Akademii výtvarných umění v Praze v ateliérech prof. J. Laudy a prof. K. Pokorného; studia dokončil v roce 1954.

5 Jan Černý (1907–1978) studoval v letech 1927–1933 na Uměleckoprůmyslové škole v Praze u profesorů J. Mařatky a K. Štipla. V době přípravy a realizace stěny pro Litvínov působil jako učitel na železnobrodské sklářské škole.

6 Figurální reliéfy mají následující náměty: otec s dítětem na ramenou, matka s dítětem v náručí, matka s dítětem v kočárku, dítě s hračkami, žena s knihou, dívka s pálkou na stolní tenis, modelář s letadélkem, harmonikář, běžec, pracovnice v chemické laboratoři, instalatér.

Obr. 1. Čtenářka, Jaroslava Brychtová, 1951. Tavené křišťálové sklo ve vysokém reliéfu. Součást dekorativní stěny ve vstupní hale západního křídla Kolektivního domu v Litvínově. Foto J. Hunterová.

Obr. 2. Současný pohled na dekorativní stěnu z taveného křišťálového skla autorů Jaroslavy Brychtové, Karla Pešata a Jana Černého z roku 1951 s nově instalovaným schodištěm ve vstupní hale západního křídla Kolektivního domu v Litvínově. Foto J. Hunterová.

Obr. 3. Malířský návrh vitráže Pták s třešní, Stanislav Libenský, tempera na papíře, 1959. Foto O. Palata.

Obr. 4. Současný interiér kavárny v hotelu Zlatý lev v Liberci s vitráží Pták s třešní z roku 1959. Foto J. Hunterová.

V rámci podnikatelských aktivit si pronajala v prvním patře některé prostory soukromá firma. Vstup do obytné části budovy, a tím i do prvního patra, byl však v rámci zavedené praxe vyhrazen pouze stálým obyvatelům objektu tohoto křídla. Firma proto nechala počátkem devadesátých let dvacátého století prorazit nový vchod, k němuž vede dvojité schodiště ze železných prefabrikátů. A to přímo před stěnou J. Brychtové a jejích uměleckých kolegů ve vstupní hale! Několik sochařských reliéfů je schodištěm zcela zakrytých, celkový výtvarný výraz stěny je nepřehlédnutelně narušen. (obr. 2) Ostatně i osazení radiátoru ústředního topení a primitivní grafitti na novodobých dřevotřískových dveřích poblíž křišťálové stěny jsou neméně smutnou a velice výmluvnou vizitkou naší doby.

Současný pohled do vstupní haly západního křídla litvínovského Koldomu je sice sklíčující, nicméně do budoucna zůstává alespoň naděje, že nehorázný zásah není nevratný. Zato v případě pražského hotelu Jalta jsme již vystaveni jednoznačné a nezměnitelné realitě. Tato budova byla postavena v padesátých letech z podnětu tehdejšího prezidenta Antonína Zápotockého podle projektu znamenitého představitele české předválečné i poválečné architektury Antonína Tenzera.[7] V době dostavby Jalty začala autorská spolupráce Jaroslavy Brychtové se Stanislavem Libenským a oba se podíleli na výtvarném dotvoření hotelové novostavby. Stanislav Libenský navrhl spolu s Jaroslavou Brychtovou osm nástěnných reliéfů z křišťálového skla – každý z nich s rozměrem 23 × 73 cm – jako součást osvětlení pro vinárnu v suterénu. Zvířecí náměty korespondovaly s jejich tavenými kameny pro panneau na světovou výstavu EXPO ´58 v Bruselu. Více k tomuto konstatování však již v tuto chvíli nelze doložit. Hotel Jalta měl od počátku exkluzivní poslání. Z vnějšího pohledu sloužil jako luxusní hotel pro oficiální ubytování státních a stranických návštěv Československé republiky, na druhé straně měl však daleko utajenější poslání. V suterénu byl totiž pro případ náhlého válečného nebezpečí vybudován přepychový protiatomový kryt – včetně pohotovostní podzemní nemocnice – pro 250 nejvyšších komunistických prominentů. A tak není divu, že se při osazování uměleckých děl nedostali do státně utajených prostor ani jejich autoři. Podle svědectví Jaroslavy Brychtové se neúčastnili ani ona, ani Stanislav Libenský vlastních instalačních prací a ani je v Jaltě nikdy neviděli. V jejich rodinném archivu jsou bohužel velice povšechné technické skici, které navozují pouze rámcovou představu. Dokumentace ani fotografie jejich prací se nedochovala. A také jejich díla z hotelu Jalta jsou nezvěstná. Zmizela při rekonstrukci v letech 1987–1989. Tehdy však již byla jména autorské dvojice Libenský-Brychtová známá po celém světě a také v domácím prostředí proběhla v téže době rozsáhlá retrospektivní výstava obou autorů v pražské Národní galerii. Takže není vyloučeno, že jejich reliéfy z Jalty nebyly zničeny, ale jen „deponovány“ na neznámé místo. Kéž by to byla pravda!

V dnešním managmentu Jalty přes veškerou vstřícnost nikdo o osudu děl Libenského a Brychtové neví. Podstatně lepší situace je u společnosti CPI Hotels, která vlastní v současné době hotel Zlatý lev v Liberci, jejíž zástupci o významu těchto umělců nepochybují.

7 Architekt Antonín Tenzer (1908–2002) patří k významným osobnostem české meziválečné architektonické avantgardy. V roce 1999 získal Cenu za celoživotní dílo, kterou mu udělila Obec architektů. Za svého života vytvořil řadu významných návrhů a projektů (např. Dětská fakultní nemocnice v Motole či sanatorium v Jáchymově), Jalta je však nepochybně nejenom jeho nejlepším dílem, ale rovněž jedním z nejhodnotnějších počinů v české architektuře z padesátých let 20. století.

V někdejší francouzské restauraci – dnes v kavárně – je díky tomu zachována vitráž z tvorby obou autorů nazvaná Pták s třešní. Pochází z roku 1959, kdy probíhala pod vedením ing. arch. Viléma Boháče generální rekonstrukce této vzácné secesní budovy. Stanislav Libenský spolu s Jaroslavou Brychtovou tehdy zasazovali tavené barevné kameny do cementu, což představovalo i ve světovém kontextu velice progresivní a umělecky originální metodu práce se sklem. (obr. 3) Je skvělé, že jejich dílo Pták s třešní je dochované i v současném interiéru bez fyzického narušení, ale při své mimořádné umělecké kvalitě by si nesporně zasluhovalo akcentované zvýraznění charakteru vitráže, kterému by byl podřízen celkový koncept pojetí i vybavení restaurace. (obr. 4) Nynější pseudohistorické ladění koberce, lustrů, závěsů a nábytku se k tomuto nadčasově modernímu dílu rozhodně nehodí.[8]

Přibližně ve stejné době připravovali Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou sklobetonové vitráže obdobného typu pro Porubu, resp. pro tamější Dům kultury budovaný v letech 1958 až 1961 podle projektu Ing. arch. Jiřího Petrusjaka a Ing. Vincence Vorla. Jednalo se o dvě rozměrné alegorie – 270 cm vysoké a 220 cm široké – nazvané Tvůrce a Úroda. Podle názvu by se s ohledem na socialisticko-realistický charakter města, stavěného od roku 1948 pod vlivem sovětské architektury, mohlo zdát, že i v případě vitráží St. Libenského a J. Brychtové šlo o volnou tématickou variantu proslulého sousoší V. I. Muchinové z meziválečné éry SSSR Dělník a kolchoznice. Vitráže však mají zcela odlišný charakter a jejich náměty programově symbolizují překotnou proměnu této lokality z tradiční zemědělské obce v novodobé průmyslové město.[9] (obr. 5, 6) Události po roce 1989 se promítly i do činnosti a dalšího zaměření připomínané porubské instituce, která nese od roku 1993 název Dům kultury Poklad.[10] Popravdě řečeno budova sama o sobě nepatří k nejšťastnějším architektonickým počinům nové doby, a tak lze s nadsázkou připomenout, že skutečný poklad, který by dnes mohla svým návštěvníkům nabídnout, představují vitráže Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové. Až na to, že žádnou z nich současní návštěvníci neuvidí. První z vitráží Tvůrce je překryta velkoplošným reklamním panelem, druhá Úroda (obr. 7) je dokonce zastavěna nově vybudovanou dělící příčkou. Příčka přispěla k vytvoření malé údržbářské dílny. (obr. 8) Je to zřejmě jediná dílna na světě, která je ozdobena vitráží tak mimořádného významu. Přesto i v tomto případě zbývá výrazná naděje, že se jednou objeví kultivovanější majitelé či správci této budovy a docení význam i krásu obou vitráží.

Ve shodné technice barevných tavených skel zasazovaných do cementové směsi zhotovili v letech 1960–1961 Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou dvě skvělé abstraktní vitráže pro vstupní prostor nové budovy Jablonexu v Jablonci n. N. Stavbu jabloneckého podniku zahraničního obchodu navrhl – a velice citlivě zakomponoval do příměstského

8 Pro případné oponenty z řad paséistů malá a zcela prozaická poznámka: aktuální cena vitráže Pták s třešní několikanásobně převyšuje hodnotu veškerého procovského vybavení kavárny a je víc než jisté, že do budoucna bude tento rozdíl exponencionálně narůstat.

9 V Porubě, která byla po staletí tichou a nenápadnou vesnicí, začala z rozhodnutí politických orgánů v roce 1952 výstavba rozsáhlé městské aglomerace pro zhruba osmdesát tisíc obyvatel. O pár let později se toto nové město propojilo s průmyslovou Ostravou.

10 Dobová ideologická dikce se projevila jak v původním znění, tak v další obměně názvu kulturního centra v Porubě: Dům kultury pracujících Dolu Vítězný únor, Dům kultury Ostravsko-karvinských dolů; současný název Poklad zdánlivě nemá s předcházejícím nic společného, ale zcela programově obsahuje písmena OKD, která tvořila někdejší známou zkratku Ostravsko-karvinských dolů.

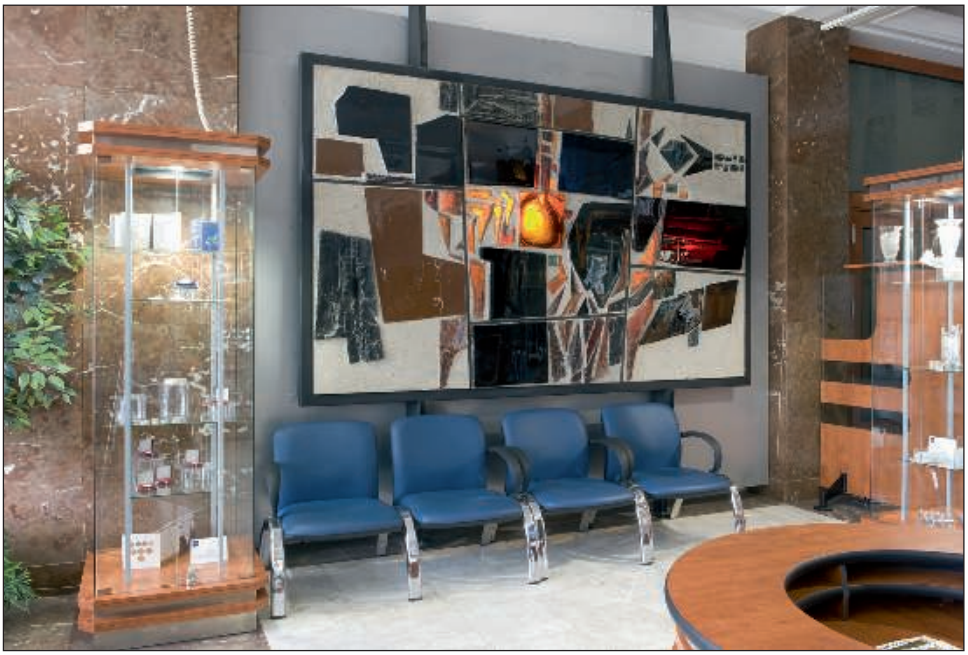

Obr. 5. Malířský návrh vitráže Tvůrce pro Dům kultury v Porubě, Stanislav Libenský, tempera na papíře, 1960. Foto O. Palata.
Obr. 6. Malířský návrh vitráže Úroda pro Dům kultury v Porubě, Stanislav Libenský, tempera na papíře, 1960. Foto O. Palata.

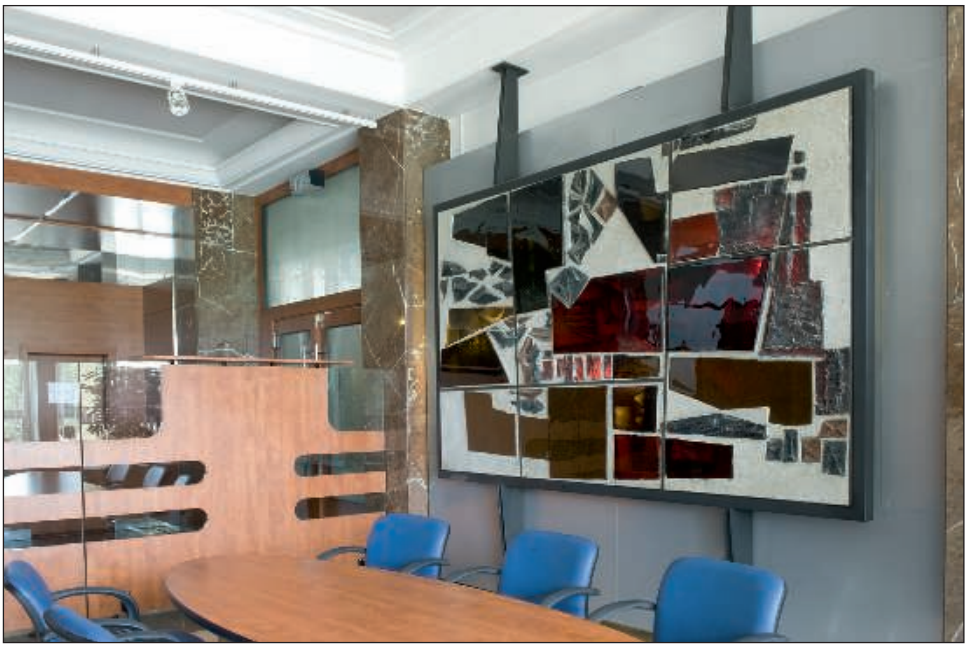

Obr. 7. Reprodukce vitráže Úroda osazené v roce 1961 v Domě kultury v Porubě.
Obr. 8. Současný pohled na vitráž Úroda v údržbářské dílně Domu kultury v Porubě. Foto V. Průšová.

Obr. 9. Vitráž Oheň a sklo I ve vstupní hale budovy bývalého Jablonexu v Jablonci n. N. Rozměr 180 × 370 cm. Pohled z roku 2009. Foto J. Hunterová.
Obr. 10. Vitráž Oheň a sklo II ve vstupní hale budovy bývalého Jablonexu v Jablonci n. N. Rozměr 180 × 370 cm. Pohled z roku 2009. Foto J. Hunterová.

areálu s vodní přehradou – význačný architekt Miroslav Drofa. Podle původní koncepce byly obě vitráže s názvy Oheň a sklo I a II umístěny na protilehlých stěnách boční chodby v rozměrné vstupní hale. Jas teple prozářených barevných skel kontrastoval s vážnou důstojností mramorových dlažeb a obkladů interiéru a umocňoval působivé estetické vyznění vzájemného dialogu obou vitráží. Bohužel počátkem devadesátých let dostal kdosi „osvícený" nápad, že je mezi oběma uměleckými díly zbytečně moc volného prostoru, který by se dal využít k improvizované instalaci jednacích salonků (obr. 9, 10) a přijímací recepce. To, že vzal za své společný záměr architekta a sklářských výtvarníků, evidentně nikomu nevadilo a těm pár nespokojeným či zarmouceným zbývala útěcha, že alespoň v okleštěné umělecké funkci zůstávají obě díla na svém místě. Což platilo do roku 2009. Po rozpadu společnosti Jablonex Group došlo k rozprodání veškerého majetku včetně obou vitráží. Naštěstí je v roce 2010 koupil nadšený a poučený český sběratel, a tím je v tuto chvíli zachránil před prodejem do anonymního vlastnictví v zahraničí. Výjimečně citlivá souhra vzájemně korespondujících uměleckých děl a architektonicky čistého prostoru však byla už jednou provždy zničena.

Přelom padesátých a šedesátých let přinesl aktuální podněty pro výrazný architektonický rozvoj Brna. Vláda Československé republiky tehdy totiž přijala usnesení, podle kterého se moravská metropole proměnila v novodobé centrum každoročních strojírenských veletrhů. Pro toto velkorysé rozhodnutí však v první fázi zcela prozaicky chybělo odpovídající ubytovací zázemí. Proto tu v rychlém sledu vyrostly dva hotely – International pro zahraniční hosty a Continental pro domácí klientelu. Architekti obou staveb[11] vyzvali nezávisle na sobě ke spolupráci rovněž Stanislava Libenského a Jaroslavu Brychtovou a požádali je, aby do interiérů navrhli a vytvořili originální díla z taveného skla.

V hotelu International se tehdy sešly práce i dalších sklářů ze Železného Brodu[12] a díla výtvarníků z ostatních uměleckých oborů. Nutno přiznat, že současní majitelé hotelu si všech děl z tehdejší doby nesmírně váží a poskytli dokonce nemalé finanční prostředky na jejich odborné zpracování i na vydání reprezentační publikace.[13] Mezi objekty, které dodnes poutají velkou pozornost při vstupu do hotelové haly, je železná mříž s křišťálovým taveným sklem. Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou vytvořili na svou dobu rozhodně nesmírně zajímavé dílo, které při abstraktní kompozici připomíná v symbolické zkratce slavné místní pověsti o brněnském kole a o brněnském drakovi. V publikaci – a především v interiéru hotelu – bohužel chybí strukturální barevná sklobetonová stěna (230 × 350 cm) vytvořená shodnou autorskou dvojicí v tomtéž roce (1962) pro hotelový bar. Stěna se vyznačovala intenzivní barevnou kompozicí (s převahou červené, žluté a zelené), která citlivě reagovala na proměny denního či umělého světla. Nikdo ze současných zaměstnanců o osudu této stěny neví, žádný z pamětníků si nevzpomíná, kdy byla odstraněna a jaký byl její další osud.

11 Architektonickou soutěž na hotel International v roce 1957 vyhrál Vilém Kuba. Z politických důvodů však byl jeho rozpracovaný projekt předán k realizaci a korekturám týmu architektů pod vedením Miloslava Kramoliše (1926–1988). Výškový hotel Continental navrhl Ing. arch. Zdeněk Řihák (1928–2006) se svými spolupracovníky Vladimírem Kovaříkem a Aloisem Semelou.

12 V soutěži na dotvoření interiérů uspěli také sklářští výtvarníci Miloslav Klinger a Jaroslav Brychta.

13 Publikaci s názvem DESIGN&ART vydala v roce 2008 společnost Best Western Premier Hotel International Brno ve spolupráci s Moravskou galerií v Brně.

Zcela obdobná situace je i v případě společného díla Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové pro nedaleký brněnský výškový hotel Continental. Svůj třímetrový objekt z křišťálového a barevného taveného skla, nazvaný Fontána – Květ, osadili oba autoři po dohodě s architektem Zdeňkem Řihákem v roce 1963 do prostoru mezi recepcí a snackbarem. (obr. 11) Bylo to výtvarně odvážné dílo, které v replice získalo krátce nato velké uznání na výstavách v Sao Paulo a Rio de Janeiro. (obr. 12) Dnes si ho však můžeme připomenout pouze na fotografii. Replika se po brazilské výstavě ztratila neznámo kam a v Brně byla plastika, snad při rekonstrukci hotelu v roce 1984, odstraněna a rozbita.

Práce Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové ze šedesátých let měly v Brně v pozdější době prostě smůlu. Tu největší strukturální stěna odbavovací haly na letišti v Tuřanech. Byla sedm metrů dlouhá, tři metry vysoká a k jejímu osazení došlo necelý rok po dokončení haly – na jaře v roce 1968. (obr. 13) Novotou vonící stěna z křišťálového skla měla vzápětí poté netušené a nechtěné návštěvníky. V srpnu 1968 přistávalo na brněnském letišti jedno okupační letadlo za druhým, ať již to byly stíhačky Mig-21, nebo obří transportní letadla An-12. V takové situaci by se jistě dalo pochopit, kdyby při překotném pohybu vojáků Varšavské smlouvy utrpělo křehké sklo nějakou újmu. Jenže to přečkalo nejen násilnou okupaci či následnou normalizaci, ale dočkalo se i nadějné budoucnosti po sametové revoluci v roce 1989. Pro skleněnou stěnu to však byl nečekaný začátek smutného konce. V devadesátých letech ji dělníci kladivy roztloukli na padrť.[14] V inovovaném řešení interiéru lze dnes těžko najít důvod tohoto násilného a navíc zcela zbytečného aktu.

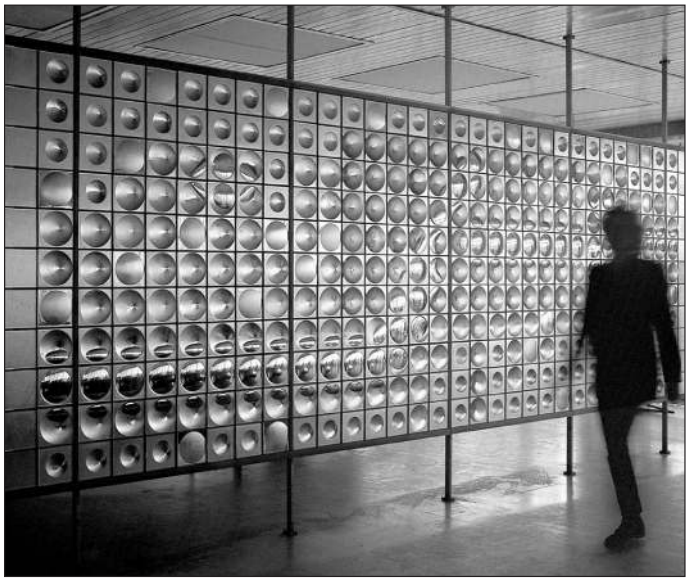
Podstatně šťastnější osud potkal křišťálovou stěnu vytvořenou v letech 1970–1973 pro bývalé Federální shromáždění v Praze. Do vstupní haly této umělecky progresivní budovy, vystavěné podle návrhu Karla Pragera ve stylu akcentujícím výrazné prvky tzv. brutalismu, navrhli Stanislav Libenský s Jaroslavou Brychtovou úctyhodně rozměrnou prostorovou instalaci. Měří na výšku 280 cm a na délku 890 cm a je vytvořena ze sochařsky pojatých tavených křišťálových komponent, které jsou prostorově rozmístěné v hloubkovém rozpětí zhruba půl metru. (obr. 14) Na neobvyklém konstrukčním řešení a na unikátním systému osazení se tehdy velice výrazně podílel rovněž architekt Zdeněk Patrmann. Po proměně politických poměrů v roce 1989 neztratila tato architektonicky nesporně velice zajímavá budova – představující v obecném povědomí povýtce spíše negativní symbol éry normalizačního režimu – nic ze svého mediálně ostře sledovaného významu. Jedním z neodhadnutelných paradoxů doby byla totiž skutečnost, že se do prostor bývalého Federálního shromáždění nastěhovala někdejší „štvavá" rozhlasová stanice Svobodná Evropa. V té době byla autorská dvojice Stanislav Libenský a Jaroslava Brychtová ve světě opravdovým fenoménem, a tak nic nenasvědčovalo tomu, že by věhlasná zahraniční společnost mohla znesvětit jakýmkoliv nedůstojným zásahem dílo této autorské dvojice. A přesto se to stalo. S absurdním odůvodněním, že je nezbytné vybudovat v přízemí monumentální budovy salónek pro neformální setkávání se zástupci české veřejnosti, nechali novodobí nájemci ve vstupní hale postavit sádrokartonovou stěnu doslova „skrze" prostorové dílo St. Libenského a J. Brychtové. Některé části této křišťálové prostorové plastiky stojí vně této stěny, jiné uvnitř improvizovaně postaveného salonku. Obojí je nehorázné a velice nedůstojné. (obr. 15 a 16) Ale i v tomto

14 Podle sdělení bývalého pracovníka Správy letiště Brno-Tuřany při osobním rozhovoru 23. listopadu v roce 2009. Z vcelku pochopitelných důvodů si však nepřál uvedení svého jména v souvislosti s touto informací.

Obr. 11. Reprodukce snímku z roku 1965 s pohledem do snackbaru hotelu Continental v Brně. V popředí část plastiky Fontána Květ.
Obr. 12. Replika plastiky Fontána Květ na výstavě v Muzeu moderního umění v Sao Paulu v roce 1965. Výška 300 cm. Foto archiv Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové.

Obr. 13. Optická strukturální stěna v odbavovací hale na letišti v Brně-Tuřanech, 1967–1968. Výška 230 cm, délka 700 cm. Foto archiv Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové.

Obr. 14. Prostorová instalace ve vstupní hale budovy Federálního shromáždění. Tavené křišťálové sklo, 1970–1973. Výška 280 cm, délka 890 cm, hloubka 50 cm. Foto (G. Erml z roku 1973) z archivu Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové.
Obr. 15. Pohled z r. 2009 na část prostorové instalace rozdělené sádrokartonovou příčkou. Foto J. Hunterová.
Obr. 16. Pohled z r. 2009 na zbývající část prostorové instalace v „salonku“. Foto J. Hunterová.

Obr. 17. Hotel Thermal, Karlovy Vary, Věra a Vladimír Machoninovi, 1967–1977; fontána St. Libenský a J. Brychtová, 1974–1977. Foto J. Hunterová.
Obr. 18. Fontána u hotelu Thermal v Karlových Varech, beton, tavené křišťálové sklo, 1974–1977, maximální průměr skleněných segmentů 120 cm (neúplné). Foto Jana Hunterová.

Obr. 19. Kaple sv. Anny v areálu kláštera na Pražském hradě, upravená spolu s dalšími prostory pro potřeby Národní galerie v Praze v letech 1974–1975, František Cubr, Josef Pilař; v popředí kopie sochy sv. Vojtěcha z Myslbekova pomníku sv. Václava ze stejnojmenného pražského náměstí. Foto J. Hunterová.

Obr. 20. Dvoudílná okenní vitráž v kapli sv. Anny, tavené barevné sklo, 1974–1975. Rozměry 120 × 70 cm. Foto J. Hunterová.

případě se nabízí perspektiva, že po přestěhování Radia Svobodná Evropa do náhradních prostor projeví nový majitel budovy – kterým je v současné době Národní muzeum v Praze – daleko větší pochopení pro smysl a význam této prostorové instalace a vrátí jí její původní sochařský výraz i architektonický význam.

Ztracených, nezvěstných či odstraněných prací z tvorby Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové – zhotovených v průběhu šedesátých a počátkem sedmdesátých let pro konkrétní architektonické prostory – by bylo možné uvést ještě víc.[15] Ve všech uváděných případech však šlo o interiérové objekty. Za exteriérová díla připomeňme v této smutné souvislosti alespoň dvě fontány u hotelu Thermal v Karlových Varech. První z nich již byla zlikvidována, druhou to bohužel nepochybně čeká. St. Libenský s J. Brychtovou navrhovali tyto fontány v duchu konceptu architektonického pojetí hotelu a jeho okolí tak, jak tento areál projektoval manželský pár architektů Věry a Vladimíra Machoninových. Fontány byly součástí odstupňovaného bazénu a tvořily je válcové betonové sokly se segmenty z masivního taveného křišťálu. (obr. 17) Provoz fontán vyžadoval upravenou vodu a je možné, že poté, co tento režim přestal být později dodržován, vznikly v důsledku povětrnostních vlivů první trhliny na skle, které se postupně rozšiřovaly. Nelze ovšem vyloučit ani vandalské zásahy, které mohly způsobit zásadní poškození a odlomení skleněných částí fontán. V každém případě se zoufalý stav zachování stal důvodem k plánované likvidaci fontán. Vezmeme-li v potaz dnešní vzhled bazénu (obr. 18), nelze předpokládat, že by se alespoň jedna z dvou původních fontán ještě někdy vrátila ke svému původnímu účelu. Což je ovšem opravdu škoda. Zejména, když uvážíme, že hotel Thermal je centrem každoročního karlovarského Filmového festivalu. Otázka je, jak tuto skutečnost vnímají pravidelní zahraniční návštěvníci. Je totiž nepřehlédnutelné, že okolí hotelu, jemuž v minulosti vévodily dvě unikátní autorské plastiky – fontány, „zdobí" v současnosti unifikované žluté kiosky s pokleslými a podbízivými suvenýry s ceníky v ruském jazyce. To je ovšem pro cizince těžko vysvětlitelné a pro domácí těžko pochopitelné. V každém případě však jde o konstatování, které jistě nepotřebuje další komentář.

Na závěr ještě jedno malé – možná nepodstatné a hnidopišské – postesknutí nad vztahem naší doby k dílům Libenského a Brychtové. V letech 1974 až 1975 probíhala pod vedením architektů Františka Cubra a Josefa Pilaře rekonstrukce areálu kláštera na Pražském hradě pro potřeby Národní galerie. Do kaple sv. Anny, v níž jsou dnes vystaveny kopie soch J. V. Myslbeka ze soklu jeho pomníku sv. Václava, navrhli St. Libenský a J. Brychtová okenní vitráž se ženskou symbolikou. (obr. 19) Vitráž z taveného medově žlutého skla je z vnější strany zcela nenápadná, do interiéru však propouští působivé světlo, které podtrhuje optickou plasticitu díla a navíc citlivě souzní s dávnou minulostí budovy i interiéru. Bezohledně a necitlivě nasazená čidla kontaktního zabezpečení na takovémto díle (obr. 20) jsou v dnešní době elektronického prostorového jištění výrazem naprosté lhostejnosti vůči jeho uměleckým kvalitám a vůči jeho autonomní svébytnosti. A to je v prostorách Národní galerie v pravém slova smyslu nepatřičné!

15 Např. stropní skleněné kameny v prodejně Klenoty na Václavském náměstí z roku 1960, plastika Vajíčko z Kulturního centra ČSSR ve Vídni, plastika Vír z budovy bývalého Strojimportu v Praze z roku 1970, skleněná vitráž ze svatební síně v Jablonci nad Nisou z let 1970–1974 a další).

Zaměření tohoto příspěvku mělo vesměs smutný podtext. Naštěstí tvůrčí potenciál Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové byl natolik aktivní a rozsáhlý, že dal vzniknout daleko většímu počtu prací, které nejenom obohatily architekturu své doby, ale dochovaly se v neporušeném stavu i do současnosti – a věřme, že zůstanou dokladem mimořádné umělecké kvality práce s taveným sklem i do budoucnosti. A to je téma pro podstatně radostnější a naštěstí i mnohonásobně rozsáhlejší práci.

SUMMARY:

Vita brevis, ars longa?
Disgraced, lost, and destroyed pieces of work by Jaroslava Brychtová and Stanislav Libenský

The ancient Greek physician Hippokrates's aphorism *Vita brevis, ars longa* suggests that life of art compared to human life is long-lasting. Unfortunately, this aphorism cannot be applied in the case of well known and world famous glass designers Jaroslava Brychtová and Stanislav Libenský, especially in the „domestic" environment, the Czech Republic. This study reminds us, in a short overview, along with photo documentation, of some of their mutual works from their early creative period (from the end of the 50s till the mid 70s of the 20th century), which have been missing (crystal stones from the Hotel Jalta in Prague, a structural colourful translucent concrete wall in the Hotel International in Brno), destroyed (the „Blossom Fountain" in the Hotel Continental in Brno, a structural wall in the departure hall at the airport Brno-Tuřany, fountains in front of the Hotel Thermal in Karlovy Vary), taken down (window walls „Fire and Glass" I, II in the building of former Jablonex in Jablonec nad Nisou), or possibly unworthily kept (a crystal wall in the collective house in Litvinov, window walls in the cultural house Poklad in Poruba, a three dimensional installation in the former house of parliament in Prague), or inaptly presented (the window wall „Bird with Cherry" in the Hotel Zlatý lev in Liberec, a window wall in the exposition of the Prague National Gallery).

This article has more or less sad vertones. Fortunately, the potential of Stanislav Libenský and Jaroslava Brychtová was so extensive that many more works were designed and they not only enriched the architecture of its time, but they remained well preserved till this day. That is, though, another topic for another, markedly, joyful study.

ROMSKÉ TÁBORY V LIBERCI V LETECH 1939–1943

Ivan Rous

Pronásledování Romů a jejich likvidace za nacistického režimu, která je často označovaná jako tzv. „zapomenutý holocaust", se odvíjely od několika podstatných událostí. Romové byli pronásledováni už dlouho před rokem 1933, kdy v Německu vyšlo nařízení říšského prezidenta o ochraně lidu a státu před tzv. „gaunerskou populací".[1] Přísné zákony vztahující se přímo na romskou populaci byly zavedeny už na konci 19. století v Bavorsku a s doplňky se staly vzorem pro podobná nařízení jak v Německu, tak i v jiných státech.[2] V roce 1935 vyšly tzv. Norimberské zákony, které označily Židy a Cikány za nebezpečnou cizí rasu. Od roku 1937 existovalo v Berlíně Výzkumné centrum pro rasovou hygienu a biologii populace. Tento ústav, vedený dr. Ritterem, měl dodat rasovým teoriím vědecký podklad. Například asociální chování bylo označeno u Romů jako dědičné.[3] V této době se začal stupňovat tlak na Romy takovým způsobem, že v mnoha případech opouštěli území Německa. V září 1939 bylo rozhodnuto o přesunu Romů z území Německa do okupovaného Polska. Hned následující měsíc začal vznikat přesný soupis Romů a osob žijících tzv. „cikánským způsobem".[4] Tím vlastně začaly vznikat romské tábory ve větším měřítku; to samé se odehrávalo i v českém pohraničí připojeném po Mnichovské dohodě k nacistickému Německu. Už v listopadu 1939 byli Romové z okolí Liberce internováni v pracovním táboře.[5]

Svědecké výpovědi

Při pátrání po koncentračních, zajateckých a dalších táborech pro výstavu Zbytky válek[6] jsme narazili na drobnou poznámku[7] o romském táboře na katastrálním území Rochlice.[8] Ten byl dosud literaturou zcela opomíjen, i přesto, že svým významem, pro dějiny Romů i pro regionální historii, převyšuje jiná podobná zařízení v městě Liberec. První podrobnosti přineslo až svědectví pana Rado Faltise[9] z 8. dubna 2010.

„Mimo jiné jsem se zmínil o existenci lágru pro francouzské zajatce či dělníky úplně dole na Kunratické, tam asi 10–20 m od dnešní zastávky autobusu č. 22, čili na pravé straně ve směru jízdy do kopce byl postaven (asi 1942–1943) lágr pro Francouze pracující v lomu. Úplně zpočátku byla okna i oplocení zadělána ostnatým drátem,[10] *který později zmizel a už to vypadalo civilněji."*[11]

1 Jana HORVÁTHOVÁ, *Kapitoly z dějin Romů*, Praha 2002, s. 44.
2 Angus FRASER, *Cikáni*, Praha 2002, s. 208.
3 HORVÁTHOVÁ, *Kapitoly z dějin Romů*, s. 44.
4 Ctibor NEČAS, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, Brno 2005, s. 263.
5 Pojem „pracovní tábor" je zde použit v rámci souvislostí tohoto konkrétního problému. Slovo „tábor" bylo použito v úřední korespondenci pouze jednou, jinak se používal výraz „ubytování Cikánů".
6 Severočeské muzeum v Liberci, 29. 6. – 15. 8. 2010.
7 *Liberecko ve stínu nacismu*, Liberec 1988: *„Po vystěhování cikánských lágrů, které stály nedaleko rozcestí do Vratislavic a Rýnovic, byli Francouzi přemístěni tam a na jejich místo (do Horní Suché) přišla skupina ruských válečných zajatců."*
8 Ve skutečnosti tábor ležel na k. ú. Liberce, na hranici s k. ú. Rochlice.
9 Liberecký rodák, v současnosti žije v německém Bergenu.
10 Může se jednat o zbytky zabezpečení romského tábora.
11 Dále je popisován život francouzských zajatců.

Telefonicky jsme požádali R. Faltise o další podrobnosti k lokalitě a především k romskému táboru. Shodou okolností jeho spolužačka ze základní školy Růženka B.[12] byla Romka a prožila druhou světovou válku v Liberci. V dopise ze 7. května 2010 R. Faltis uvádí:

„V minulém roce jsme měli třídní sraz ze základní školy v Liberci, školní doba 1940–1949. Čili polovina z toho ještě během války v tehdejším Reichenbergu. Z těch „starousedlíků" se nás setkalo už jen 5 žáků. Mezi nimi Růžena B., ročník 1934, romského původu, byla pro mě zajímavá tím, že její rodiče a sourozenci válku s velikým štěstím přežili a navíc ještě útok sovětských leteckých sil 7. května 1945.[13] [...] *Za války to snad byla jediná romská rodina, která měla to štěstí, že neskončila v koncentráku. Rodina B.*[14] *vynikala úžasnou pořádkumilovností, čistotou a vzorným vystupováním. Otec Růženky, pan B., přestože vzhledem Rom, se dokázal i za nacistů kvalifikovat na řidiče tramvaje*[15]*. Přestože koncem října 1944 dostala rodina B. obsílku od gestapa dostavit se i s malými dětmi (Růženka 10-ti letá a 4 mladší sourozenci) na liberecké nádraží na transport.* [...] *Při příchodu na liberecké nádraží prošla romská rodina B. policejním kordónem a gestapákem v civilu, byla zaevidována a přistrčena ke skupině jiných postižených. Pud sebezáchovy či vnuknutí shora „přikázaly" tatínkovi Růženky neposedávat na zemi, ale v tom jeho úseku popocházet, pokud se dalo. V jednom okamžiku právě přicházela skupina 3–4 vyšších nacistických pohlavárů v civilu a jeden četnický důstojník. Pan B. se postavil tak, aby byl dobře viděn a měl úspěch. V té skupině nacistických „úředníků" se nacházel jeden známý z Frýdlantska, teď při této akci již vyšší kriminální inspektor Richard Schwarz. A tento inspektor Schwarz se přibližuje k tatínkovi Růženky se slovy: ‚Ferdi, was machts du hier?' A tatínek Růženky, Ferdinand, vysvětluje, že dostal obsílku do transportu. Pan inspektor odejde na deset minut. Po návratu sdělí Ferdinandovi B., že on a celá rodina okamžitě opustí nádraží a vrátí se do jejich bytu. Navrácení klíčů od bytu převezme určená osoba."*

Dále jsme vznesli dotaz přímo na polohu romského tábora na místě pozdějšího tábora pro francouzské zajatce:*„Včera jsem zatelefonoval Růžence do Frankfurtu a ona mi potvrdila, že v lomu Kunratická stály dvě dřevěné budovy (lágry), kde byli ‚internováni' Romové před transportem. Ona osobně tam jednou byla s otcem, když mladá Romka v lágru spáchala sebevraždu.*[16] *Více nevím a sám si vzpomínám jen na Francouze v roce 1944. Romové tam museli být na počátku války, kdy probíhaly ‚pročišťovací akce' zaměřené na Romy a Židy. V roce 1943–1944 snad byla romská rodina B. poslední v Liberci."*

Dopis z 8. května 2010 přinesl další podrobnosti o táboře „U lomu"[17] a zároveň se v něm objevily zcela nové informace o dalším romském táboře, také na katastrálním území Rochlice:

„Včera večer jsem ještě jednou zavolal moji známou Růženku, chtěl jsem vědět přesně, kdy ten romský lágr U lomu byl postaven. Říká určitě 1942–1943. V tu dobu tam byli jedni příbuzní, kteří odtamtud byly transportováni do Buchenwaldu (muži) a ženy do Ravensbrücku. Starší příbuzní se dostali do plynu v Osvětimi.

12 Růženka B. si nepřála zveřejnění příjmení.

13 Dále pokračuje líčení útoku sovětského letadla, které bude zpracováno spolu s kompletními vzpomínkami Rado Faltise v připravované publikaci.

14 Otec Ferdinand, matka Johanna, děti Růženka, Eliška, Michal, Olga.

15 Zde již R. Faltis zprostředkovaně líčí výpověď Růženky B.

16 Následují vzpomínky R. Faltise.

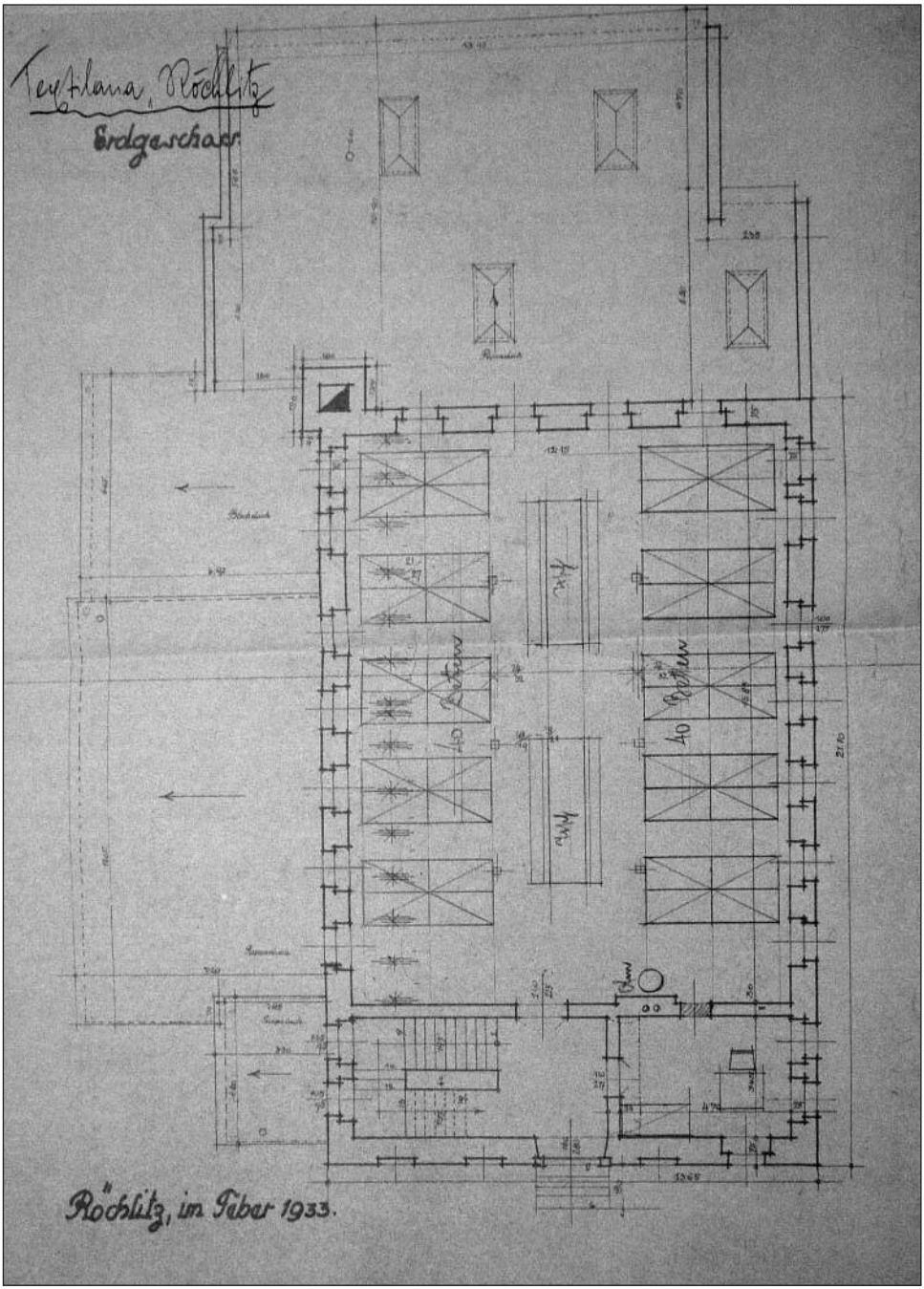
17 Pracovní název tábora.

Obr. 1. Sídliště „Domov“ stavěné firmou Roth. Firma využívala internované Romy jako pracovní sílu.

Obr. 2. Pohled na možný první tábor. Zachycena je již poloviční přestavba v 50. letech.

Obr. 3. Romský tábor v budově čp. 120 v Rochlici. Na výkres je tužkou doplněno schéma 80 postelí, kamen a dvou stolů.

Další lágr pro Romy byl v Rochlicích u železniční zastávky v Nádražní ulici. Za komunistů tam byla Mototechna (kousek za hospodou U Chobota). Tam se v roce 1944[18] *na podzim ocitla Růženka s jejími rodiči a příbuznými krátce před transportem na liberecké hlavní nádraží, kde potom byli inspektorem Schwarzem vysvobozeni."*

Další zpřesňující informace jsme se dozvěděli přímo od R. Faltise, který znovu kontaktoval Růženku B. Zásadním sdělením bylo, že tábor se nacházel u bývalé zastávky U lomu[19] na Kunratické ulici, několik desítek metrů nad lomem. Ten měl ve čtyřicátých letech dvacátého století podobu dvou dobývacích prostorů. Byly to izolované lomy, které se spojily až v padesátých letech 20. století v souvislosti s těžbou kamene pro stavbu Stalinova pomníku v Praze na Letné.[20] Znovu jsme požádali o potvrzení, zda romský tábor stál opravdu nad lomem. Obratem nám bylo sděleno, že informace o poloze je správná.

Z výpovědí vyplývá, že v Liberci existovaly pravděpodobně tři romské tábory, na katastrálním území Liberce, Rochlice a Starého Harcova. Nejstarší tábor z podzimu roku 1939 tvořily dva baráky, dodnes stojící v areálu lomu, ale v tomto případě se jedná jen o hypotézu potvrzenou pouze jediným dopisem[21] z roku 1943 a svědeckou výpovědí. Další tábor se nacházel v Rochlici, v Nádražní ulici čp. 120 a měl být v provozu až do roku 1944. Tábor „U lomu" se nacházel přímo u dnešního areálu lomu[22] na k. ú. Liberec a byl postaven v roce 1941. S tím je v rozporu tvrzení, že tábor, který později sloužil k ubytování francouzských zajatců, ležel na křižovatce ulic Jablonecká a Kunratická,[23] v místě, kde v současnosti stojí garáže.

Svědecké výpovědi, především místa určení transportů, lze srovnat s dosavadními poznatky z jiných měst. Například v Brně[24] byla situace téměř totožná. Přibližně do jara 1944 byly transporty Romů z pohraničí a protektorátu[25] vypravovány pravděpodobně téměř výhradně do Osvětimi a později[26] do Buchenwaldu a Ravensbrücku. To zcela odpovídá tvrzení Růženky B. a zároveň ukazuje na shodné znaky určení transportů jak z protektorátu, tak z pohraničních oblastí, které se po nacistické okupaci staly součástí Německa.

Další až nápadnou shodu zachycuje líčení situace při vypravení transportů z nádraží v porovnání se situací v Brně, kde řídil první hromadný transport rada německé kriminální

18 Zde jde pravděpodobně o omyl.

19 Původní zastávka U lomu již neexistuje a její jméno převzala zastávka nedaleko křižovatky ulic Jablonecká a Kunratická v místech, kde byl podle výpovědi pamětníků situován tábor francouzských zajatců a kde v současnosti stojí garáže.

20 Jakub ŠREK, *Kamenolom v Rochlici*, in: Krkonoše, Jizerské hory, prosinec 2008.

21 Dopis z 26. října 1943, SOkA Liberec, inv. č. 2907, sign. 67, kart. 865.

22 Loc: 50°45'46.191"N, 15°4'54.323"E.

23 Loc: 50°45'45.507"N, 15°4'35.716"E.

24 Ctibor NEČAS, *Romové v České republice včera a dnes*, Olomouc 1999, 4. vydání, kapitola 7 Mučedníci.

25 V Evropě byli Romové deportováni prakticky do všech existujících koncentračních táborů. Nejvýznamnější místo zde zabíral koncentrační tábor Osvětim, kde byl po rozšíření v roce 1942 zřízen tzv. cikánský tábor. V Německu byli Romové v únoru 1943 po hromadném zátahu mimo jiné transportováni do Sachsenhausenu. Ian HANCOCK, *Země utrpení. Dějiny pronásledování a otroctví Romů*, Praha 2001, s. 90. V Rakousku například už v roce 1939 byli Romové transportováni do Dachau, Buchenwaldu a Ravensbrücku. Angus FRASER, *Cikáni*, Praha 2002, s. 215.

26 Transporty do Buchenwaldu a Ravensbrücku jsou uvedeny od března 1944. NEČAS, *Romové v České republice včera a dnes*, s. 68 a 81.

policie J. Herzig a vypravoval ho komisař brněnského policejního ředitelství J. Bilík.[27] V Liberci to byl vyšší kriminální inspektor Richard Schwarz, který vykázal rodinu Ferdinanda B. z transportu. V obou případech měli zaměstnanci kriminální policie možnost vyjmout vězně z transportu a tím je fakticky osvobodit.

Romský tábor v Nádražní ulici

Tábor se nalézal přímo v tovární budově čp. 120. Ta byla postavena Jacobem Ilchmannem v roce 1869 jako textilka.[28] V roce 1889 byly na továrně provedeny stavební úpravy a instalován parní stroj.[29] Majitelem v té době byl August Ehrlich. Další přestavba byla provedena v roce 1906 za majitele Antona Schlenze a v roce 1909 koupila továrnu firma Reichenberger Modewarenfabrik G. m. b. H. J. Mareše a J. Hliňáka.[30] 4. dubna 1933 koupila[31] továrnu firma Textilana A. G.[32] se sídlem v Chrastavě. Pro roky 1934 až 1938 pak nejsou ve stavebním archivu města Liberce žádné dokumenty.

První zmínka z roku 1939 se už dotýká přímo hledání místa pro romský tábor. Iniciátorem akce byla firma Roth, která v této době využívala romské rodiny ke stavebním pracím. Už v této době se samozřejmě jednalo o formu pracovního tábora. Na 5. prosinec byla svolána prohlídka objektu čp. 120.[33] Součástí pozvání je formulář města Liberce používaný pro katalogizaci opuštěných objektů, kde je v heslech popsán tovární areál. Dále byla k pozvání přiložena zpráva ze 4. prosince 1939, která velmi dobře popisuje okolnosti vzniku romského tábora v továrním objektu v Rochlici:

„V sobotu, 25. listopadu 1939, kolem 11. hodiny dopoledne, přišel na stavební policejní úřad pan Kratochwil z DAF[34] *a hlásil, že se konala prohlídka ‚Textilany' – továrny v Rochlici čp. 120, protože v této budově mají být umístěny cikánské rodiny pracující na stavbě sídliště Königsbusch.*[35] *Pan Kratochwil byl od stavebního ředitele vykázán a objevil se také u starosty; žádal oba pány o poskytnutí zdrojů pro nejnutnější opravy této tovární nemovitosti, přičemž vrchní inspektor Rau ze státní policie a obvodní vedoucí policejní stanice Rochlice se shodli ve stanovisku, že o ubytování Cikánů se má postarat sociální úřad spolu s firmou, která tyto lidi zaměstnává.*

27 NEČAS, *Romové v České republice včera a dnes*, s. 76.

28 Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 544.

29 Plan zu dem Neubaue eines Magazines..., 1888, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.

30 Komissionsprotokoll aufgenommen in der Stadtgemeinde..., 7. 9. 1909, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.

31 Kupní smlouva z 4. dubna 1933 zpracovaná advokátem Dr. Edmundem Schicketanzem, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.

32 Hlavní kancelář měla firma Textilana v bývalé chrastavské továrně Feigl a Widrich. Firma provozovala přádelny, barevny, úpravny a tkalcovny v továrnách v Litoměřicích, Dolním Hanychově, Rochlici atd. 18. 9. 1948 přešel název Textilana na nově vzniklý národní podnik se sídlem v bývalé Liebiegově továrně na Jablonecké ul.

33 Pozvání na úterý 5. prosince 1939 dopoledne 10 hod na jednání skrze žádost „120/39ql Röchlitz" pro pana ředitele Hübela a ing. Leukerta z „Textilany" za účelem: Prohlídky stavebního stavu továrny „Textilana" čp. 120 v Rochlici pro umístění Cikánského tábora. Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.

34 Deutsche Arbeitsfront.

35 Sídliště z roku 1939 čp. 325/V – 330/V a 332/V – 340/V v dnešní Frimlově a Březinově ulici.

Primátor[36] *povolil pak na přímluvu stavebního ředitele na opravy jednoho zedníka a poté byl městský stavbyvedoucí Hübner poslán do Rochlice, aby zde dohlédnul na pracovníky, a také zejména na to, zda byl připraven firmou Roth*[37] *jeden zedník.*

Ředitel Hübel dal jako představitel ‚Textilany' svůj souhlas, aby opravili prkennou podlahu. Tesaři navrhli, aby také palubky ze stropu prvního podlaží byly použity pro rozdělení přízemního sálu na kóje (všechny tyto práce byly provedeny bez vědomí stavební policie).

Ředitel Hübel posunul stavebně-policejní prohlídku továrny na pondělí 4. prosince, aby mohla být zajištěna bezpečnostní opatření. Na tuto prohlídku se vydali (v úterý 5. prosince) pánové: městský rada Ullrich, stavební ředitel ing. Grünwald, policejní úřad, zástupce ‚Textilany', zástupce policejní služebny v Rochlici, pan Kratochwil z DAF a firma Roth.

Bylo zjištěno, že budova je velmi chatrná, okenní tabulky rozbité a pro základní opravy je nutná částka 1 200,– RM. Kamna na olej jsou vmáčknuta do podlahy, kouřovod je nedostatečně sestaven z plechu a vede ven otevřeným oknem. Stavební policie dále uvedla, že střecha na továrním objektu je velmi špatná, okenní sloupy na jižní straně hrozí zřícením a drolí se i cihlové zdivo. Kouřovod do prvního patra je rozpadlý. Podhled v prvním patře je zčásti zničený a může se lehce zřítit do přízemí. Bylo stanoveno, že vchod do sálu musí být urychleně uzavřen a také dveře vedoucí z komory do sálu musí být uzamčeny. V případě bouře hrozí odnesení části střechy a oken , která mají velkou plochu a ty se mohou utrhnout a zřítit nejen na obyvatele továrního objektu, ale i na sousedy. Především však musí být vyřešena otázka vytápění.

Pro nejnutnější opravy je potřebná částka 1 200,– RM. To však jen za předpokladu, že ubytování v této zchátralé budově bude pouze dočasné. Taková investice by byla nehospodárná v tomto čase, v kterém byly nejednou uvolněny stavebniny pro novostavby. Ředitel Hübel a zástupce stavební policie odmítají proto ubytování Cikánů v této formě a nepřebírají za to jakoukoliv zodpovědnost.

Vedoucí policejní stanice v Rochlici pak upozornil členy komise na opuštěnou tělocvičnu u Votočků[38] *v Horním Růžodolu čp. 196 a podotknul, že ubytování tam nic nebrání. Na základě tohoto impulzu byla tělocvična prohlédnuta a bylo zjištěno, že zde nestojí žádné okolnosti proti ubytování Cikánů. Správce tohoto majetku, pan Seibt z Horního Růžodolu 138 podotknul, že parkety shlédnutého sálu mohou být vhodněji použity. Také by proti tomu mohl vznést námitku místní vedoucí NSDAP. 4. prosinec 1939*

Zpráva objasňuje poměry v Liberci ve vztahu k Romům v roce 1939. Firma Roth[39] využívala Romy ve stavebnictví a ve vztahu k ostatním subjektům za ně měla odpovědnost. Na straně firmy Roth stál také pochopitelně i Kratochwil z DAF. Romové pracovali pro firmu Roth na stavbě sídliště nazvaného Heimstätte (Domov), které se dnes nalézá v Liberci V, na Králově Háji. Sídliště tvoří patnáct obytných domů čp. 325–330 a čp. 332–340, spojených do osmi bloků. Investorem stavby a stavebníkem byla Společnost pro výstavbu obytných

36 Eduard Rohn, starosta, později primátor 1938–1945.
37 Firma stavěla sídliště Heimstätte-Königsbusch.
38 V hostinci u Votočků byl později zřízen ruský zajatecký tábor.
39 J. W. Roth u. Co. G.m.b.H Bauunternehmung Reichenberg / Hafnergasse 7.

domů a sídlišť Sudety[40] a správcem byla společnost Domov Sudety,[41] která později vedla stavbu. Firma Roth pak stavbu fakticky provedla podle projektu z roku 1937. Stavět se začalo po květnu 1939 a poslední detaily, jako například oplocení apod., se dokončovaly v roce 1941.

Druhou stranu sporu o ubytování Romů tvoří zástupci města a majitel objektu čp. 120, kteří si využití budovy jako tábora zásadně nepřáli a jak je ve zprávě uvedeno, zřekli se i odpovědnosti za ubytování, i přesto, že poskytli nevelké prostředky a lidské síly na opravu budovy.

Zajímavý je poslední odstavec zprávy se zmíněným hostincem a tělocvičnou U Votočků, kde byl později zřízen ruský zajatecký tábor. Bohužel není už uvedeno, z jakých důvodů by mohl vznést námitku místní vedoucí NSDAP. Je možné, že se zde už v této době počítalo s nějakým typem pracovního tábora.

Otázkou zůstává, kde byly romské rodiny ubytovány při stavbě sídliště na dnešním Králově Háji. V úvahu přichází dva dřevěné baráky postavené v roce 1939 v areálu lomu u Kunratické ulice. Podle katastrálních map a zápisů v pozemkových knihách byly dřevěné baráky postaveny někdy kolem července 1939. Je možné, že právě tyto budovy[42] jsou zmíněny Růženkou B. ve výpovědi o poloze romského tábora „U lomu" – lépe odpovídají popisu než romský tábor vybudovaný později pod stávajícím lomem a podrobněji jsou popsány v následující kapitole.

V dalších měsících se řešil především stav budovy a její obsazení. Doslova zde vznikly tři strany problému. Firma využívající práci Romů a státní aparát, který později měl na starosti jejich likvidaci, město Liberec jako prostředník a akciová společnost Textilana, vlastník objektu. Přestože problém ubytování Romů přerostl ve spor, žádná ze zúčastněných stran neměla zájem na vylepšení životních podmínek internovaných Romů. Ti zde byli pouze trpěni jako pracovní síla.

Nastěhování romských rodin proběhlo 1. prosince 1939.[43] V dopisu z 28. prosince 1939 adresovaném společnosti Textilana shrnuje primátor Rohn podmínky ubytování. Město si za účelem ubytování Romů s platností od 1. prosince 1939 pronajímá velký přízemní sál, kde je místo pro osmdesát osob a místnost a další prostory v prvním patře továrního objektu. Romové zde mají být do 31. března 1940, tedy pouhé čtyři měsíce. 18. prosince 1939 proběhla další prohlídka objektu,[44] které se mimo dalších osob zúčastnil i ve svědecké výpovědi zmíněný inspektor Schwarz z kriminální policie (Kripo). Zároveň proběhla rekonstrukce prostor spočívající v instalaci nových kamen na koks a částečnou opravou velké tovární haly. Práce na opravě budovy byly dokončeny 27. prosince 1940.

40 Wohnungs- und Siedlungsgesellschaft Sudetenland, Gemeinnützige Gesellschaft mit beschränkter Haftung, Zweigstelle Reichenberg.

41 Heimstätte Sudetenland Treuhandstelle für Wohnungs- und Kleinsiedlungswesen, Reichenberg, Kratzauer Strasse 16.

42 Dřevěné baráky byly v padesátých letech 20. století přestavěny, ale udržely si původní půdorysy. Na jediné známé fotografii je zachycena jedna budova již po přestavbě.

43 Toto datum není nikde přímo uvedeno, pouze vyplývá z drobných poznámek v korespondenci.

44 Zápis z 20. prosince 1940, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.

Za celou dobu existence romského tábora v Nádražní ulici se objevily pouze dvě stížnosti na životní podmínky. První vznesl v lednu St. R. Funke,[45] který přímo označil podmínky ubytování Romů za lidsky nedůstojné a žádal primátora Rohna i starostu Schmucka, aby si prostory osobně prohlédli. Byl vznesen i dotaz na Konráda Henleina[46] v otázce dalších plánů s romskými rodinami, ale odpověď se bohužel nedochovala.

27. března 1940, tedy čtyři dny před vypršením lhůty ubytování Romů, posílá ředitel Textilany Hiebel primátorovi dopis, kde uvádí, že doufá v brzký odchod Romů. Dále požaduje vyčištění objektu, který je v dezolátním stavu. Jako podpůrné argumenty pro vystěhování uvádí také znečištěnou studnu a stížnosti okolních obyvatel. Takový dopis nemohl zůstat bez odezvy a hlavně bez vysvětlení. 5. dubna 1940, pět dní po uplynutí doby dokdy zde měli být Romové ubytováni, byl zaslán dopis[47] společnosti Textilana. Není jasné, kdo ho napsal, ale z textu vyplývá, že se jednalo o iniciátora zřízení tábora v Nádražní ulici, možná Kratochwila z DAF.[48]

„V říjnu uplynulého roku jste mě pověřil ubytováním Cikánů přítomných v liberecké oblasti. Současně jste poznamenal, že zadržení Cikánů bylo jen dočasné a v plánu je založení ***koncentračního tábora*** *v blízkosti Liberce. Nato jsem se sešel s ředitelem ‚Textilany' a. s. v Chrastavě Franzem Hiebelem a dohodli jsme se, že všichni Cikáni mohou být ubytováni v opuštěné tovární budově čp. 120 v Rochlici v Polní ulici.*[49] *Tato dohoda k 31. 3. 1940 vypršela a ‚Textilana' a. s. žádá naléhavě vyklizení uvedené budovy."*

Poprvé a zároveň naposledy se zde objevuje pojem „koncentrační tábor", v tomto případě navíc od člověka, který se v dané problematice pravděpodobně dobře orientoval. Není potřeba spekulovat v tomto konkrétním případě o přesném úředním významu slov „koncentrační tábor". Podmínky v tomto zařízení byly otřesné, jak dokládá i stížnost[50] Roma Franze Bernharda, kterou obdržela policejní služebna v Rochlici. V ní píše o katastrofálním stavu budovy. Bortí se sama o sobě tak hlučně, že ubytovaní nemohou spát a jsou ohroženi na životě. Na základě této stížnosti se do objektu vypravila komise, která došla k velmi paradoxnímu závěru.[51] Továrna je sice zcela zchátralá tak, že se boří i zdivo, ale to ohrožuje pouze sousední budovy, nikoliv uvnitř ubytované Romy. Zároveň i komise uznává, že padající cihly ze zdí a omítka opravdu způsobují silný hluk. Nikdo neměl zájem investovat do zchátralé továrny a zároveň zpráva ukazuje na silně negativní vztah úřadů k internovaným Romům.

Mezitím společnost Textilana stále žádala o vyklizení budovy a primátor Rohn se v této záležitosti obrátil na říšského místodržícího v Liberci Konráda Henleina, na vládního prezidenta v Ústí nad Labem Hanse Krebse a k místnímu policejnímu prezidentovi,[52] ale ani zde neznáme odpověď.

45 11. leden 1940, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.
46 Henlein není přímo zmíněn, v dopise se píše o „gauleiterovi". Tuto funkci zastával od vzniku župy NSDAP Sudety.
47 410/13-15, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.
48 Podpis zde nahrazuje křížek.
49 Feldgasse, dnešní Nádražní ulice.
50 Dopis č. 410/13-32 ze 14. srpna 1940, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.
51 Dopis z 20. srpna 1940, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.
52 Dopis z 25. dubna 1940, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.

V listopadu 1940 musel být ubourán tovární komín, který hrozil zřícením.[53] V červnu následujícího roku se korespondence týkala demolice objektu a konečně 16. června děkuje primátor města Liberce Rohn společnosti Textilana a. s. za poskytnutí objektu. Někdy mezi červnem a srpnem byl zrušen romský tábor v Nádražní ulici a Romové byli přestěhováni do nově postaveného tábora u Kunratické ulice, kde byli ubytováni až do transportů do koncentračních táborů Osvětim, Buchenwald a Ravensbrück.

Budova čp. 120 prošla rekonstrukcí. Celé jedno patro bylo sneseno a v továrně vznikl bramborový sklep. Po válce zde byla konzervárna zeleniny a později Mototechna. Budova dodnes stojí ve značně změněném stavu.

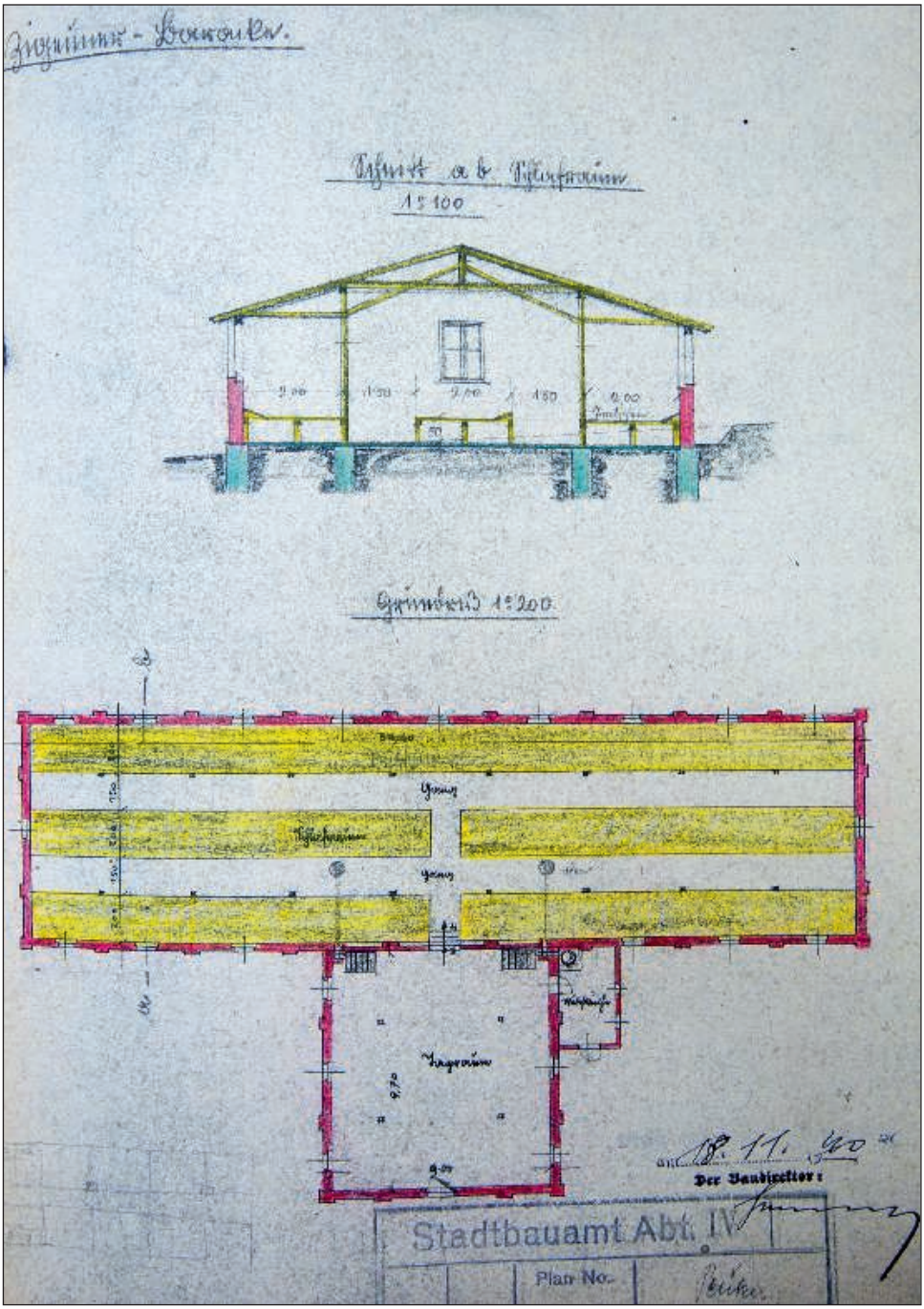
Romský tábor „U lomu" a na Kunratické ulici

7. listopadu 1940 se konalo zasedání liberecké městské rady, kde jedním z bodů bylo zřízení „cikánského baráku" – tábora pro 130 Romů. V zápisu[54] se poprvé objevuje počet umístěných osob a také lokalita dalšího romského tábora. Mimo tovární budovy čp. 120 je uvedeno, že Romové jsou ubytováni také ve zchátralém soukromém domě v Horním Růžodolu. Číslo popisné ani bližší údaje však nejsou uvedeny. Barák má být postaven podle plánů na Kunratické ulici s rozpočtem 10 000,– RM s použitím materiálu získaného snesením z Watzekova domu[55] ve Frýdlantské ulici. Další korespondence se týká vyhotovení stavebního povolení, které bylo uděleno 19. listopadu 1940, za podmínky, že materiál bude získán z demolic domů v majetku města Liberce. Objekt měl být dokončen do 31. března 1941. V přiloženém popisu stavby jsou uvedeny i podrobnosti. Přízemní stavba má sedlovou střechu krytou dehtovou lepenkou. Budova je rozdělena na denní místnost o výměře 96 m^2, lůžkovou část s 338 m^2 a prádelnu o ploše 10,2 m^2. Výbava celého domu obnáší dvoje kamna v lůžkové části, dva sporáky v denním oddělení a kotel v prádelně. Záchody jsou umístěny mimo budovu a pitná voda má jímání ve svahu nad Kunratickou ulicí, na parcele č. 1349. Mimo materiál z Watzekova domu ve Frýdlantské má být použit i materiál z bývalé továrny Franze Liebiega ve Vesci.[56]

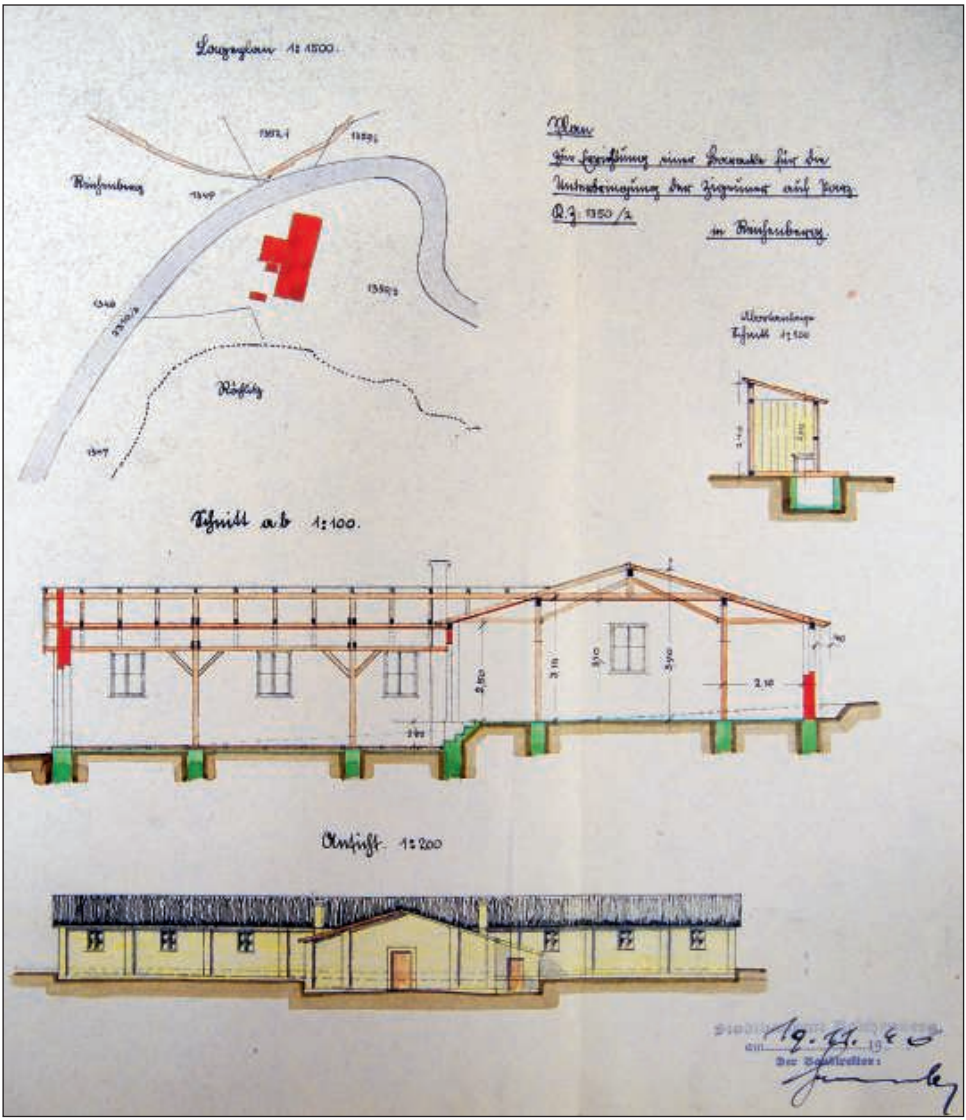
Úřad vládního prezidenta v Ústí nad Labem byl v záležitosti zřízení tábora pro Romy několikrát kontaktován primátorem Rohnem. Ten na konci listopadu už naléhavě žádá o schválení stavby a argumentuje ochranou *„svého německého obyvatelstva před Cikány"*. Poměry jsou podle Rohna neudržitelné, obyvatelstvo si stěžuje na přítomnost Romů a on musí *„s těžkým srdcem sestěhovat Cikány do málo zastavěné oblasti"*.[57] Stížnosti se v tomto případě týkaly městem zřízených romských táborů v Rochlici a Horním Růžodole,[58] ve kte-

53 Dopisy z 1. a 12. listopadu 1940, Stavební archiv města Liberce, složka Rochlice 120/39.
54 Zápis č. 613, SOkA Liberec, inv. č. 2907, sign. 67, kart. 865.
55 Ani zde není uvedeno číslo popisné.
56 Továrna byla za druhé sv. války v majetku města Liberce. Dochoval se soupis táborových zařízení nacházejících se v továrně ke 4. dubnu 1944:
1. Městský tábor pro pracovníky z východu – 300 osob,
2a. Tábor italských internovaných vojáků – 83 osob,
2b. Tábor kyperských zajatců – 65 osob,
2c. Tábor francouzských zajatců – 14 osob.
57 Dopis z 26. listopadu 1940, SOkA Liberec, inv. č. 2907, sign. 67, kart. 865.
58 Neobjevený romský tábor.

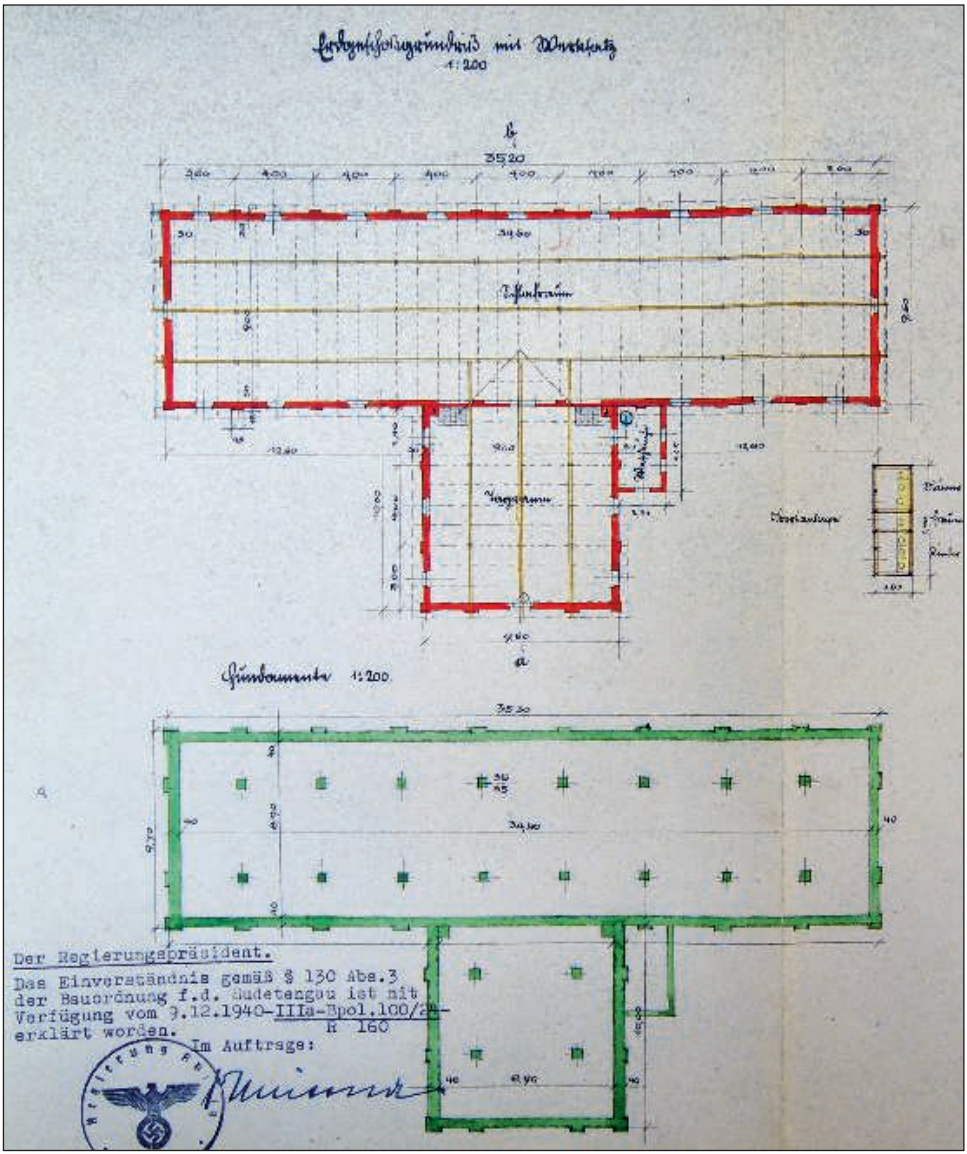

Romské tábory
z let 1939 a 1941
Tábor z roku 1941 později sloužil pro ubytování franc. dělníků či zajatců
Stavby
Budovy
Areál tábora
Zemědělské pozemky
Zahrady
Jiné zatr. pozemky
Baráky tábora
Exist. či přest. baráky
Vodní toky
Oplocení tábora
Katastrální hranice
S
Z
V
J
0
25
50m
Podklady, výřezy:
ČÚZK, kat. prac. Liberec,
Soka Liberec,
Stavební archiv města Liberce
Zpracování:
Ivan Rous
Severočeské muzeum v Liberci
10/2010
Liberec
1349
1346
Romský tábor
z roku 1941
Barák
Zahrady
1350/2
Liberec
1347
710/1
Liberec
Starý
Harcov
710/2
Čp. 575
Nouzové domy
z roku 1944
710
"Táborový silo"
Pomník
(převezen na
vojenský hřbitov)
Rochlice
709/3
Budoucí dobývací
prostor lomu
Lom
711/1
Kunratice, Jablonec n. N.
Možné
ubytování Romů
v roce 1939
Lom
711/9
711/3
Sklad trhavin
711/2
711/8
Vratislavice
nad Nisou

Obr. 4. Vnitřní uspořádání baráku romského tábora. Žlutě jsou vyznačena průběžná dřevěná lůžka.

Obr. 5. Výkres baráku romského tábora na Kunratické ulici.

Obr. 6. Půdorys baráku romského tábora.

rých byli Romové ubytováni v krutých podmínkách. V prosinci 1940 schválil stavbu baráku Úřad vládního prezidenta v Ústí nad Labem a začal se objednávat stavební materiál.[59]

V březnu 1941 se rozhořel spor mezi kanceláří primátora Rohna a Státním silničním stavebním úřadem.[60] Podstata sporu byla ve vzdálenosti stavby baráku od silnice, která činila 8,5 m, ale měla být minimálně 22,5 m. Silniční úřad díky tomu odmítal udělit povolení. Zajímavé na celém sporu je vyjádření primátora Rohna z 20. března 1941, kde je mimo jiné psáno, že *„barák samozřejmě představuje jen dílčí etapu řešení"*.[61] Spor se nakonec řešil i přes Úřad vládního prezidenta a pokračoval až do června 1941.

Na konci července 1941 byla hrubá stavba dokončena. 11. srpna 1941 ze stavby odešli dělníci a 22. srpna byl objekt zkolaudován, ovšem s podmínkou, že je možné ho užívat jen v teplých měsících roku, nebo zřídit zděné komíny. To nebylo dodrženo a z listopadu 1941 pochází zpráva, která uvádí, že stoly a lavice byly použity jako palivové dříví a že roura od kamen prochází jednoduše lepenkovou střechou. Stavba byla finančním úřadem na žádost primátora osvobozena od daně z nemovitosti.

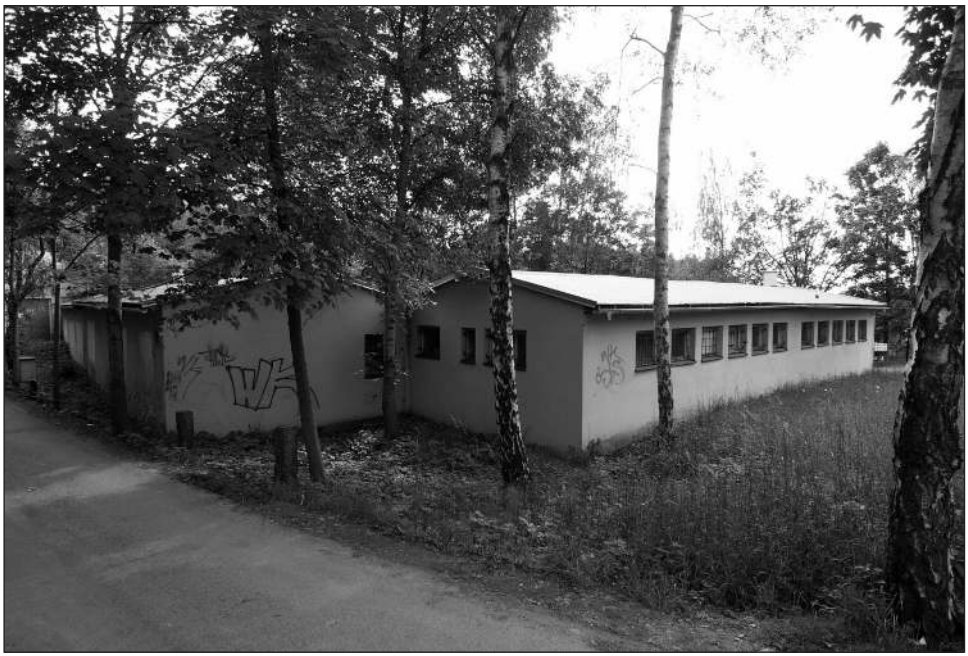
15. srpna 1941[62] bylo do baráku nastěhováno přibližně 130 Romů. O osazenstvu nemáme žádné souhrnné informace, které pravděpodobně vedla policie a zatím nebyly objeveny. Také existuje možnost, že po deportacích do koncentračních táborů byly záznamy zlikvidovány. Z táborového života se dochovaly ve spisu jen dvě zprávy. První je potvrzení pro žádost Franze Bernhardta narozeného 5. 3. 1888 v Dreihunkenu[63] (okres Teplice) a Augusta Richtera, narozeného 2. 5. 1874 v Licku (Západní Prusko), kde stavební policie schvaluje přistavení obytného vozu k baráku, pokud proti tomu nebude nic namítat státní policie. Franz Bernhardt byl v kolektivu Romů pravděpodobně vůdčí osobností, o čemž svědčí jeho vcelku sebevědomá komunikace s úřady v prostředí nacistického Německa.

Další zpráva je ze 4. března 1942, kdy Rom Alfred Kraus způsobil v baráku škodu na dveřích v hodnotě 10,– RM a byl za to odsouzen k jednomu měsíci vězení.

Žádné další zmínky o Romech v Liberci nejsou známy a události lze rekonstruovat zatím jen na základě svědeckých výpovědí. 12. března 1943 žádá Společenství pro německá řemesla,[64] respektive Společenstvo stavebních řemesel[65] o přidělení již prázdného baráku. V této době již byli Romové transportováni do koncentračních táborů.

Barák zrušeného romského tábora později sloužil pro ubytování zahraničních dělníků. 10. dubna 1943 se konala prohlídka. V zápisu se objevuje nutnost ubytování vedoucího tábora a správce baráku. V této souvislosti zde vznikly dva nouzové válečné domy čp. 576 a 577 na parcelách č. 710 a 710/2. Dodnes stojí dům čp. 576. V říjnu 1943 žádá o pronajmutí táborového baráku firma Gustav Mölder, velkoobchod s vlnou pro skladování odpadové bavlny. V dopise se výslovně píše o baráku v Liberci – Starém Harcově,[66] což odpovídá dvěma

59 Například dehtovou lepenku dodala firma Koriac-Werke, Bensen.
60 Staatliche Strassenbauamt Reichenberg, Wiener Strasse 29.
61 Dopis Gd 67/41/2, SOkA Liberec, inv. č. 2907, sign. 67, kart. 865.
62 Topografický popis z 27. srpna 1943, SOkA Liberec, inv. č. 2907, sign. 67, kart. 865.
63 Drahůnky, dnes část Dubí, okres Teplice. Velká část obce byla zlikvidována v souvislosti s hlubinnou těžbou dolu Jaroslav.
64 Sozial-Gewerk des Deutschen Handwerks für den Kreis Reichenberg, G.m.b.H.
65 Innung des Baugewerkes in Reichenberg, Georg-Schönerer Strasse 12.
66 Dopis z 26. října 1943, SOkA Liberec, inv. č. 2907, sign. 67, kart. 865.

Obr. 7. Současný stav možného prvního romského tábora.

Obr. 8. Budova čp. 120 v Rochlici po částečné demolici. Původně měla ještě patro a vysokou sedlovou střechu.

Obr. 9. Louka v zatáčce Kunratické ulice kde stál barák romského tábora.

Obr. 10. Tzv. „Nouzový domek“ pravděpodobně z roku 1944. Památka na zajatecký tábor umístěný od roku 1943 v baráku bývalého romského tábora.

barákům z roku 1939 nad lomem. Město s návrhem souhlasí, ale chybějící korespondence neumožňuje určit, zda se nejednalo o barák na parcele 1350/2 z roku 1941, či o starší baráky z roku 1939 nad lomem.

Závěr

V Liberci existovala čtyři zařízení, která lze označit jako romské tábory, i když se v dobové úřední korespondenci až na výjimky nazývají „ubytování Cikánů".

První tábor souvisel s využíváním práce Romů firmou Roth při stavbě sídliště Domov na Králově Háji a pravděpodobně se jednalo o dva dřevěné baráky u Kunratické ulice v areálu současného lomu. Zařízení bylo používáno pravděpodobně jen na podzim 1939. Druhým táborem byla budova firmy Textilana A. G. čp. 120 v Nádražní ulici, kde byli Romové umístěni od konce r. 1939 až do dostavby baráku v zatáčce Kunratické ulice. Ubytováno zde bylo kolem 80 osob. Třetí tábor se nacházel v nám neznámém „soukromém domě" v Horním Růžodole. Čtvrté táborové zařízení, o kterém se píše i jako o koncentračním táboře, tvořil barák postavený speciálně pro účely internace Romů. Nacházel se v zatáčce Kunratické ulice nedaleko lomu. 130 Romů zde bylo mezi létem 1941 a jarem 1943. Později za války sloužil pro ubytování Francouzů a v r. 1962 je na výkrese[67] zakresleno už jen zbořeniště.

Až na drobné střípky nám není znám všední život v romských táborech v Liberci. Dosud nebyl objeven soupis deportovaných osob z Liberce do koncentračních táborů. Vzhledem ke svědeckým výpovědím lze předpokládat, že naprostá většina Romů nepřežila internaci v koncentračních táborech. Téměř čistě technický popis staveb určených k internaci Romů zároveň může sloužit jako upozornění na nenápadné úřední kroky, které vedly od civilně znějícího „ubytování Cikánů" k masovým vraždám v plynových komorách Osvětimi.

SUMMARY:

Romany camps in Liberec in the years 1939–1943

Several facilities of a camp site type were built in Liberec between the years 1939–1943. The Roma who lived in the city and its surrounding were forced to live in these camps along with the Roma who were returned to Germany from the Protectorate of Bohemia and Moravia, where they had moved to escape the Nazi regime after the border area had been incorporated into Germany. These camps were run by the city, which also had to cover the construction and purchase costs. The main authorities responsible for these issues were the organization DAF, which took advantage of the Roma mainly in the building industry, and, especially, the criminal police. The first camp was run by the company Roth and it probably ran it at its own expense, the second camp was set up in the company no. 120 in Nádražní Street, in Rochlice, the expenses were covered by the city. At the same time some Roma were placed in an unknown house in Horní Růžodol. The forth camp, once in documents called as a concentration camp, was built by the city, close to Kunratická Street, in 1941. The next two following years, the Roma were deported from there to the concentration camps, namely Auschwitz, Ravensbrück, and Buchenwald.

67 Schválení výstavby garáží 2588/1962, Stavební archiv města Liberce, složka Garáže na Kunratické ulici.

PŘEHLED ARCHEOLOGICKÝCH ZÁCHRANNÝCH AKCÍ SEVEROČESKÉHO MUZEA V LIBERCI V ROCE 2009

Marcela Stará

Bulovka

Koncem měsíce září roku 2009 proběhla archeologická kontrola staveniště pro nový rodinný dům poblíž staršího domu č. p. 9 v katastru obce Bulovka. V profilu výkopu pro kanalizaci nebyly registrovány žádné archeologicky zajímavé situace. Sběrem na skryté ploše pro budoucí stavbu byl získán menší nálezový soubor, tvořený třemi zlomky pazourku, pěti zlomky glazovaných a osmi zlomky režných keramických nádob (VS – NO 2), který je evidován v Severočeském muzeu v Liberci pod č. př. 16/2009.

Druzcov – most na silnici II/592 Osečná – Křižany

Dne 30. dubna roku 2009 byly fotograficky dokumentovány zemní práce při modernizaci mostu ev. č. 592 – 002 na silnici č. II/592 v katastru obce Druzcov. V průběhu zemních prací nedošlo k narušení žádných historicky cenných nálezových situací.[1]

Frýdlant – rekonstrukce hřiště Střední školy hospodářské a lesnické (Bělíkova 1387)

V březnu roku 2009 probíhala archeologická kontrola zemních prací při výstavbě víceúčelového hřiště s umělým povrchem v areálu Střední školy hospodářské a lesnické ve Frýdlantě (ulice Bělíkova č. p. 1387).

Skrytá povrchová vrstva byla deponována na výsypce. V této druhotné poloze byly evidovány pouze nálezy z 20. století (např. fragmenty obkladových dlaždic). Sedmdesáticentimetrovou stratigrafii odkopaného profilu za školní budovou tvořila pod dvaceticentimetrovou povrchovou vrstvou sterilní vrstva glacifluviálních sedimentů.

V odvodňovací rýze pod dvaceticentimetrovým povrchovým krytem byla registrována metrová vrstva hnědého písčitého jílu se štěrkem a oblázky (též beze stop předchozích kulturních zásahů).[2]

Hejnice – pokládka elektrických kabelů

V části výkopové trasy podél polní cesty v katastru města Hejnice (poblíž silnice do Ferdinandova) bylo na parcele 937/6 registrováno v délce cca jednoho metru narušení původní geologické situace novověkou černou zásypovou vrstvou, zasahující až ke dnu výkopu. Zásypová vrstva obsahovala fragmenty skla z 19.–20. století. Tato kulturní vrstva byla náležitě ovzorkována. Dále pokračovala výkopová trasa skalnatým žulovým podložím (porfyrickou hrubozrnnou biotitickou žulou). Další černá zásypová vrstva (z 20. století – nevzorkováno) mocná až čtyřicet centimetrů, nasedající na třiceticentimetrovou perkovou vrstvu, byla registrována před domem č. p. 466.[3]

Získané artefakty (pět skleněných flakónků různých tvarů se zbytky barviv a jeden skleněný knoflík) zůstanou uloženy v depozitáři Severočeského muzea pod př. č. 1/2009.

1 ANZ 43c-14/2009.
2 ANZ 43a-1/2009.
3 ANZ 43b-4/2009.

Hodkovice nad Mohelkou – infrastruktura pro RD v lokalitě „Za tratí“
Od podzimních měsíců roku 2008 do léta roku 2009 probíhaly zemní práce pro pokládku kanalizačních a plynových rozvodů a elektrických sítí na lokalitě „Za tratí“ v Hodkovicích nad Mohelkou. Podrobným opakovaným průzkumem skryté plochy, především v úseku přiléhajícím k zázemí staveniště, byl získán menší nálezový soubor vesměs novověké keramiky a skla, který je deponován v archeologické sbírce Severočeského muzea v Liberci pod př. č. 4/2008 (čtyři zlomky porcelánu, čtyři zlomky skla, dva zlomky glazované a dva zlomky režné keramiky) a př. č. 4/2009 (pět zlomků keramiky – jeden zl. keramické zátky, jeden fragment dna a dva zlomky těl keramických nádob; jeden fragment technické keramiky).

Od jara 2009 byla průběžně dokumentována též pokládka nové kanalizace podél silnice do Radoňovic, která také několikrát narušila novověké kulturní vrstvy z 20. stol. (nevzorkováno).[4]

Jenišovice – komunikace a zpevněné plochy v centru obce
V březnu a dubnu roku 2009 proběhla archeologická kontrola terénních úprav v centru obce Jenišovice při budově Sboru krále Jiřího z Poděbrad (československé církve husitské). Přechodně odkryta byla v rámci stavebních úprav i novověká studna v centru obce, která byla několik posledních desetiletí skryta pod betonovou deskou.

Sběrem při parkových úpravách kolem Sboru krále Jiřího z Poděbrad byly získány dva zlomky novověkých keramických nádob, které jsou uloženy pod př. č. 15/2009 v archeologické sbírce Severočeského muzea v Liberci.[5]

Jeřmanice – inženýrské sítě a výstavba čističky odpadních vod
Ve druhé polovině roku 2009 probíhal archeologický dohled při pokládce inženýrských sítí a při výstavbě čističky odpadních vod v obci Jeřmanice. Při výstavbě čističky na Jeřmanickém potoku byl z profilu pod potůčkem z hloubky 2,5 metru vybagrován kmen stromu s provrtaným otvorem. Do hloubky 2,5 metru pod koryto vodoteče zasahovala vrstva usazenin, ze které pochází výše uvedený kmen a pod bahenní vrstvou následovala sterilní podložní vrstva (muskovitického svoru až fylitu), mocná dalších dva a půl metru. Přibližně šest metrů dlouhý neotesaný kmen stromu měl příčně vydlabaný otvor obdélníkového tvaru o rozměrech 10 × 20 centimetrů. Referenční vzorek kmenu s vydlabaným otvorem byl převezen do Severočeského muzea v Liberci, kde je registrován pod př. č. 18/2009. V letošním roce je zkoumán dendrochronologicky za účelem přesného určení stáří a upřesnění jeho funkčního využití. Předběžně lze konstatovat, že se jedná o součást stavby technického zaměření.[6]

Lázně Libverda – Libverdský chodník a terasy
Zemní práce na stavbě „Libverdský chodník a terasy“ probíhaly od září roku 2008 do dubna roku 2009. Centrální staveniště před kolonádou s 3–4 metry vysokými profily bylo zahloubeno v podložní vrstvě zelenošedého chloritu, pouze ve třímetrovém profilu výkop

4 ANZ 43d-21/2009.
5 ANZ 43b-7/2009.
6 ANZ 43f-30/2009.

Obr. 1. Lázeňský dům Helm v Lázních Libverda – stav před rokem 1906.

Obr. 2. Na místě dnešní kavárny Nisa stával mlýn, zachycený na pohlednici z 20. let 20. století.

jámy při stěně jídelny a penzionu Ostrava bylo v hloubce 1 metr pod povrchem registrováno jeden metr vysoké základové zdivo, předsunuté padesát centimetrů před stávající budovu. K předsunutému zdivu přiléhala písková destrukční vrstva s většími žulovými kameny, ze které se podařilo vypreparovat dvě opěrné patky (pilířky).

Destrukční novověká vrstva byla registrována za zrušenou opěrnou zídkou mezi penzionem Ostrava a zadním traktem kolonády, zatímco výkopová rýha podél protilehlé stěny penzionu Ostrava proťala pod deseticentimetrovou asfaltovou vrstvou zásypovou vrstvu se zlomky cihel. Další zásypová vrstva, evidovaná za kolonádou, obsahovala též převážně materiál z 19. a 20. století (zlomky keramiky, skla a porcelánu), pochází z ní však i keramický zlomek staršího horizontu (17./18. stol.). Výkopová trasa vodovodu za kolonádou, souběžná s korytem Libverdského potoka, byla opakovaně sledována i počátkem roku 2009. Sto dvacet centimetrů hluboký profil vyplňovala novověká zásypová vrstva s cihlami a dalším materiálem ze dvacátého století (fragmenty lisovaného skla, glazované keramiky a porcelánu – nevzorkováno).

V prosinci roku 2008 došlo v profilu hlavní jámy pod silnicí k odkrytí dvou souběžných kamenných stěn (původně snad bývalého koryta vodoteče), mezi kterými byly následně vedeny starší inženýrské sítě. V trase výkopu pro inženýrské sítě v centrálním prostoru před lázeňskou kolonádou profil vytvářely deseticentimetrová povrchová vrstva se sedmdesáticentimetrovou žlutou kulturní vrstvou se staršími rozvody, pod kterou až do hloubky sto osmdesát centimetrů následovala šedá pískovohlinitá vrstva.

V průběhu zemních prací byly opakovaně na několika místech staveniště narušeny zásypové vrstvy, které byly náležitě fotograficky dokumentovány a při základech penzionu Ostrava byly evidovány nové poznatky k jeho výstavbě. Výše popsané odkryté opěrné pilířky jsou zobrazeny i na přiložené historické pohlednici s lázeňským domem Helm (který vyhořel roku 1911) – obr. 1. a 3. Je velice pozoruhodné, že přes značný rozsah zemních prací nebyla výkopy nikde odkryta spáleništní vrstva, která by mohla pocházet z původní zástavby tohoto prostoru. K nejdůležitějším zjištěním patří evidence kamenného koridoru pod silnicí, který sloužil původně k jinému účelu, než je jeho nedávné využití pro uložení inženýrských sítí. Patrně jde o druhotně využité kamenné koryto odkloněné vodoteče. Tyto zásadní nové poznatky budou dále vědecky vyhodnoceny a konfrontovány s archivními materiály.[7]

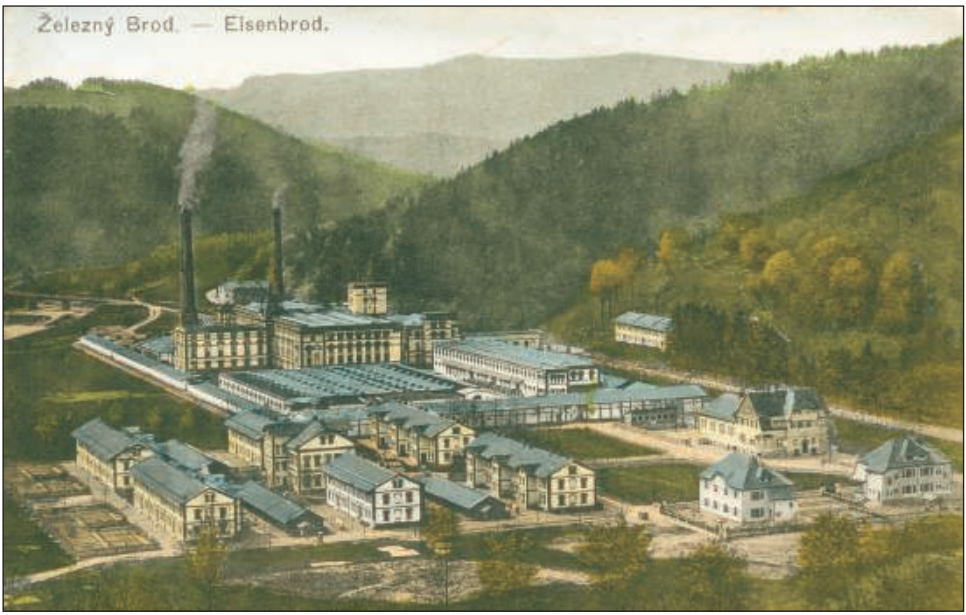
Letařovice

Sběrem při hřbitovní zdi u kostela Svatého Jakuba Většího v Letařovicích byl získán jeden okrajový zlomek vrcholně středověké keramické nádoby a dva zlomky novověkých keramických nádob (NO1–NO2). Zlomky jsou evidovány v Severočeském muzeu v Liberci pod př. č. 2/2009.

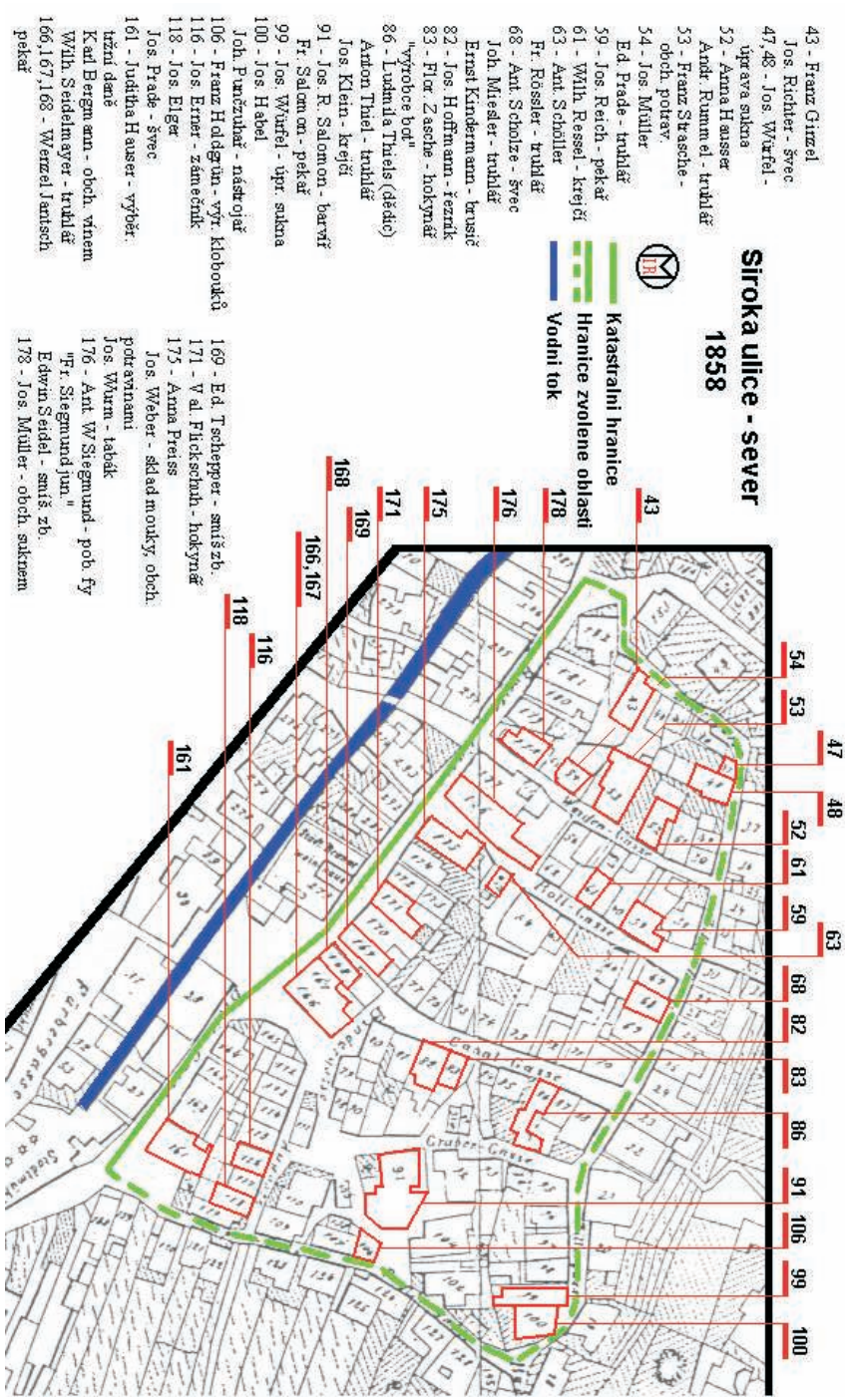
7 ANZ 43a-2/2009.

Obr. 3. Lázně Libverda – celková situace před rokem 1911, zachycená na dobové pohlednici.

Obr. 4. Železný Brod – celkový pohled na tovární areál na přelomu 19. a 20. století.

Siroka ulice - sever
1858
Katastralni hranice
Hranice zvolene oblasti
Vodni tok
43 - Franz Girzel
Jos. Richter - švec
47,48 - Jos. Würfel - úprava sukna
52 - Anna Hausser
Andr. Rummel - truhlář
53 - Franz Strasche - obch. potrav.
54 - Jos. Müller
Ed. Prade - truhlář
59 - Jos. Reich - pekař
61 - Wilh. Ressel - krejčí
63 - Ant. Scholler
Fr. Rössler - truhlář
68 - Ant. Scholze - švec
Joh. Miesler - truhlář
Ernst Kindermann - brusič
82 - Jos. Hoffmann - řeznik
83 - Flor. Zasche - hokynář
"výrobce bot"
86 - Ludmila Thiels (dědic)
Anton Thiel - truhlář
Jos. Klein - krejčí
91 - Jos. R. Salomon - barvíř
Fr. Salomon - pekař
99 - Jos. Würfel - úpr. sukna
100 - Jos. Habel
Joh. Pančzuhař - nástrojař
106 - Franz Holdgün - výr. klobouků
116 - Jos. Erner - zámečník
118 - Jos. Elger
Jos. Prade - švec
161 - Juditha Hauser - výběr. tržní daně
Karl Bergmann - obch. vínem
Wilh. Seidelmayer - truhlář
166,167,168 - Werzel Jantsch pekař
169 - Ed. Tschepper - smíš.zb.
171 - V.al. Flickschuh - hokynář
175 - Anna Preiss
Jos. Weber - sklad mouky, obch. potravinami
Jos. Wurm - tabák
176 - Ant. W.Stegmund - pob. fy "Fr. Stegmund jun."
Edwin Seidel - smíš. zb.
178 - Jos. Müller - obch. suknem
43
54
53
47
48
52
61
59
63
68
82
83
86
91
106
99
100
178
176
175
171
169
168
166,167
118
116
161
Gabel Gasse
Gruber Gasse
Farbergasse

Liberec

a) Barvířská ul. – rekonstrukce vodovodu
Vstupní archeologická kontrola zemních prací při rekonstrukci vodovodu v Barvířské ulici probíhala v létě roku 2009. V zásypové vrstvě před domem č. p. 8/31 byly evidovány artefakty z 20. století. Překop ulice mezi zadním traktem kavárny Nisa a domem č. p. 115/6 v okrajových partiích vyplňovala vrstva písku, zatímco uprostřed vozovky byla evidována novověká hnědočerná zásypová vrstva, související s dřívějšími terénními zásahy (několikeré křížení inženýrských sítí). Stratigrafii v profilu výkopu na rohu domu č. p. 16/275 tvořily deseticentimetrová vrstva asfaltu, patnácticentimetrová vrstva dlažebních kostek, třiceticentimetrové spáleništní souvrství, dvaceticentimetrová cihlová vrstva, kryjící starší inženýrské sítě a metrová vrstva fluviálních sedimentů.

V průběhu zemních prací došlo na několika místech v ulici Barvířské k narušení starších kulturních vrstev a k odkrytí historicky zajímavějších situací, které však lze datovat pouze do minulého století[8] (obr. 5).

b) Barvířská ulice – rekonstrukce NTL plynovodu a domovních přípojek
Dne 29. července roku 2009 přípojka k zadnímu traktu ZŠ v Orlí ulici obnažila v zásypové hnědé vrstvě s artefakty z 20. století část staršího vedení. Zásyp obsahoval fragmenty kanalizačních trubek a zlomky keramických nádob. Těsně u stěny školní budovy však výkop protínal pouze sterilní geologickou vrstvu rozpadlé žuly.

Situace v úseku před kavárnou Nisa byly dokumentovány od druhé poloviny srpna do září. Stratigrafii pod deseticentimetrovým asfaltem, patnácticentimetrovou vrstvou dlažebních kostek a deseticentimetrovou žlutou pískovou vrstvou tvořilo zásypové souvrství s deseticentimetrovou černou vrstvou s uhlíky, patnácticentimetrovou štěrkovou mezivrstvou a další černou deseticentimetrovou vrstvou. Výše zmíněné novověké zásypové souvrství bylo na profilu evidováno v délce několika desítek metrů a lze je dát do souvislosti s původní zástavbou, zachycenou kolem roku 1920 na pohlednici ze sbírek Severočeského muzea v Liberci (obr. 2).

Dne 17. září bylo u parkoviště za domem č. p. 115/6 pod deseticentimetrovým asfaltovým krytem evidováno čtyřiceticentimetrové novověké souvrství se dvěma spáleništními vrstvami, překrývající třiceticentimetrovou vrstvu naplavenin.

Pokračování černých zásypových vrstev bylo zjištěno i v úseku před křižovatkou ulice Barvířské s ulicí U Zbrojnice.

V průběhu zemních prací byly na několika místech porušeny starší kulturní vrstvy, nejzajímavější nálezová situace byla odkryta naproti domu č. p. 16/75, kde výkop proťal zásypovou vrstvu se zlomky cihel, zbytky kamenného zdiva a se zlomky keramických nádob z časového horizontu od přelomu 17. a 18. století až po 20. století. Z této vrstvy byl získán menší nálezový soubor (evidovaný pod př. č. 13/2009), který bude dále laboratorně zpracován a vědecky vyhodnocen. Také terénní situace budou podrobněji interpretovány na základě archivních zpráv.[9]

8 ANZ 43c-11/2009.
9 ANZ 43f-32/2009.

c) Na Ladech a okolí – pokládka elektrických kabelů

Pokládka elektrických kabelů v městské části zvané Lada byla pravidelně archeologicky kontrolována v průběhu měsíců května a června roku 2009. Celkový pohled na zkoumaný prostor prodloužení Papírové ulice se starou zástavbou zachytila dobová pohlednice z první poloviny 20. století (obr. 7). Atmosféru těchto míst koncem století devatenáctého dokresluje černobílý snímek (obr. 6).

Před domem č. p. 11/113 v hloubce třiceti centimetrů pod povrchem byly obnaženy starší inženýrské sítě v novověké zásypové vrstvě, zasahující až ke dnu výkopu (do hloubky padesáti centimetrů). Zásypová vrstva se zlomky cihel o mocnosti padesát až sedmdesát centimetrů byla registrována i na rohu domu č. p. 166 směrem do ulice Na Poříčí. Z ní byl získán menší soubor osmnácti zlomků novověké keramiky (př. č. 8/2009), obsahující fragment kachle, zlomek nožky kuthanu, zlomek ucha, fragment okraje s částí ucha, tři zlomky okrajů (z nich jeden kameninový), dva zlomky den a pět zlomků stěn keramických vesměs glazovaných hrnců, čtyři zlomky mís s hnědou glazurou. V ulici Široké před domem č. p. 166 výkop opět proťal novověkou kulturní vrstvu, ze které pochází páskové ucho keramické nádoby a menší zlomek režného keramického hrnce (př. č. 6/2009).

Stratigrafii profilu výkopové trasy podél parkoviště v ulici Lucemburské dotvářela pod deseticentimetrovou vrstvou asfaltu, deseticentimetrovou podkladovou vrstvou a patnácticentimetrovou vrstvou dlažebních kostek až padesát centimetrů mocná zásypová vrstva s keramickým materiálem vesměs novověkého charakteru. Vzorky této zásypové vrstvy (dva zlomky den a pět fragmentů stěn novověké keramiky – vesměs nádob, jeden zlomek těla kameninové nádoby a tři zlomky keramických kachlů) jsou evidovány v Severočeském muzeu v Liberci pod př. č. 12/2009. Mapa z roku 1939 dokládá v těchto místech ještě nedávnou existenci domů č. p. 67 – č. p. 70. V ulici U Stoky před domem č. p. 71/11 pod asfaltem a dlažbou došlo k narušení kulturní vrstvy, ze které pochází fragment okraje s částí ucha, dva zlomky den a šest zlomků stěn novověkých keramických nádob, jeden zlomek těla kameninového hrnce a dva fragmenty kachlů. Popsaný nálezový soubor je evidován v archeologické sbírce libereckého muzea pod př. č. 9/2009. Obsah zásypové vrstvy lze ztotožnit s pozůstatky domu č. p. 366.

Výkopová rýha proťala v ulici Na Příkopě před domem č. p. 7 pod deseticentimetrovou vrstvou asfaltu a deseticentimetrovou podkladovou vrstvou třiceticentimetrovou zásypovou vrstvu, ze které byly získány tři zlomky technické keramiky, torzo kuthanu a tři zlomky dalších novověkých keramických nádob – tento soubor nese v archeologické sbírce libereckého muzea přírůstkové číslo 7/2009. Vrstvu cihlové destrukce před domem č. p. 7/97 lze klást do souvislosti s bývalými domy č. p. 92, č. p. 93 a č. p. 95.

Další vzorky zásypových vrstev (okrajový fragment kameninové nádoby, dva fragmenty okrajů, čtyři fragmenty den – z toho jeden zlomek cedníku, pět zlomků stěn keramických nádob a 4 fragmenty technické keramiky, vše evidováno pod př. č. 10/2009) byly získány z výkopů kolem plechové ohrady mezi ulicí Na Svahu a ulicí Lucemburskou před domem č. p. 26. Zde směrem do ulice Na Svahu stávaly domy č. p. 56, č. p. 58, č. p. 59, č. p. 61 a budova č. p. 62; v pokračování ulice Lucemburské pak domy č. p. 34, č. p. 35 a č. p. 36.

Obr. 5. Celkový pohled do ulice Barvířské ze 30. let 20. století.

Obr. 6. Celkový pohled na prostor prodloužení Papírové ulice koncem 19. století.

Obr. 7. Prostor prodloužení Papírové ulice v 1. polovině 20. století.

Obr. 8. Ulice Papírová – řeznictví Josífek kolem roku 1900.

Bez pozitivních archeologických zjištění byla dále sledována trasa výkopů v ulici Lazebnický vrch, ve svahu nad ulicí Mysliveckou i její pokračování ulicí Jungmannovou.[10]

d) Široká a Papírová ulice – zástavba proluky

V první čtvrtině roku 2009 probíhal archeologický dohled nad zemními pracemi při zástavbě nároží a proluky mezi ulicemi Širokou a Papírovou v Liberci.

Koncem ledna byla výkopem pod osmdesáticentimetrovým zásypem porušena část původního zdiva, jdoucího rovnoběžně s čelní stěnou stávajícího domu č. p. 116/5, jednalo se o pozůstatky domu č. p. 117.

Počátkem února pokračovaly zemní práce hloubením vrtů pro piloty. Vrt ve středu staveniště do hloubky jednoho metru proťal jasně patrnou narušenou kulturní vrstvu a v profilu vrtu při Papírové ulici bylo evidováno v černé spáleništní vrstvě i kamenné zdivo.

Také u boku domu č. p. 10/162 v Široké ulici byla narušena zásypová vrstva s cihlami, další výkopem obnažené zdivo směřovalo kolmo k Papírové ulici a bylo souběžné s ulicí Širokou. Při bočních stěnách zachované zástavby byla odkryta destrukce stěn patrně bývalého domu č. p. 161. Prakticky všude přítomná černá spáleništní vrstva, uprostřed staveniště vyplňující profily výkopové jámy od hloubky čtyřiceti centimetrů po hloubku jednoho metru, obsahovala další torzo stěny nedávno zbořeného domu. Zástavbu zkoumané plochy kolem roku 1900 zachytila dobová pohlednice s řeznictvím Josífek – č. p. 119 (obr. 8).

Během zemních prací byly odkryty pozůstatky starší městské zástavby (bývalých domů č. p. 117, č. p. 118 a především zcela nedávno zbořeného domu č. p. 161), které byly náležitě fotograficky zdokumentovány, budou dále vědecky vyhodnocovány a konfrontovány s archivními prameny. Vzhledem k přítomnosti silné spáleništní vrstvy je možné předběžně konstatovat, že část těchto objektů zanikla pravděpodobně požárem.[11] Přiložená mapa z roku 1858 uvádí jmenovitě i obyvatele jednotlivých domů – tak např. v domě 161 bydlela Judita Hauser – výběrčí tržní daně, truhlář Wilhelm Seidelmayer a obchodník vínem Karl Bergmann (viz plánek str. 112).

e) Široká ulice – rekonstrukce NTL plynovodu

Archeologický dohled nad I. etapou rekonstrukce NTL plynovodu v ulici Široká probíhal v dubnu až červenci roku 2009.

V hlavní trase poblíž křižovatky ulice Široké s ulicí U Zvonice byla pod asfaltem evidována následující stratigrafie: patnácticentimetrová vrstva dlažebních kostek, čtyřiceticentimetrová zásypová vrstva se zlomky cihel a při dně výkopu vrstva fluviálních sedimentů o mocnosti až 40 centimetrů. V přípojce hlavní trasy v ulici U Zvonice zásypová vrstva zasahovala až ke dnu výkopu a obsahovala artefakty z 20. století a stavební destrukci (zlomky cihel).

Zajímavější situace byla dokumentována v květnu při propojení protlaku v travnaté ploše naproti domu č. p. 32. V téměř dvoumetrovém profilu byla evidována hnědá zásypová vrstva o mocnosti padesáti centimetrů, ze které pochází fragment porcelánu a tři zlomky

10 ANZ 43f-37/2009.
11 ANZ 43b-6/2009.

novověkých keramických nádob. Soubor nese v archeologické sbírce Severočeského muzea přírůstkové číslo 11/2009.

Během zemních prací byly na několika místech narušeny a následně řádně odborně dokumentovány starší kulturní vrstvy vesměs zásypového charakteru. Nejzajímavější situace byla evidována před domem č. p. 182, kde byl získán menší nálezový soubor zlomků keramických nádob z 18.–20. století (dva zlomky den, jeden zlomek stěn a dva zlomky okrajů keramických novověkých nádob), který bude dále vědecky vyhodnocen a zůstane uložen ve sbírkách Severočeského muzea v Liberci pod př. č. 5/2009.[12]

Nové Město pod Smrkem

Během archeologické kontroly výkopů pro základy rodinného domu v ulici Revoluční na parcele č. 15 v Novém Městě pod Smrkem byl sběrem získán menší novověký nálezový soubor (fragment okraje s částí ucha kameninového hrnce, fragment kameninového poháru, jeden zlomek dna a čtyři zlomky těl keramických nádob, jeden zlomek kachle, evidovaný pod př. č. 17/2009).

Oldřichov v Hájích – pokládka elektrických kabelů

V březnu roku 2009 probíhala pokládka elektrických kabelů pro posílení vedení NN v obci Oldřichov v Hájích. Před pizzerií Allegria byla pod dvaceticentimetrovou vrstvou humusu v profilu registrována pouze sterilní podložní vrstva rozpadlé porfyrické hrubozrnné biotitické žuly.

Další stavba v této obci byla situována ve volném terénu v kopci nad domem čp. 114. V osmdesát až devadesát centimetrů hlubokém profilu výkopové rýhy byla registrována pouze sterilní vrstva rozpadlé podložní porfyrické hrubozrnné biotitické žuly, překryté v části výkopu makadamovým krytem (pozůstatky bývalé cesty) a v části deseticentimetrovou humusovou vrstvou.

V průběhu výkopových prací nedošlo k žádnému narušení starších kulturních vrstev – negativní archeologické zjištění.[13]

Osečná – Lázně Kundratice, kabelová smyčka NN

Archeologická kontrola výkopové trasy pro pokládku elektrických kabelů v k. ú. Lázně Kundratice na ppč. 1507, 131 a 72/1 byla uskutečněna v září roku 2009. Na profilu výkopové jámy před domy č. p. 144 a č. p. 146 byla při dně výkopu patrná až osmdesát centimetrů mocná sterilní hnědá hlinitá vrstva, kterou překrývala dvacet až třicet centimetrů mocná novověká zásypová vrstva s artefakty z 20. století. Ani v průběhu dalších zemních prací nebyla odkryta žádná historicky cenná nálezová situace.[14]

Paceřice – elektrická přípojka a opravárenské středisko

V průběhu měsíce června probíhal archeologický dohled při pokládce elektrické přípojky a při hloubení základů pro vybudování opravárenského střediska firmy Terop na pozemku

12 ANZ 43c-17/2009.
13 ANZ 43b-5/2009.
14 ANZ 43f-35/2009.

Obr. 9. Výstavba haly VGP v průmyslové zóně, Liberec, léto 2009.

Obr. 10. Revitalizace toku „Od lesa“, Raspenava, jaro 2009.

Obr. 11. Stavba silnice I/13 v místě křížení místní komunikace k Bělidlu.

Obr. 12. Železný Brod – základy továrního objektu, odkryté při stavbě prodejny Lidl.

č. 150/9 v katastru obce Paceřice. Zároveň byla kontrolována část liniové trasy u čerpací stanice, kde sedmdesát až sto centimetrů mocnou hnědou hlinitou vrstvu, vyplňující výkopovou rýhu, narušil novověký zásyp. Další novověká kulturní vrstva byla registrována před severní částí autobazaru, ani v ní však nebyly evidovány žádné nálezy starší 20. století.

Během výkopových prací nedošlo k narušení žádných historicky cenných situací.[15]

Rychnov u Jablonce nad Nisou – splašková kanalizace v ulici Komenského

V jarních měsících roku 2009 probíhaly zemní práce při stavbě splaškové kanalizace v ulici Komenského v Rychnově u Jablonce nad Nisou. Profil zhruba dva metry hluboké výkopové rýhy před domem č. p. 238 spolu se staršími inženýrskými sítěmi, položenými v hloubce padesát centimetrů pod povrchem, dotvářela až ke dnu výkopu pouze naprosto sterilní žlutě zabarvená vrstva deluviálních polygenetických sedimentů. Stejně sterilní geologické vrstvy mezi domy č. p. 228 a č. p. 236 narušovalo pouze křížení starší kanalizační sítě.

V průběhu zemních prací nedošlo k žádnému narušení historicky významných nálezových situací – negativní archeologické zjištění.[16]

Stráž nad Nisou – Krásná Studánka – stavba silnice I/13

V místech křížení stavby silnice I/13 s místní komunikací od Bělidla do Stráže nad Nisou (obr. 11) byla v měsících květnu a červnu vedle skývky dokumentována i souběžná výkopová rýha pro plynofikaci. Stratigrafii profilu zde vytvářela pod třiceticentimetrovou vrstvou ornice pouze sterilní dvoumetrová vrstva středně zrnité muskovit-biotitické žuly.

Pozitivní archeologická zjištění nepřineslo ani pokračování zemních prací v úseku za výše zmíněnou místní komunikací k Bělidlu ve směru ke Svárovu, kde má být napojena silnice I/13 na kruhový objezd stávající rychlostní komunikace z Liberce směrem na Chrastavu. Zemní práce v průběhu stavby neodkryly ani nenarušily žádné historicky cenné kulturní vrstvy.[17]

Železný Brod – Poříč, ul. Průmyslová – stavba obchodního domu

V letních měsících roku 2009 probíhal archeologický dohled nad zemními pracemi při výstavbě obchodního domu v ulici Průmyslové ve městě Železný Brod.

Již předběžné výkopy po obvodu budoucí stavby odkryly mohutné spáleništní vrstvy v sektoru staveniště při ŽBS a výkopová trasa pro pokládku plynu uprostřed staveniště proťala mohutnou zásypovou vrstvu s cihlami a s částmi základů původní zástavby v délce několika desítek metrů. Starší základové zdivo uprostřed staveniště, směřující od starého skladiště při bývalém náhonu k boku ŽBS, bylo po šestnácti metrech nově porušeno výkopem pro kanalizaci a pokračovalo v délce dalších osmi metrů (obr. 12).

Trasa kanalizace, vedená ulicí Průmyslovou, před vyústěním do řeky Jizery proťala 2–4 metry mocné zásypové vrstvy z 20. století, navezené na fluviální sedimenty břehu Jizery.

15 ANZ 43c-15/2009.
16 ANZ 43b-8/2009.
17 ANZ 43e-24/2009.

Zemní práce probíhaly v mohutných zásypových vrstvách a na několika místech staveniště bylo obnaženo zachované základové zdivo zdejší původní novověké zástavby (obr. 4). Veškeré historicky zajímavější nálezové situace byly v průběhu stavby náležitě fotograficky dokumentovány a budou dále podrobněji vědecky vyhodnoceny na základě archivních rešerší.[18]

Bez pozitivních archeologických zjištění byly v r. 2009 sledovány i následující akce: dostavba křižovatky a komunikace pro autobusovou otočku v obci Černousy; terénní práce pro osazení WC buňky v Soukenné ulici v Jablonci nad Nisou a v témže městě úprava povrchu zeleně před kostelem svaté Anny směrem do Soukenné ulice; revitalizace toku „Od lesa" v Raspenavě (obr. 10); stavba kruhového objezdu na silnici I/65 v Rychnově u Jablonce nad Nisou; pokládka elektrických kabelů pro připojení rodinných domků ve Vlastibořicích atd.

V samotném Liberci proběhly archeologické kontroly při propojení optického kabelu mezi Barvířskou a Jungmannovou ulicí, při opravě plynovodu v Jungmannově ulici, během pokládky elektrických kabelů v Masarykově ulici, ve Starých Pavlovicích (znovu v ulicích Na Mlýnku a Polní), dále optických kabelů v ulicích Modré, Studničné, Dlouhé, Slovanské, Na Srázu a od křižovatky ulice Za Humny s Mařanovou ulicí ke kruhovému objezdu v ulici České. K dalším akcím patří propojení kolejí TUL se sportovním areálem ve Vesci a v průmyslové zóně výstavba nové haly společnosti VGP Parku (obr. 9). V jarních měsících proběhl archeologický dohled i při rekonstrukci přístupové komunikace do sportovního areálu a k horskému hotelu Ještěd.

Za odbornou konzultaci nad starými katastry děkuji kolegovi Ivanu Rousovi a za umožnění publikování dobových obrázků patří má vřelé díky kolegyni PhDr. Markétě Lhotové, která je kurátorkou sbírkového fondu starých pohlednic.

SUMMARY:

An overview of archaeological rescue activities of the Severočeské museum in Liberec in the year 2009

The article summarises small archaeological activities that took place in connection to construction activities in the region, for example in Jablonec nad Nisou, Rychnov near Jablonec nad Nisou, Raspenava, Hejnice, Oldřichov v Hájích, Frýdlant, Stráž nad Nisou, Hodkovice nad Mohelkou, Osečná, etc. A construction called „Libverda paths and trails" in Lázně Libverda along with the construction of the supermarket Lidl in Železný Brod revealed the most fundamental historical information. Apart from road constructions in the suburbs of Liberec (Vesec, Staré Pavlovice etc.), an extensive number of earthwork was carried out in the streets Široká and Barvířská, and at the area of Papírová Street and its adjacent streets (Na Poříčí, Lucemburská, U Stoky etc.), where interesting samples of mainly modern ceramics were found; these are stored in the Severočeské museum in Liberec under the serial number 5/2009–13/2009.

18 ANZ 43d-19/2009.

SRPEN 1968 – FOTOGRAFIE JAKO VÝZKUMNÝ PRAMEN

Markéta Lhotová

Dokumentace k událostem roku 1968 je ve sbírkách Severočeského muzea poměrně rozsáhlá. Až na malé výjimky ji můžeme rozdělit do dvou základních skupin.[1] Do první řadíme muzeálie s převažujícím charakterem verbálním, k nim patří plakáty, letáky, noviny z dobové místní produkce, dobové zvukové nahrávky, ale i publikované texty protireformní či normalizační z československé i sovětské produkce.[2] Druhou skupinu tvoří muzeálie ikonografické, sem spadají různé obrazové dokumenty vycházející z fotografického procesu – pozitivy, negativy, pohlednice – i dokumentární filmy. Využití obrazových dokumentů však doposud neodpovídalo jejich možnostem. Vycházelo to jednak z nedostatečného zpracování a vyhodnocení muzeálií, způsobeného mimo jiné tím, že k jejich evidenci a interpretaci nebylo možné přistoupit vzápětí po jejich vzniku. Druhou neméně důležitou příčinou bylo obecně vžité pojímání obrazových dokumentů jako ilustrací k textům, jak se v prezentačních formách muzeí udrželo zejména v expozicích a publikacích připravovaných historiky. Přitom obrazové a filmové materiály nám mohou sloužit jako dokument potvrzující či korigující písemné dokumenty. Cenné jsou však i tehdy, kdy nepřináší konkrétní údaje k událostem, osobám, lokalitám apod. Vizuální fakta podávají informace o atmosféře, emocích, čili údaje zvláště důležité pro období tak vypjaté, které z písemných dokladů vyplývají jen v omezené míře. Nový přístup společně s použitím moderních technologií zpracování fotografického a filmového obrazu vedly k současnému lepšímu vyhodnocení i prezentačnímu využití. Umožnily vytvořit emotivní prezentace v muzeích, jejichž cílem je interakce s divákem. Neverbální komunikace umožňuje také daleko snadnější srozumitelnost prezentačních forem pro cizince.

Rozvoj neverbální komunikace v posledních 150 letech souvisí se vzrůstajícím významem vizuálních médií. Polský sociolog Piotr Sztompka současnou situaci charakterizuje: *„Sociální svět je mimořádně nasycen vizuálními obsahy.“*[3] Z hlediska přenosu informací rozeznávají někteří badatele tři období – epochu orální, verbální a vizuální. Prvním zlomovým okamžikem se stal vynález fotografie. Její zlevnění a zlidovění přinesly nové technické postupy, které vedly ke vzniku fotografické vizitky, a zejména objev mokrého kolódiového postupu, umožňujícího na základě procesu negativ-pozitiv mnohonásobné zvětšeniny na základě jednoho negativu.[4] Další významný pokrok znamenal elektronický záznam a přenos obrazu, který začal s rozvojem televizního vysílání. Prudký nárůst vizuálních podnětů v posledních desetiletích souvisí se vznikem nových médií i rozvojem technologií, které umožňují snadnou reprodukovatelnost, zejména digitalizace obrazu, internet. Vizuální vjemy působí na člověka v každodenním životě, pomáhají zprostředkovávat zvuk (hudební videoklipy), nahrazují texty a informační nápisy (komiksy, reklamy, ikonogramy). Percep-

1 Vedle toho se ve sbírkách nachází zvukové nahrávky a jediný trojrozměrný předmět vztahující se k tomuto období – prostřelená trubka z lešení radnice.

2 Seznam letáků a plakátů pocházejících z 21. – 30. 8. 1968 v Liberci publikován: Markéta LHOTOVÁ, *Letáky a plakáty ze srpna 1968 ve sbírkách Severočeského muzea*, in: Sborník Severočeského muzea – Historia 15, Liberec 2008, s. 78–112.

3 Piotr SZTOMPKA, *Vizuální sociologie: Fotografie jako výzkumná metoda*, Praha 2007, s. 11.

4 Podrobně např.: Pavel SCHEUFLER, *Galerie c. k. fotografů*,.Praha 2001, s. 20–22 a 32–36.

ce vnějšího světa je stále více zprostředkovávána obrazy a výrazně tak vzrůstá úloha zraku v životě. *„Vizuální citlivost zastupuje, či alespoň doplňuje citlivost k textu."*[5] Tato převaha obrazu je charakteristická pro epochu postmodernismu, *„v níž dominují znaky, simulace, iluze."*[6] V důsledku toho se koncipují jako nové obory vizuální studia. Jejich náplní není jen výzkum nových vizuálních projevů, ale měly by hledat také jiné metodologické přístupy jako alternativu k tradičním uměleckohistorickým oborům.[7]

Studium obrazů – zejména fotografických a filmových dokumentů – má také důležité místo v sociálních a historických oborech. Jako zástupný dokument, reprezentant, byly ikonické prameny využívány už ve sbírkách předcházejících moderním muzeím, jak dokládá nejstarší teoretická práce o renesančních komorách od Quicchenberga.[8] Kresby, grafiky a obrazy nahrazovaly originály, které se nemohly stát součástí sbírek. Kresebná dokumentace se pak v 19. století stala důležitou součástí zejména archeologických a později i národopisných výzkumů. Pro statické motivy se udržela dlouho i vedle fotografie.[9] Fotografický dokument se jako výzkumná metoda prosadil nejdříve – již od počátku 20. století – v etnografii či sociální a kulturní antropologii, tedy v oborech, které tradičně vychází z hmotných a obrazových dokladů. Pořízení a studium vizuálních pramenů se stalo součástí záznamů současného stavu společnosti. Vytvářeli je jak fotografové, zabývající se určitou kulturní skupinou, tak badatelé přistupující k fotografickému záznamu z hlediska svého oboru.[10] I v těchto disciplinách však dlouho chyběla teoretická východiska. Koncipování metodologie či vydělení vlastního podoboru zabývajícího se vytvářením a interpretací obrazových pramenů je záležitostí poslední čtvrtiny minulého století.[11]

V historii byly využívány ikonografické dokumenty hlavně jako prostá ilustrace verbálních textů pro svou názornost a didaktickou hodnotu, ale nebyly oceňovány jako zdroj nových poznatků. V obdobné situaci se dlouho nacházela i sociologie, jejíž podobor vizuální sociologie se začal vydělovat v 70. letech 20. století a může být pro historické bádání příkladem. *„Je nutno, abychom se naučili číst bezhlasé komunikáty stejně snadno jako tištěné*

5 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 13.

6 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 16.

7 Marta FILIPOVÁ, *Vizuální studia v českém prostředí*, in: Marta FILIPOVÁ – Matthew RAMPLEY (eds.), Možnosti vizuálních studií: Obrazy – texty – interpretace, Brno 2007, s. 221–222.

8 Samuel van QUICCHENBERG, *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi* ..., München 1565. Praktickým příkladem je např. drážďanská komora saských kurfiřtů Wettinů Grünes Gewelbe, vytvářená od roku 1560.

9 Významným představitelem této kresby byl u nás také pracovník Severočeského muzea J. V. Scheybal.

10 Rozsáhlé dvacetisvazkové dílo fotografa a etnografa Edwarda Sheriffa Curtise (1868–1952), věnované severoamerickým Indiánům, začalo vycházet v roce 1907, blíže viz Hans Christian ADAM, *Edward S. Curtis and the North Amarican Indians*, s. 6 f, in: Edward S. Curtis, The North American Indian, Köln 2005. Ve stejné době fotografoval jihoamerické Indiány český cestovatel, etnograf a botanik Alberto Vojtěch Frič (1882–1944), jeho fotografie vyšly v časopise Světozor v roce 1910 (viz Vladimír BIRGUS – Pavel SCHEUFLER, *Fotografie v českých zemích 1839–1999*, Praha 1999, s. 48), dokumentaci lidové kultury Slovenska pořizoval Pavol Socháň (1862–1941), blíže Martin SLIVKA – Alexander STRELINGER, *Socháň*, Martin 1985. K rozšíření fotografie v kulturně-antropologických výzkumech přispěla v 30. letech 20. století zejména americká badatelka Margaret Mead (1901–1978), projekt „Balinese Character: A Photo Analysis", publikovaný v roce 1942. Dostupné na WWW: [http://it.wikipedia.org/wiki/Margaret_Mead] [cit. 12.11.2010].

11 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 33.

a mluvené," říká Edward Hall.[12] Australští badatelé Emmison a Smith dokonce tvrdí: *„Pochopení a využití vizuálních faktů je ústřední schopnost těch, kdo se zabývají společenskými a kulturními procesy."*[13] První předpoklad pro lepší využití fotografie se vytvořil s rozšířením historického bádání o nové sféry, na které ukázala skupina francouzských historiků Annales – zejména příslušníci její třetí generace, působící v 60. a 70. letech minulého století. I když nadále stavěli především na písemných dokumentech, zpracovávali dosud nepoužívané typy pramenů a obrátili pozornost na kulturní dějiny a spojení s antropologií.[14] Další podnět přinesla v 70. letech do muzejní praxe dokumentace současnosti. V zemích sovětského bloku byla většinou direktivně nařízená, avšak potřeba rozšířit zájem o soudobé dějiny se objevovala i na opačné straně železné opony.[15] Prosazování nového pojetí fotografie jako svébytného pramene proti stereotypu prosté ilustrace však nebylo jednoduché. Až v souvislosti s vytvářením nových metodologických směrů na přelomu 80. a 90. let se vytváří – vedle orální historie, mikrohistorie, experimentálních projektů aj. – také proud zaměřený na studium ikonických pramenů.[16] Fotografický obraz představuje *„nejen svébytný předmět poznání, ale také prostředek poznání něčeho jiného, totiž života společnosti."*[17] Jejich studium má své specifické rysy. Zatímco uměleckohistorické bádání se věnuje obrazovému dokumentu většinou jako solitéru, pro historický výzkum je charakteristické hledání vzájemných obsahových vazeb a porovnání ikonických pramenů v synchronní či diachronní rovině. Důležité jsou rovněž intermediální vazby a to nejen v klasickém pojetí ve spojení s textovými dokumenty, nýbrž také – z hlediska muzejního – s hmotnými a zvukovými dokumenty. Obrazové dokumenty mají úlohu interkulturní. Rozšiřují historickou sémantiku a zprostředkují emoce či zážitek.[18]

V archivních i muzejních fondech sice vznikaly dlouhodobě rozsáhlé fotografické fondy, jejich další vyhodnocení a dostatečné využití však komplikovalo základní kritérium dělení na tvorbu uměleckou a ostatní. V uměleckohistorickém kontextu představovala fotografie *„autonomní, plnohodnotný tvůrčí prostředek. V tomto rámci, mezi reflexivitou a uměleckou konstrukcí, se zpravidla ještě dnes pohybují hlavní proudy úvah o dějinách a teorii fotografie."*[19] Hranice mezi těmito skupinami byla velmi nejasná a záležela na subjektivním hodnocení. Fotografie pouze reflektující realitu nebyla brána jako plnohodnotná muzeálie, byla považována za doprovodný materiál. Vyhledávaly se snímky týkající se určitých témat

12 Edward HALL, *Ukryty wymiar*, Warszawa 2003, s. 16. Překlad P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 21.

13 Michael EMMISON – Philip SMITH, *Researching the Visual*, London 2000, s. X. Překlad P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 21.

14 Podrobně Petr BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví*, Praha 2004, s. 60–77.

15 Významným přínosem byl zejména skandinávský projekt SAMDOK, jehož teoretická koncepce byla představena na generální konferenci ICOM roku 1983 v Londýně. Edita STRÁNSKÁ – Zbyněk Z. STRÁNSKÝ, *Základy štúdia muzeológie*, Banská Bystrica 2000, s. 43, 61.

16 V anglicky mluvících oblastech se ujal termín Iconic Turn, v německých zemích Bildvorschung, Bild- und Mediengeschichte, blíže Stefan JORDAN, *Theorien und Methoden der Geschichtswissenschaft: Orientierung Geschichte*, Paderborn – München – Wien – Zürich 2009, s. 197.

17 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 8.

18 Podrobně Rolf REICHARDT, *Bild- und Mediengeschichte*, s. 228–230, in: Joachim Eibach – Günther Lottes (Hg.), Kompass der Geschichtswissenschaft, 2. vyd., Götingen 2006.

19 Petra TRNKOVÁ, *Fotografie po dějinách umělecké fotografie*, in: Marta Filipová – Matthew Rampley (eds.), Možnosti vizuálních studií: Obrazy – texty – interpretace, Brno 2007, s. 95.

(např. významných osobností, změněných či zaniklých objektů, historických událostí), zachycující hledaný motiv někdy jen náhodně. Snímky dokumentující běžný život, tzv. rodinné foto, byly většinou mimo sféru zájmu muzejníků, pokud se nejednalo o dokumenty týkající se významné osobnosti. Hlavní náplní činnosti muzejních fotografů byla dokumentace sbírek. Aktivní fotografování, tedy vlastní fotografická činnost, jejímž cílem by byl záměrně vytvořený dokument, podřízený otázkám určitého výzkumu, u nějž je přednostní funkce informačně-dokumentační, heuristická, se v oblasti historie omezovala na výše zmíněnou dokumentaci současnosti. Tomu odpovídala úroveň evidence, často hromadná, neposkytující ani ty nejzákladnější údaje – tj. jméno autora, dataci, určení lokality a fotografovaného objektu.

Obdobným způsobem se vytvořily fotografické sbírky Severočeského muzea v Liberci. Přes nedostatky vyplývající z výše uvedených důvodů zde vznikl zejména velmi cenný soubor negativů.[20] Velkého rozsahu nabyla aktivní fotodokumentace, z níž stále čerpáme a teprve s odstupem času ji můžeme dostatečně ocenit, příkladem jsou právě materiály k roku 1968. Základ fotodokumentačního oddělení byl položen v roce 1953, kdy do muzea nastoupil fotograf Jan Kabíček (1923–1985).[21] Oddělení zajišťovalo dokumentaci jak v oboru společenských, tak i přírodních věd. Význam této činnosti vzrostl v roce 1958, kdy se muzeum stalo sídlem Krajského vlastivědného ústavu, jehož součástí byla i památková péče.[22] Pracovníci muzea se podíleli na řadě instalací v muzeích tehdejšího Libereckého kraje a prováděli k tomuto účelu dokumentaci umělecko-historických i národopisných objektů v kraji, sbírek, instalací, muzejních výstav i současného dění, v podmínkách Liberce především LVT. Řada fotografií vznikla také při přípravě Kabíčkových autorských výstav, které se konaly v muzeu v letech 1958 a 1961[23] a které položily základ dokumentace tváře Liberecka 60. let. Jan Kabíček doplnil fotodokumentaci o soubory fotografií našich předních fotografů-výtvarníků.[24] V 60. letech přibyly sbírky bývalého městského vlastivědného muzea.[25] Sbírky fotografické se tak rozšiřují o zajímavé soubory historické fotografie. Přestože rok 1960 přinesl změnu krajského systému a Liberecký kraj zanikl, pracovníci muzea pokračovali v dokumentační činnosti přibližně v předcházejícím rozsahu. Vedle profesionálních fotografů se na doplňování fotodokumentace podílela také řada odborných pracovníků – historiků, archeologů či přírodovědců. Na základě této činnosti[26] vznikl v historickém oddělení obrazový katalog vytvářený z kontaktních kopií negativů. Jeho evidence se zatím potýká s výše zmíněnými problémy, které v současnosti výrazně vystupují v souvislosti s přechodem na digitální fotografii. Ze sběrné činnosti fotodokumentačního oddělení a z dalších souborů, které se postupně do muzea dostaly, vznikly dvě samostatné foto-

20 *100 let Severočeského muzea*, Liberec 1973, s. 42; v 70. letech se vytvořil rozsáhlý archiv negativů (70.000), který se svým rozsahem řadil k největším v republice.
21 *100 let SM*, s. 31.
22 *100 let SM*, s. 33.
23 1958 – Liberecký kraj ve fotografii, 1961 – Město pod Ještědem. (Blíže *100 let SM*, s. 80.) I tyto snímky byly využity při expozici uspořádané k 40. výročí srpnové okupace roku 1968.
24 *100 let SM*, s. 42.
25 *100 let SM*, s. 36 a 39. Jednalo se o tzv. Heimatmuseum, založené roku 1915, jehož sbírky byly z velké části uloženy po roce 1945 jako konfiskát na Sychrově ve sběrně Národní kulturní komise.
26 *100 let SM*, s. 32.

grafické podsbírky – Kabinet fotografie a Historická fotografie. Fotografie se však nachází i v dalších podsbírkách, zejména zaměřených na příslušná historická období, tj. podsbírky kapitalismu a socialismu.

Soubor fotografických dokumentů z let 1968–1969 vznikal postupně. Vzhledem k osudu těchto materiálů po roce 1969, jejich ukrývání či zabavení, se ne vždy zachovaly originální negativy. Nejznámější snímky byly mnohokrát reprodukovány ze zachovaných, často již několikátých kopií, tomu odpovídá v některých případech výrazně snížená technická kvalita. Snímky kolovaly většinou anonymně. Mezi jejich autory nacházíme amatérské fotografy i profesionály, rozdílný byl i zájem, který je vedl k dokumentaci tehdejších událostí.

Převážnou část vytvořili pracovníci muzea. Jedná se o rozsáhlý soubor negativů (384 ks), jejichž autorem byl zejména odborný pracovník historického oddělení Milan Mazánek. Některé snímky pochází rovněž od tehdejšího ředitele muzea, archeologa dr. Jaroslava Kavána. V překotném běhu událostí srpna 1968 i měsíců následujících však nebyly vždy všechny potřebné údaje (autor, datace) na kartách s kontaktními kopiemi vyplněny, proto jsou autoři některých fotografií dosud neznámí. Negativy nejsou řazeny za sebou v časové posloupnosti, dokonce ani snímky, které vznikly zároveň, nemají souvislou číselnou řadu. V následujícím období po srpnu 1969 byla velká část negativů muzeu zabavena Státní bezpečností, v jejich archivu pak zůstaly uloženy až do roku 1990.[27] Nejasnosti a zejména autorství se podařilo u některých snímků doplnit při rozhovorech s Milanem Mazánkem v rámci příprav výstavy v roce 2008.

Tři soubory, zapsané pod přírůstkovým číslem 77/79, pochází z liberecké Fotocentrály, fotografického ateliéru, který vznikl v 60. letech jako zařízení města – vedle již dříve existujícího družstva Fotografia. Tvorba fotografů v těchto institucích většinou zůstávala anonymní, soustředila se na portrétní a zakázkovou tvorbu. Většina snímků ze srpna 1968 pochází patrně od Václava Toužimského. Negativy Fotocentrály, obdobně jako muzejní, byly později zabaveny Státní bezpečností. Po roce 1989 se jich našla jen menší část a v rámci převzetí materiálů z archivu StB se dostaly do muzea. Před předáním autorovi byly s jeho souhlasem pořízeny fotoreprodukce pro muzejní dokumentaci.

Vedle zmíněných ateliérů vznikla v Liberci také fotografická pracoviště odborně zaměřená. Největší liberecký průmyslový závod Textilana, původní Liebigovy závody, měla rozsáhlé propagační oddělení. Zde mimo jiných působil Adam Kříž. Ve své volné tvorbě se zaměřil na dokumentaci Liberce, která sloužila často jako podklad pro pohlednice vydávané Orbisem. Křížovy fotografie (negativy i pozitivy) se dostaly do muzea až po autorově smrti, kdy je muzeu věnovala jeho manželka. Součástí souboru je několik fotografií ze srpna roku 1968 i z následujícího roku, z událostí při prvním výročí okupace. Nachází se zde i negativy reprodukující fotografie Fotocentrály, které dokládají, jak byly tyto snímky dále rozmnožovány a šířeny.

U dalších souborů, které se do muzea dostaly v 90. letech 20. století, se zatím nepodařilo autory určit. V souvislosti s první výstavou věnovanou roku 1968 získalo muzeum rozsáhlý soubor fotografií, jehož součástí jsou jednotlivé snímky z Liberce, dále seriál z pohřbu obětí a větší soubor dokumentující spontánní tvorbu – plakáty, letáky apod. Dodnes se mezi

27 Občanská komise předala muzeu materiály nalezené v archivu StB (negativy, filmy, magnetofonové pásky, letáky, noviny) dne 10. 8. 1990.

obyvateli Liberce nachází řada mnohokrát rozmnožených fotografií, jejich reprodukce získalo i muzeum. Některé z nich se objevily v publikacích, vydaných v roce 2008 u příležitosti 40. výročí srpnové okupace. Jako autor bývá uváděn Miroslav Hladík nebo Jiří Aubrecht.[28] Autorství fotografií z tohoto souboru bude proto nutné ještě prověřit. Posledním přírůstkem jsou reprodukce získané při přípravě výstavy o vývoji skautingu na Liberecku, které zachycují účast skautů – čestnou stráž u pomníku obětí a při pohřbech.

Mimo sbírky muzea existují soubory fotografií z Liberce v archivních fondech. Do Státního okresního archivu v Liberci předal v nedávné době své materiály dr. Jaroslav Bláha. Ty obsahují také řadu fotografií ze srpna 1968, zajímavých, i když někdy poněkud horší technické kvality.[29] Liberecké snímky se nacházejí i v rozsáhlém souboru fotografií, který přešel z ČTK do fondů Národního archivu. Jejich autoři nejsou uvedeni, avšak po porovnání v nich nacházíme snímky Václava Toužimského, Jaroslava Bláhy či Jiřího Aubrechta.[30] Z doposud neznámého zdroje jsou snímky použité ve vyšetřovacím spisu pořízeném Obvodní správou Sboru národní bezpečnosti v Liberci v roce 1968 k žalobě proti příslušníkům sovětské armády.[31]

Záhy začaly fotografie plnit úlohu emotivního mimoverbálního komunikátora, zejména s cizinci. Vznikly celé soubory rozmnožených fotografií z libereckých událostí, dostávali je ti, kteří v osudné dny v Liberci nebyli, jiní si je nechávali jako připomínku toho, co se stalo, neboť Liberec bylo jedno z nejvíce postižených měst. Odsud byla téměř desetina obětí okupace. Přesto liberecké události v českém prostoru tolik ve známost nevešly, i když se fotografie z nich dostaly do ČTK. Záběry z Liberce se však objevily ve francouzském tisku a na podzim byly dopraveny dokonce i do družebního města na sovětské Ukrajině.[32]

Předmětem zájmu historického bádání by měly být všechny druhy fotografií bez ohledu na kvalifikaci autorů či estetickou úroveň. Rozhodujícím kritériem výběru je vhodnost ke zvolenému tématu a případně technická kvalita, zejména čitelnost. Podle charakteru výzkumu i kvality a množství fotografií je pak možné se rozhodnout pro rozbor celého souboru fotografií či pro reprezentativní vzorek. Tematické vymezení zkoumaného souboru fotografií se vztahuje k srpnu 1968 a období následujícímu do prvního výročí srpnových událostí. Přestože by velký počet dokumentů nabízel možnost výběru vzorku, vzhledem k jedinečnosti tohoto materiálu byly ze zpracování vyloučeny pouze duplicitní materiály – jednak negativy z aktivní fotografické činnosti, pořízené zejména v horších světelných

28 *1945 Osvobození – 1968 Okupace: Sovětská vojska v Československu*, katalog k výstavě Pražského domu fotografie ve výstavní síni Mánes (5. 8. – 28. 9. 2008), Praha 2008, s. 253. Milan BÁRTA – Lukáš CVRČEK – Patrik KOŠICKÝ – Vítězslav SOMMER, *Oběti okupace: Československo 21. 8. – 31. 12. 1968*, Praha 2008, s. 74 a 80.

29 SOkA Liberec,Osobní fond dr. Jaroslav Bláha – zatím nezpracovaný fond.

30 Národní archiv, Sbírka Rok 1968 (NAD 1332 09/-1968), album č. 8.

31 Archiv bezpečnostních složek, fond OS SNB – oddělení vyšetřování, fond F/L-7, inv. j. 152. Hromadné narušení veřejného pořádku, poškozování majetku v socialistickém vlastnictví, zranění, úmrtí občanů, ke kterému došlo 21. srpna 1968 v Liberci při příležitosti internacionální pomoci vojsk Varšavské smlouvy ČSSR. Obecné ohrožení způsobené vojáky RA při průjezdu městem Liberec den 21. 8. 1968 – postoupení věcí k dalšímu opatření, 19. 11. 1968. (Dokumentace k incidentům při průjezdu cizích armád městem Liberec dne 21. 8. 1968; Dokumentace k případu smrtelného zranění Bohumila Kobra nar. 26. 4. 1896 z Vesce čp. 264, způsobenému vojenským nákladním autem sovětské armády označeným spz. 21-53 při havarii tohoto vozidla na sloup podloubí u domu čp. 7 v Liberci nám. Boj. za mír dne 21. 8. 1968 kolem 11,40 hod.).

32 SOkA Liberec, Osobní fond dr.Jaroslav Bláha – zatím nezpracovaný fond.

podmínkách dvojmo, a dále rozmnožované fotografie, které se do sbírek SM dostaly v několika souborech. Výběr fotografií, zachycující významné události a zvolená témata, byl poté vybrán pro prezentaci.

V minulosti byly fotografie často interpretovány jako zcela reálný obraz, současné bádání však hledá pod vlivem postmoderny různé možnosti výkladů. Tím umožňuje interpretaci zohledňující jednotlivé faktory a bere v úvahu technické možnosti, ale i módní vlny, kterým tvorba fotografického zobrazení podléhala. Přístup, pokládající autenticitu za hlavní znak fotografie, pramenil ze zkreslení reality, které přinášela dřívější obrazová média (malba, kresba, grafika). Technické úpravy do snímků bývají brány v úvahu až u moderních elektronických médií, uplatňujících řadu korekcí a umožňujících velmi variabilní přístup. Avšak zásahy do fotografického obrazu se objevovaly už v samém počátku fotografie (např. retuše), zejména po vzniku procesu negativ-pozitiv. Zásahy se objevují na samotném negativu, další vznikají v procesu přenosu na pozitiv (vkládání apod., koláže, zesvětlení částí), při vyvolávání a ukončují je retuše na pozitivu. Větší množství zásahů vykazují pozitivy profesionálních fotografů, méně se s nimi setkáváme u amatérské a zejména rodinné fotografie. V oblasti uměleckohistorického posuzování fotografické tvorby bývá nejvíce ceněn autorský pozitiv, který je výsledkem autorova záměru. Snímky pořizované z čistě dokumentárních účelů by měly být co nejméně upraveny. Z tohoto hlediska je cenné, že se k fotodokumentaci roku 1968 pořízené pracovníky Severočeského muzea zachovaly negativy – i přes uvedenou „úschovu" v archivu StB. Tím se vylučují změny v dalších procesech a zásahy přímo do negativu, pokud by byly, bývají patrné.

„Předmětem fotografického zájmu mohou být stejně tak vizuální představy jako vizuální projevy sociálního života. Jedny i druhé získávají hodnotu vizuálních faktů zachycených fotograficky. V prvním případě, kdy na svém snímku zachytíme už existující obrazy […]*, tvoříme obrazy obrazů. Podvojná znaková vrstva otvírá možnost dvojí interpretace: interpretace vyfotografovaného obrazu* […] *a interpretace vlastní fotografie.*[33] *Vzniká tak dvojí subjektivita – subjektivita vlastní a subjektivita tvůrce vnímaného obrazu.*[34] *V druhém případě tvoříme fotografický obraz různých vizuálních projevů sociálního života, interpretace takových snímků bude mít jednoúrovňový charakter a bude se týkat přímo pozorovaných* jevů."[35]

S oběma skupinami se setkáváme i u materiálů z let 1968–1969. Fotodokumentace srpnových dnů zachycuje na jedné straně přímo události odehrávající se před objektivem fotografa – průjezdy tanků, havárii vojenských vozidel, důsledky střelby, spontánní reakce. Druhou skupinu tvoří fotodokumentace různých obrazových a písemných projevů – od nápisů na chodnících přes transparenty, plakáty a letáky v obchodech či na dopravních prostředcích až po detaily jednotlivých dokumentů. I když sbírka SM obsahuje velmi rozsáhlý soubor plakátů a letáků, fotografie nám ukazují jejich život – jak byly využívány, ve kterých výlohách se nacházely. Zachycuje nám i nedochované materiály, např. některé originální ručně psané plakáty. Fotografie jsou zcela jedinečným dokumentem pro různé nápisy, které byly na zdech, chodnících, ale i dopravních prostředcích, dokonce i na skále a stavebních

33 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 21.
34 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 22.
35 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 21.

strojích v lomech poblíž Liberce – tyto nápisy byly buď záhy odstraněny nebo podlehly vlivům počasí.

Důležitou otázkou při interpretaci je kritérium pozorování. Podle postavení autora vůči zobrazovanému motivu rozlišujeme zúčastněné a vnější pozorování, viditelnost pozorovatele (zda fotografoval z úkrytu či v kontaktu s pozorovaným) a vzdálenost.[36] Právě při posuzování těchto kritérií je možné velmi dobře sledovat vývoj politické situace. Při snímcích ze srpna 1968 se při vzniku velkého množství snímků nachází fotograf přímo ve středu dění, v případě nebezpečí střelby je ve skrytu, společně s ostatními vzhlíží k horolezcům na věži radnice a jen výjimečně fotografuje z nadhledu kvůli lepší přehlednosti. Snímky z následujícího roku vznikaly často v ústraní, za okny, ve skrytu mezi skupinou osob či s fotoaparátem ukrytým pod rukou. Dalším faktorem je průběh pozorování – může být spontánní, nestrukturované či selektivní a podřízené jasně formulovanému cíli.[37] Zde se výrazně projevuje zaměření autorů. Zatímco muzejní pracovník pravidelně v těchto dnech procházel městem, sbíral dokumenty a fotografoval jednotlivé události obdobně jako filmový dokumentarista, snímky profesionálního fotografa zachycují nejvýznamnější události. Amatérský fotograf většinou zaznamenal spontánně události prvního dne, zejména průjezdy tanků ulicemi města, či události, které se jej osobně dotýkaly.

Základem obsahové analýzy zvoleného souboru je kritický rozbor jednotlivých snímků, ověření základních dat (datace, lokality, události, osobností) a vzájemná komparace obsahu. První cíl, popisný, směřuje k prozkoumání fotografovaných jevů, na jejichž základě je možné stanovit důležité prvky a vytvořit systém kódování fotografického souboru. Podle něj jsou jednotlivým snímkům přiděleny kódy, klíčová slova, která umožňují uspořádat fotografie podle určitých jevů, v časové linii apod. a postupně se propracovat k druhému cíli, k odhalení struktury a zákonitostí sledovaných jevů. [38] Vedle hlavních tématických okruhů snímky mají řadu dalších konotací. Závěrem takového zpracování může být kvantitativní analýza a teoretické zobecnění. Další rozměr nám dodá zasazení obrazových dokumentů a faktů z nich získaných do kontextu informací z jiných pramenů.

Hlavní členění snímků bylo již výše naznačeno. První skupinu tvoří fotografie zachycující představy, již hotové vizuální výtvory čistě ikonické povahy či kombinované s verbálním projevem. Jejich členění nabízí několik možností, podle hmotné povahy původních vizuálních výtvorů či podle obsahu verbálního či obrazového sdělení. Nakonec se pro základní členění ukázala jako vhodnější první možnost. Jedná se o nápisy v terénu, záběry ulic, objektů i dopravních prostředků s plakáty a transparenty. Další snímky zachycují jednotlivé výtvory v detailním záběru. Z hlediska obsahového se jedná především o dvě rozsáhlé skupiny, o podporu hlavním představitelům státu a o výzvy k odchodu z Československa směrované k okupačním armádám. Samostatnou, úzce časově omezenou skupinu, tvoří hesla s výzvou k neutralitě Československa.

Mezi snímky projevů tvoří výraznou skupinu záběry vojenských vozidel v ulicích města, která jsou jednotně označená bílým pruhem přecházejícím přes celé vozidlo – jsou ukázkou vojenské techniky, zajímající především vojenské historiky, zároveň však ukazují

36 Podrobně P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 53–55.
37 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 58–59.
38 P. SZTOMPKA, *Vizuální sociologie*, s. 35.

masivnost nasazení vojenských jednotek, směr průjezdu městem a změny v regulaci průjezdu. Zároveň zachycují postoje obyvatel, početnost jejich seskupení v místech průjezdu, primární reakce překvapení, nepochopení, strachu. Významnou část představují kolize vojenských vozidel – od nejznámější havárie tanku číslo 314 na náměstí Bojovníků za mír 21. 8. okolo 11.30 hod., přes následnou havárii cisterny, vyhledávání raněných a kolizi sanitek s tankem; jiné snímky, pořízené pracovníky muzea při cestách mimo Liberec, zaznamenávají hořící vozidlo u Paceřic či obrněný transportér převrácený v Jizeře u Poniklé. Další rozsáhlá skupina fotografií se vztahuje k ranní střelbě, ke které došlo v prostoru celého náměstí – zejména okolo radnice a divadla – přibližně v 7.30 hod. Snímky zachycují stopy krve na ulicích, místa zásahů na domech, nejpůsobivější jsou záběry prchajících a ukrývajících se lidí, ty jsou však pochopitelně vzhledem k nebezpečnosti celé situace jen velmi řídké. Navazující rozsáhlou skupinou jsou záběry pomníčků obětí – od prvních čistě spontánních, tj. květin položených u krvavých skvrn, přes tabuli na radnici, na níž byli postupně připisováni další zemřelí, až po likvidaci kovových pamětních desek a jakýchkoliv připomínek obětí na podzim roku 1970. Údaje na prvních pomníčcích zachycují čas úmrtí a pomáhají lépe datovat jednotlivé události. Počátek střelby bývá velmi různě interpretován v rozmezí více než jedné hodiny. Dokonce i ve vyšetřovacím spisu je čas posunutý o hodinu a pouze tužkou je připsaná opravná poznámka. Početnou skupinou jsou záběry z rozloučení s padlými před krematoriem, které patří k nejpůsobivějším snímkům. Většina však zachycuje první pohřeb 24. 8., nečetné snímky z druhého pohřbu 26. 8. nebývají označeny, odlišit je lze zejména podle deštivého počasí. Spontánní odpor měl velmi rozdílné formy. Prvotní hrozby rukou, zachycené na snímcích, vystřídaly různé již zmíněné nápisy a plakáty, podpisové akce, vyvěšení československých vlajek na půl žerdi i černých smutečních praporů, včetně zavěšení praporu na věž radnice. Snímky zachycují také povalenou sochu rudoarmejce, hladovku skupiny mládeže u zdi radnice a různá shromáždění. Atmosféru dokreslují záběry front u obchodů, debatujících skupin poslouchajících tranzistorové rádio či čtoucích místní noviny Vpřed (jednotlivá vydání umožňují dataci).

Muzejní dokumentace pak pokračovala i při akcích během podzimu a na jaře následujícího roku. Zachovaly se nám tak snímky posledních demokratických projevů, zejména studentských akcí při výročí 17. listopadu, smutečního pochodu v souvislosti s úmrtím Jana Palacha a demonstrace na podporu sjezdu jugoslávských komunistů z března 1969. Snímky vztahující se k prvnímu výročí okupace mají dvě základní témata – pokládání květin k pamětním deskám 20. – 21. 8. a uzávěru náměstí jednotkami vojska ministerstva vnitra.

Obsahové analýze souboru předcházela digitalizace více než 500 negativů, která umožnila podrobný rozbor detailů a jejich přesnější interpretaci. Jaké možnosti dává uplatnění nových technik při zpracování fotografií nám ukázala výstava „Liberec 1968“, která proběhla v Severočeském muzeu od 21. 8. do 19. 10. 2008. Reprezentativní vzorek asi 100 fotografií byl vybrán k digitalizaci ve velmi vysokém rozlišení, vhodném pro velkoformátový tisk určený pro výstavní prezentace. Tímto úkolem jsme pověřili pražského fotografa Martina Wagnera, který zároveň spolupracoval na projektu fotografky Dany Kyndrové „1945 Osvobození – 1968 Okupace“.[39] Zásahy do snímků, omezené jen na nejnutnější retuše,

39 *1945 Osvobození – 1968 Okupace: Sovětská vojska v Československu*, výstava Pražského domu fotografie ve výstavní síni Mánes, 5. 8. – 28. 9. 2008.

úpravy kontrastu, zesvětlení či ztmavení částí snímku, proběhly po konzultacích s kurátorkou sbírky. Vznikly tak velmi působivé zvětšeniny, tvořící ve výstavním prostoru jakýsi filmový pás, zachycující hlavní okamžiky srpnových událostí. Následně tyto fotografie oslovily také návštěvníky v Polsku na dvou výstavách,[40] jejichž cílem bylo seznámení s tragickými důsledky okupace a zmapování pobytu polských vojsk na českém území.

SUMMARY:

August 1968–photohraphs as a research source

In the North Bohemian Museum collections there is a relatively large documentation about the events of the year 1968. With small exceptions we can divide it into two groups. The first group is of a verbal character, the second iconographic group consists of photographic documents–positives, negatives and postcards and even documentary films. Photographic documents show the very events or atmosphere (visual expressions), documentation of signs, titles, posters and pamphlets (visual images). However, the use of visual documents has not corresponded with their real possibilities. First, it was caused by their insufficient processing and evaluation in the museum, second, they were not registered and interpreted directly after their issue. Further, these documents were mainly perceived as illustrations to texts. It is a pity because picture and film materials may serve as documents confirming or correcting written documents. They are valuable even when they do not bring concrete data to events, persons, locations and others. Visual facts give information about atmosphere, emotions, which means information especially important for the period so tense that is not so clear from written records. A new approach together with the use of modern film and photograph processing technologies lead to a better present-day evaluation and presentation use. It enabled to create emotional presentations in museums whose aim was an interaction with audience. Non-verbal communication also enables much clearer presentation for foreigners.

40 Inwazja na Czechoslowacje w 1968 r. – Karkonosze, Góry Izerskie i Pólnocno-Wschodnie Czechy. Archiwum państwowe, Wroclaw – Odzial w Jeleniej Górze, od 2. 12. 2008; Praska Wiosna 1968 – fakty, opinie, komentarze. Archiwum państwowe, Wroclaw, 25. 3. 2009 – 30. 7. 2009. Na přípravě výstav se podíleli archiváři a muzejníci široké oblasti pod Jizerskými horami a Krkonošemi.

315

316

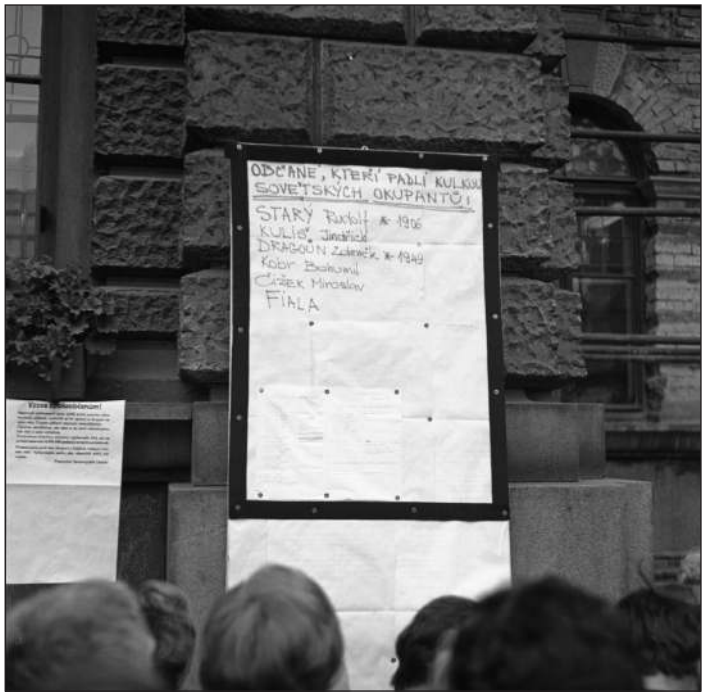

Obr. 1–3 (předchozí strana), obr. 4. Snímek Václava Toužimského zachycující okamžik nárazu tanku do domů č. 4 a 5 na tehdejším náměstí Bojovníků za mír je nejen všeobecně známý, ale stal se ikonou srpnové okupace (např. je použit jako symbol projektu „1968" na stránkách Ústavu soudobých dějin AV ČR). Pan Toužimský však nafotil celou sekvenci snímků, která ukazuje mrak zahalující místo tragédie i jeho postupné rozptýlení, při kterém se teprve ukázal pravý rozsah katastrofy. SM, sbírka socialismus So1685/12, 14, 15.
Z následující šestice snímků V. Toužimského pochází fotografie zachycující couvání havarovaného tanku, při němž naboural za ním stojící sanitky. Soubor Fotocentrály obsahoval také fotografie z odklízení závalu a vyhledávání raněných. SM, sbírka socialismus So1685/19.

Obr. 5. Snímek neznámého autora ukazuje poškození havarovaného tanku – vytékající kapalinu z náhradní nádrže s ruským nápisem TOPLIVO (překl. Palivo). SM, fotodokumentace nB68562.
Obr. 6. Z tvorby Adama Kříže pochází fotografie ze Sokolské ulice,.zachycující průjezd vojenských kolon ve chvíli, kdy byl nasměrován přes náměstí F. X. Šaldy. Před tehdejším domem Okresní odborové rady (dnes objekt užívá Technická univerzita) drží mladíci nápis: BRATJA POČEMU OKUPIRUJETE ČSSR (překl. Bratři, proč okupujete ČSSR). SM, fotodokumentace nB75644.

PRODEJNÍ VYSTAVA OBRAZŮ
БРАТЬЯ!
ПОЧЕМУ ОКУПИРУЕТЕ
ЧССР?

OBČANÉ, KTEŘÍ PADLI KULKOU
SOVĚTSKÝCH OKUPANTŮ!
STARÝ Rudolf * 1906
KULIŠ Jindřich
DRÁBOUN Zdeněk * 1949
Kobr Bohumil
Cížek Miroslav
FIALA

ČES

Obr. 9. Protiokupační nápisy vznikaly na různých místech. Tento snímek zachycuje nápis RUSSKIJE VRAGI (překl. Ruští nepřátelé) v ulici 5.května, celý nápis zachycují dva po sobě jdoucí snímky pořízené z budovy základní školy. SM, fotodokmentace nB20663, autor: Milan Mazánek.

Obr. 7–8. První pomník padlým na radnici vznikl velmi záhy – snímek zachycuje jednu z jeho nejrannějších podob. SM, fotodokumentace nB20646, autor: Milan Mazánek.
Jinou pamětní desku nesli v čele smutečního průvodu 24. 8. V pozadí je patrný černý prapor na věži radnice. SM, fotodokumentace nB20746, autor: Milan Mazánek.

Obr. 10. Snímek dokumentující podpisovou akci v Liberci v Pražské ulici ukazuje také tehdejší módu. SM, fotodokumentace nB20812, autor: Milan Mazánek.

Obr. 11–12. Snímek zachycuje jeden z prvních pomníčků, při zvětšení jsou patrné na schodu u vstupu do prodejny květiny a svíčky, po úpravě vybrané části snímku je nalevo od dveří vidět na papíru křížek s datem 21. 8. 1968. Jedná se s největší pravděpodobností o pomníček Josefa Fialky (doposud nepublikovaný snímek). Odpovídá tomu i pozdější umístění jeho pamětní desky na zdi mezi výkladními skříněmi (na snímku ze srpna 1969), odstraněna byla již na podzim 1970. SM, fotodokumentace nB20840, nB21607, autor: Milan Mazánek.

СОВЕТСКИЕ СОЛДАТЫ
НЕУБИВАЙТЕ НАШИХ
ЗАЩИТНЫХ ГРАЖДАН

FIALKA JOSEF

Obr. 13. Tento snímek Václava Toužimského je také všeobecně známý. Málokdo si asi všimne drobného detailu – osoby mezi druhým a třetím tankem, která lepí na tanky mimořádné vydání severočeských novin Průboj. Tanky v tu chvíli v Sokolské ulici stály, ve stejném rozestavení, avšak s jinými lidmi na chodnících, je zachytil např. Adam Kříž. SM, sbírka socialismus So1685/1.

NEZNÁMÝ VÝTVARNÍK ANTON STREIT

Jan Mohr

Mezi významné členy liberecké krajské pobočky spolku českoněmeckých umělců Metznerbund, založeného před devadesáti lety roku 1920 v Teplicích, patřil i ciselér a kovotepec Anton Streit.[1] Řadil se k té skupině uměleckých řemeslníků, kteří jak liberecké, tak jablonecké krajské skupině Metznerbundu dávali širší rozměr, zahrnující nejen volné, ale i užité umění. Textil, sklo, kámen a kovy, ať již ušlechtilé nebo obecné, představovaly materiály, jejichž uměleckému zpracovávání se právě v těchto oblastech věnovala značná pozornost, když díky působení řady zdejších uměleckořemeslných odborných škol dosáhlo nejen značného rozšíření, ale výrazné výtvarné kvality.

Anton Streit je spojen se třemi institucemi, z nichž dvě v letošním roce slaví výročí vzniku své existence. Jednou je již zmíněný Metznerbund a druhou je jablonecká odborná škola, založená roku 1880, která pro kovozpracující obory uměleckého řemesla dlouhodobě znamená velmi důležité centrum vzdělávání. Její kvalita byla oceňována již v počátečních letech existence a vychovávala žáky nejen s hlubokou znalostí uměleckého řemesla, ale i s výtvarným rozhledem v oboru. Podporu v seznamování se s novými uměleckými idejemi poskytovalo odborným školám na přelomu 19. a 20. století i tehdejší Severočeské průmyslové muzeum v Liberci. Muzeum nejen zapůjčovalo k výuce a studiu samotné sbírkové předměty a předlohové práce, ale pořádalo pro školy i vzdělávací akce, jakými byly Dny odborných škol a v neposlední řadě i výstavy odborných škol z široké oblasti severních a východních Čech. K této instituci pak později A. Streit našel také velmi úzké vazby.

První léta svého života strávil Anton Streit v Novém Městě pod Smrkem, kde se narodil 18. listopadu 1891. V roce 1907 odešel do Jablonce nad Nisou, kde v poměrně starším věku než ostatní spolužáci začal studovat na C. a k. odborné škole obor pasířství. Naučil se zde nejen práci s obecnými kovy, ale i základům stříbrnictví. Když po třech letech na škole ukončil studium, vydal se na zkušenou, která tehdy – nejen pro čerstvé adepty řemesla z českoněmeckých kruhů – vedla do sousedního Německa. Během dvou let prošel dvě dílny ve významných uměleckých centrech, Mnichově a Drážďanech. Nejdříve pracoval v letech 1910–11 ve zlatnickém závodě Weißhaupt v Mnichově přibližně jeden rok a potom se přiblížil více k domovu, když odešel ještě roku 1911 do Drážďan, do zlatnictví Heinze. Tam také roku 1912 vykonal mistrovskou zkoušku a stal se samostatným řemeslníkem. Následujícího roku byl povolán do armády a prezenční služba se mu záhy změnila, vypuknutím první světové války, v dlouhodobý nedobrovolný pobyt v zákopech na haličské frontě. Tam také padl do zajetí, ze kterého se vrátil domů, do Čech, až roku 1920. Jeho prvním místem pobytu se staly v roce 1920 Jeřmanice, kde si založil vlastní živnost. Blízkost Liberce mu umožňovala vazby na zdejší umělecké hnutí a ještě roku 1920 vstoupil do liberecké krajské skupiny Metznerbundu, aby se účastnil svými pracemi již první vánoční výstavy spolku. Záhy, nejspíš roku 1921 nebo 1922, odešel do Chotyně nedaleko Hrádku nad Nisou. Zde začala jeho dráha kovotepce v plné šíři. Již roku 1923 navázal spolupráci s libereckým Severočeským průmyslovým muzeem, kde delší dobu probíhaly kreslířské kurzy v rámci

1 Jan MOHR, *Streit Anton*, in: Nová encyklopedie českého výtvarného umění, díl II., Praha 1995, s. 790.

tzv. Umělecké školy. Anton Streit převzal nově založený kurz tepání kovů,[2] který pak vedl kontinuálně až do vypuknutí druhé světové války. Konjunktura po první světové válce, v nově vzniklém Československu navíc nebrzděná inflací jako v sousedním Německu a Rakousku, mu umožnila vytvářet značné množství drobnějších uměleckořemeslných předmětů z obecných kovů, které saturovaly nedostatek obdobného zboží během války. Není jisté, zda v době těsně po první světové válce netepal také dekorativní vázy z mosazných dělostřeleckých nábojnic, které se svého času objevily na starožitném trhu a byly ukázkou využití jakéhokoliv dostupného materiálu v nouzi prvních poválečných let. Tyto neznačené práce byly rozšířeny v poměrně velkém množství a jejich výrobou se zabývala řada válečných vysloužilců nebo zajatců, pro které se staly zdrojem obživy. Již krátce po roce 1920 však vznikají v dílně Antona Streita první drobné práce, ve kterých dokládá nejen značnou zručnost v řemesle, ale i dobový přehled o vývoji dekorativních umění. Přibližně do poloviny 20. let vznikla řada tepaných talířků a misek, vesměs zdobených drobným puncovaným dekorem. Aditivní řazení těchto punců se spirálkami i ostrými liniemi odpovídá formám ornamentu doznívající secese, jak je možné pozorovat u německých prací na přelomu druhého a třetího desetiletí, ale i motivy francouzského dekorativního umění té doby.[3] Také tvary těchto předmětů vycházejí z oblých robustních forem, obvyklých u užitého umění okolo první světové války. Okolo poloviny dvacátých let se začíná A. Streit více orientovat na tvorbu vídeňské provenience geometrizací ornamentálních forem, jak je to možné vidět na tvorbě Wiener Werkstätte. Následně se inspiroval i určitým barokizujícím výrazem, sledovatelným u řady výtvarníků, především u Josefa Hoffmanna. Možnost seznámit se s těmito inspiracemi měl především na stránkách německých uměleckých časopisů, mimo jiné mnichovského Die Kunst a darmstadtského Deutsche Kunst und Dekoration, Journal für Goldschmiedekunst a Deutsche Goldschmiedezeitung, které odebíralo do své knihovny liberecké Severočeské průmyslové muzeum. Zřejmý je vliv expresivních dekorativních forem německého art deca okolo poloviny dvacátých let, kdy vzniká řada prací s bohatě propracovaným dekorem. V roce 1924 se Anton Streit zúčastnil výstavy Umělecké školy při Severočeském průmyslovém muzeu v Liberci[4] a na konci roku byl mezi vystavujícími členy Metznerbundu na předvánoční výstavě. Hodnocení vystavených prací vyznělo velmi pochvalně: *„Ze zlatnických prací na této výstavě může být radost. Musí být skutečně přivítáno, že skoro zapomenuté techniky, jako leptání a tepání kovů, v průběhu jednoho desetiletí mohly být opět oživeny. V Liberci se v tomto směru snaží s úspěchem především A. Streit. Skutečným zlatníkem ve smyslu starého, dobrého řemesla jsou Siegfried Scharf (Jablonec) a bratři Siegmundové (Záskalí). Především Siegfried Scharf díky jeho jedinečné fantasknosti v podání, které tak šťastně vyvěrá z tajemné krásy ušlechtilého kovu a kamenů, probudí v návštěvníkovi skutečně potěšení. U šperku, kde se setkáváme v průmyslové výrobě někdy až s neuvěřitelnou bezduchostí, musí být takové umělecké*

2 An die Mitglieder des Nordböhmischen Gewerbemuseums! Reichenberg 1923 (výroční zpráva kuratoria Severočeského průmyslového muzea v Liberci za období 1917–1922, Liberec 1923), s. 6 – překlad: *„V letošním (1923–24) školním roce bude otevřen kurz leptání a tepání kovů, který povede umělecký řemeslník Anton Streit."*

3 Jan MOHR, *Uměleckořemeslné zpracování kovů v severních Čechách v letech 1920–1940*, in: Fontes Nissae II/2001, s. 46.

4 Reichenberger Zeitung, 31. 8. 1924, otevření výstavy Umělecké školy SPM. Vystaveny jsou práce z dílenských kurzů: navrhářství užitého umění, vedoucí Prof. O. Fraß-Friedenfeld; kovové, leptané a tepané práce, vedoucí Anton Streit; cvičení v dřevořezu, vedoucí sochař Karl Kolazcek.

Obr. 1. Popelník, tepaná a puncovaná měď, kol. r. 1920.

Obr. 2. Miska, tepaný cín, kolem r. 1925.

Obr. 3. Mísa, tepaná a puncovaná mosaz, kolem r. 1925.

Obr. 4. Podnos, tepaná a puncovaná mosaz, kolem r. 1925.

počínání dvojnásob uvítáno.“[5] Ze zmiňovaných technik A. Streit uplatnil techniku plošného leptání mosazných předmětů, kde ornament přechází do geometricky stylizovanějších forem. Obdobné kompozice se projevují i na ryze tepaných a cizelovaných předmětech druhé poloviny dvacátých a počátku třicátých let.

Roku 1925 byl v Liberci založen Werkbund der Deutschen in der Tschechoslowakischen Republik (WDT), obdoba německého a rakouského Werkbundu i Svazu československého Díla. Již v následujícím roce se uskutečnila v Severočeském muzeu výstava užitého umění WDT, která probíhala souběžně v srpnu a září s Libereckými veletrhy. Anton Streit z Chotyně se příkladně uvedl do WDT s těžkými, solidními ručně tepanými talíři, dózami, vázami, kazetami, kuřáckými a psacími soupravami.[6] V létě roku 1927 proběhla Výstava evropského užitého umění v Lipsku, kde však Anton Streit nebyl zastoupen, když jeho práce se objevily až na vánoční výstavě Metznerbundu, kdy byly hodnoceny v tisku následovně: *„Anton Streit z Chotyně vystavuje ve formě a provedení obdivuhodné práce ze surového materiálu. Jeho mísy a stolní ozdoby se zcela v protikladu k pracím zhotoveným ve smyslu ‚nic než technika‘ vyznačují dekorativním působením, vkusem a stylistickou dovedností.“*[7]

V roce 1928 se Anton Streit zúčastnil Výstavy soudobé kultury v Brně, kde se jeho práce objevily v expozici Metznerbundu v pavilónu WDT, kde se prezentovala tvorba českoněmeckých umělců.[8]

Pro vykreslení situace na konci 20. let je zajímavá recenze vánoční výstavy libereckého Metznerbundu z prosince 1929 od Hilde Hanny Sitte-Hutter, ve které hodnotí práce Antona Streita. Streit tentokrát vystavoval masivní plata, práce ve velkém formátu z cínu. *„Znalec starého a sběratel nového cínu bude potěšen matným cínovým talířem se svižně prohnutým okrajem. Proč máme stále kupovat jen dánský cín, zatímco přenecháváme cizině, aby oceňovali a hodnotili naše umělce.“*[9]

Hospodářská krize po roce 1929 hluboce zasáhla především pohraniční oblasti Čech, ve kterých koncentrovaný spotřební průmysl přicházel o odbytiště svých výrobků a výrazné zhoršení životních podmínek vedlo k radikalizaci poměrů. Nástup nacismu v sousedním Německu se v těchto oblastech projevil výraznou odezvou nejen v politické, ale i v oblasti umělecké tvorby její výraznou ideologizací. Prezentace užitého umění v rámci výstav Metznerbundu ještě na počátku třicátých let vykazovala rostoucí tendenci, alespoň pokud se týkalo pravidelných předvánočních výstav.[10] Recenze dobového tisku konstatují zvýšený

5 MOHR, *Uměleckořemeslné zpracování kovů v severních Čechách v letech 1920–1940*, s. 43.

6 Josef WOLF, *Die erste Ausstellung des Werkbundes der Deutschen in der Tschechoslowakei im Nordböhmischen Gewerbemuseums*, in: Reichenberger Zeitung, 18. 8. 1926.

7 H. S.=H.: *Die Weihnachtsausstellung der Kreisgruppe Reichenberg der Metznerbundes*, in: Reichenberger Zeitung, 13. 12. 1927.

8 *Spezial-Katalog für den Pavillon des Werkbundes der Deutschen auf der Ausstellung zeitgenössischer Kultur Brünn 1928*, Brünn 1928, s. 25, kóje VIII, vitrina 57–58, Anton Streit, Reichenberg; *Ein Führer durch das Haus des Werkbundes der Deutschen, In Rahmen der Ausstellung zeitgenössische Kultur Brünn 1928*, Brünn 1928, s. 14, vitrina 57–58, Anton Streit, Ketten bei Reichenberg, Metallarbeiten, str. 29 – Streit, Anton, Kunstgewerbler, Ketten bei Reichenberg (Böhmen), Metallarbeiten, getriebene, VIII, 57-58, M. B.

9 Reichenberger Zeitung, Nr. 295, 1. 12. 1929, s. 3 – Hilde Hanna Sitte-Hutter: *Weihnachtsausstellung des Metznerbundes, Kreisgruppe Reichenberg.*

10 Josef WOLF, *Weihnachtsausstellung des Metznerbundes, Kreisgruppe Reichenberg,* in: Reichenberger Zeitung, No. 284, 4. 12. 1930, s. 6.

zájem o tyto výstavy, ale zároveň uvádějí důvod, který k tomu vede. Nejednalo se o větší uměleckou aktivitu vystavujících členů, hlavním důvodem byla neutěšená hmotná situace jednotlivých výtvarníků.[11] V listopadu roku 1932 se představitelé sekce užitého umění liberecké krajské skupiny Metznerbundu rozhodli uspořádat výstavu pod názvem „Innendekoration und Kunstgewerbe", probíhající od 13. do 29. listopadu, zaměřenou na interiér a umělecké řemeslo, vycházející z jejich vlastní tvorby.[12] Na tuto výstavu pak navázala tradiční předvánoční výstava, na které se objevily i předměty, které se nepodařilo prodat během předchozí akce.[13]

Tlak nacistického Německa i na kulturní sféru českoněmecké společnosti se projevil ve změně vedení Metznerbundu po roce 1933, které počalo prosazovat ideologickou vazbu na nacionální hnutí sousedního státu. Pro postavení skupiny výtvarníků v oblasti užitého umění se volba nového vedení krajské skupiny Metznerbundu stala velmi nevýhodnou. Již v roce 1933 se nekonala vánoční výstava a místo ní se uskutečnila v Severočeském průmyslovém muzeu celostátní výstava Metznerbundu, věnovaná pouze volnému umění.[14]

Tím se výrazně změnila výstavní politika krajské skupiny Metznerbundu v Liberci a v budoucnosti se již pořádaly velké výstavy pouze volného umění, které navíc dostávaly více či méně inspiraci ze sousedního Německa.[15] Od října 1938 se Metznerbund stává spolkem výtvarníků Sudet, župy patřící do Třetí říše. V uvedeném roce se stěhuje vedení spolku do Jablonce nad Nisou a za války nakonec do Prahy. Řemeslnické spolky jsou podřízeny Říšské řemeslnické komoře se sídlem v Liberci.

Činnost jednotlivých uměleckých řemeslníků je v této době poměrně těžko sledovatelná. Anton Streit je vedle vlastní produkce stále zaměstnán vedením kovotepeckých kurzů muzejní Umělecké školy.[16] I v této výuce se na konci 30. let projevovaly tendence vlivu forem lidového umění v rovině oficiálního užitého umění v sousedním Německu.[17] S vypuknutím války a zákazem zpracovávání barevných kovů byla veškerá uměleckořemeslná činnost zastavena.

Konec druhé světové války znamenal pro Antona Streita odsun do Německa. Byl zařazen do transportu, který roku 1946 zamířil do Bavorska. Tam se posléze roku 1948 usadil v malém městečku Töging am Inn, kde působil jako stříbrník (Kunstgewerbliche Werkstätte Anton Streit Silberschmied – Erzeugung handgetriebener Metallgeräte) až do své smrti. Tamější továrna na zpracování aluminia Vereinigte Alumuniumwerke (VAW) po roce 1950 poskytla A. Streitovi příležitost vytvářet opět předměty užitého umění z obecných kovů. Materiálem k této činnosti se staly většinou aluminiové plechy, ze kterých ko-

11 Josef WOLF, *Weihnachtsausstellung der Kreisgruppe Reichenberg des Metznerbundes,* in: Reichenberger Zeitung, Nr. 285, 6. 12. 1931, s. 27.

12 w. – : *Ausstellung der Kreisgruppe des Metznerbundes*. *„Innendekoration und Kunstgewerbe"*, in: Reichenberger Zeitung, Nr. 273, 19. 11. 1932, s. 7.

13 w. – : *Weihnachtsverkaufsaustellung der Kreisgruppe Reichenberg des Metznerbundes*, in: Reichenberger Zeitung, Nr. 295, 15. 12. 1932, s. 6–7.

14 Fra-Ma., – *Die Metznerbund-Ausstellung in Reichenberg*, in: Reichenberger Zeitung, Nr. 288, 8. 12. 1933, s. 5.

15 Výstavy Metznerbundu v Severočeském průmyslovém muzeu v r. 1936, 1937, 1942.

16 Reichenberger Zeitung, 9. 10. 1937.

17 Podle vzpomínek paní Bulířové z Liberce byly častými výrobky kurzu v roce 1938–39 brože se svastikou, které však A. Streit tuto jednu z posledních českých frekventantek kurzu nenutil cizelovat.

Obr. 5. Miska na nožkách, tepaná mosaz, kolem r. 1925.

Obr. 6. Popelník, tepaná mosaz, kolem 1925.

Obr. 7. Mísa na sýry, tepaná a leptaná mosaz, kolem r. 1925.

Obr. 8. Dozička, tepaná alpaka, kolem r. 1930.

Obr. 9. Váza, tepaný cín, kolem r. 1930.

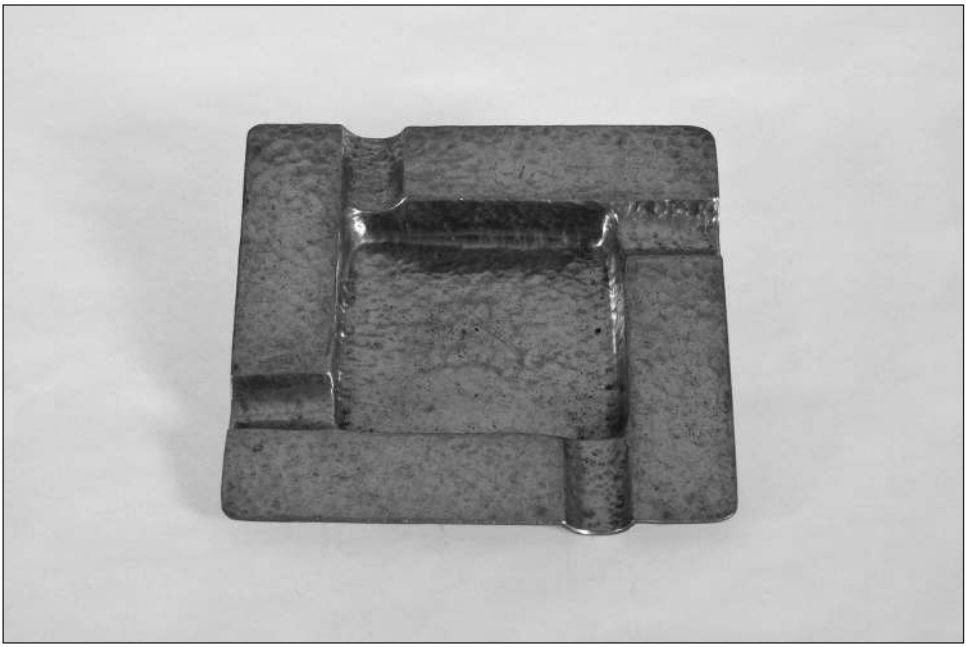
Obr. 10. Stolní svícen, tepaná mosaz, kolem r. 1930.

Obr. 11. Miska, tepaná a puncovaná alpaka, 1930–1935.

Obr. 12. Kazeta, tepaná a puncovaná mosaz, 1930–1935.

Obr. 13. Popelník, tepaný cín, kolem r. 1935.

Obr. 14. Podnos, tepaná alpaka, kolem r. 1935.

votepec vytvářel četné dózy, talíře, misky a svícny. Po formální stránce se tyto práce řadí k běžné tvorbě soudobé uměleckořemeslné produkce, většinou prostých tvarů, v některých případech se zdobením drobným puncovaným dekorem. V Tögingu také Anton Streit zemřel 26. února 1973.[18]

SUMMARY:

Anton Streit–an unknown artist

Anton Streit is one of the most impressive metal artists in the Liberec region. He was a girdler and a smith, born in Nové Městě pod Smrkem, on 18th November, 1891. After completing his studies as a girdler at a specialized school of applied art in Jablonec nad Nisou in 1907–1910, he went to Munich and Dresden to gain some experience. He passed his master craftsman's qualifying examination in Dresden in 1912. He was forced to leave his profession due to military service and the war. He returned to his profession in 1920. He settled in Jeřmanice, near Liberec, and shortly after that moved to Chotyně near Hrádek nad Nisou, where he eventually built his house and workshop. During the years 1920–1939, he created many wrought applied art works, where he drew on contemporary forms and decorative patterns of many European art centres and movements such as Vienna, Munich and Paris, or Wiener Werkstätte and Deutscher Werkbund. He was a member of the art society Metznerbund, namely its Liberec regional group, right from its establishment in 1920. He organized courses of wrought metal at the North Bohemian Applied Art Museum in Liberec in 1923–1939. He was deported to Bavaria where he settled in a small town Töging in 1948, where he started to pursue his art activities again again at a local aluminium factory. He mainly belaboured aluminium sheets and created applied art of the 50s and 60s. He died in Töging, on 26th February, 1973.

18 Sdělení synovce A. Streita prof. Richtera z Jeny.

VÁLEČNÉ POMNÍKY A PIETNÍ MÍSTA V OKRESECH JABLONEC NAD NISOU A LIBEREC

Lubor Lacina

V rámci příprav výstavy Pozůstatky válek XX. století na Liberecku (a v Euroregionu Nisa),[1] kterou zpracovali zaměstnanci Severočeského muzea,[2] proběhlo terénní šetření v okresech Jablonec nad Nisou a Liberec, které mělo za úkol zdokumentovat existenci, současný stav a společenský význam památníků, pomníků, pamětních desek a hrobových míst,[3] týkajících se válečných událostí.[4] Ty pak byly prezentovány ve formě katalogu a doplňovaly tak koncept výstavy – dohledávání dnešních pozůstatků válečných událostí a jejich důsledků v libereckém regionu.

Šetření v první fázi probíhalo na jaře 2010, shodou okolností v době 65. výročí konce druhé světové války. Mimo aktuálního stavu sledovaných drobných památek bylo tedy možné podle pietní výzdoby (květiny, svíce) zjistit, o které z nich je každoročně pečováno a které stále slouží jako připomínkové místo.

Zásadní část výzkumu byla dokončena před 29. 6. 2010, kdy byly jeho výsledky jako katalog prezentovány na výše uvedené výstavě. Následná šetření trvala průběžně do konce roku 2010, kdy jsou výsledky realizovány jako tento písemný materiál. Nelze jej však považovat za uzavřený, z několika důvodů: 1) V budoucnu lze dohledat další připomínková místa, která se, zejména drobná, nacházejí volně v krajině, a jejich úplný seznam přes významné aktivity sdružení pro vyhledávání a ochranu vojenských památek a drobných nemovitých památek prozatím neexistuje, ačkoli Liberecký kraj, ve kterém se nachází právě okresy Jablonec nad Nisou a Liberec, je v porovnání zpracován velmi podrobně.[5] 2) Další možnou fází šetření je vyhledávání hrobových míst, souvisejících s válečnými událostmi. Vzhledem k velkému množství uvedených takové šetření Severočeského muzea dosud neproběhlo, protože mimo jiné vyžaduje delší časový úsek. V této práci je uveden pouze výběr hrobových míst, která zároveň byla nebo jsou určitým způsobem užívána jako pamětní místo nebo zásadní měrou dokládají válečné události v lokalitě. 3) Soupis válečných pomníků má sloužit jako souhrnný přehled (viz poznámka 4) a jako takový má být pokud možno dynamický. 5) V budoucnu bude některou formou rozšířen bližším šetřením ve vybraných

1 Výstava probíhala v Severočeském muzeu v Liberci ve dnech 29. 6. – 15. 8. 2010.

2 Kurátorem výstavy byl Ivan Rous, spoluautory Lubor Lacina a J. Dušek.

3 Tímto pojmem jsou míněny hroby s náhrobními deskami, připomínajícími válečné události spjaté s pochovanými, a symbolické kenotafy.

4 Výstava byla složena z následujících okruhů: Koncentrační, zajatecké a další tábory; Podzemní válečné stavitelství; Pohraniční opevnění 1938; Památníky, pomníky, pamětní desky a hrobová místa v souvislosti s válečnými událostmi.

5 Významné aktivity v tomto směru vyvíjejí provozovatelé dvou internetových stránek - WWW: [http://drpalik.mypage.cz], kde lze dohledat soupis drobných nemovitých památek v Libereckém kraji v počtu přes dva tisíce položek, a webové stránky Spolku pro vojenská pietní místa, o. s., WWW: [http://www.vets.estranky.cz], kde lze v jednotlivých sekcích nalézt přehled pietních míst, rozdělený po krajích a okresech České republiky. Připomínková místa, která se nacházejí v regionu Jizerských hor, lze navíc nalézt na několika internetových stránkách zabývajících se tématikou pomníčků Jizerských hor, navazujíce tak na aktivity přírodovědce Severočeského muzea Miloslava Nevrlého, který mnoho pomníčků popsal ve své Knize o Jizerských horách (poslední vydání: Miloslav NEVRLÝ, *Kniha o Jizerských horách*, Liberec 2007; nakladatelství Vestri) – z popisovaných stránek lze doporučit např. WWW: [http://stovi.info/pomnicky/], [http://pomnicky.haufer.com].

lokalitách.[6] 6) Některá z dalších prací by měla zpracovat fenomén odstraněných, dnes již neexistujících pomníků.[7]

Níže uvedený přehled nabízí soupis připomínkových míst v okresech Jablonec nad Nisou a Liberec, v něm uvedené informace však lze alespoň zkratkou shrnout následovně:

Válečných pomníků a pietních míst ve sledovaných okresech je více než 300 (s výjimkou hrobových míst). V nejvyšší míře jsou zastoupeny pomníky obětem první světové války, které se nacházejí ve větší části obcí obou okresů, a připomínková místa událostí druhé světové války (památníky, pomníky, pamětní desky, sochy), rozšířené ve zhruba stejné míře. Méně časté, přesto však v porovnání s některými s jinými regiony velmi hojné, jsou připomínky válečných událostí roku 1866, zejména v obcích, kterých se zmíněné dění přímo dotklo. Podstatně méně je připomínek starších válečných událostí, z nichž významná je tzv. sedmiletá válka. Do přehledu je zařazena i jedna dějinná událost, která válkou není, ale odpovídá mnoha jejím příznakům – okupace 1968.[8]

Jazykově mezi pomníky převládá český jazyk (připomínky událostí druhé světové války, na pomnících obětem první světové války v české jazykové oblasti, události roku 1968), následuje jej německý jazyk (pomníky první světové války v německé jazykové oblasti, připomínky roku 1866 a starší), podstatně méně je pietních míst v jiných jazycích, z nich nejčastější je ruština (v souvislosti s druhou světovou válkou), méně hebrejština nebo jidiš (u památek souvisejících s osudy Židů) a v jednotlivých případech další jazyky (např. sedm jazyků na památníku pobočného tábora KT Groß-Rosen v Rychnově u Jablonce n. N.).[9]

Stav většího množství památek je zachovalý nebo udržovaný. V jednotlivých případech jsou renovovány, část je zašlá, neudržovaná, malé množství památek je zdevastováno. Ve většině případů jsou pietní a pamětní místa součástí společenského života obce, ve které se nacházejí, většina pomníků a pamětních míst týkajících se událostí druhé světové války byla v květnu 2010 oživena květinami a smuteční výzdobou.

Poděkování a projev úcty za činnost související s připomínáním událostí, které by měly navždy zůstat v obecném povědomí, ale neměly by se již nikdy opakovat, patří jednotlivým lidem i skupinám, aktivním v katalogizování, objevování, ochraně a obnově drobných památek. Bez jejich činnosti, mj. publikační, zejména na internetu, by tento katalog nemohl vzniknout, nebo by práce na něm byla mnohonásobně delší a náročnější. Přehled použitých zdrojů a literatury je uveden na konci textu.

Za inspirační a faktografický zdroj informací si dovoluji poděkovat provozovatelům internetových stránek http://www.vets.estranky.cz, http://drpalik.mypage.cz,

6 Velmi zajímavá je v tomto smyslu geneze pamětních míst v Rychnově u Jablonce nad Nisou, připomínajících existenci pobočného tábora KT Groß-Rosen. Celkem pět pomníků obětem KT a jeden obnovený předválečný pomník obětem první světové války, nyní obětem válek a násilí, dává mimo jiné informaci o vývoji obce a společnosti po roce 1945 a jejich „příběh" bude v budoucnu prezentován v samostatné práci.

7 Do této kategorie spadají nejčastěji připomínková místa spjatá s totalitním režimem z let 1948–1989 – nejčastěji věnovaná J. Fučíkovi nebo J. Švermovi – a starší pamětní místa, zaniklá obecnou devastací před rokem 1989 nebo záměrným ničením památek spojených s německým obyvatelstvem po roce 1945. Několik málo příkladů – dosud dohledatelných zbytků – je uvedeno již v tomto přehledu.

8 V přehledu je zařazena i vzhledem k faktu, že Liberec byl jedním z nejexponovanějších míst po 21. 8. 1968.

9 Text „Z vašeho utrpení náš svobodný život" v jazycích národností, jejíž příslušníci byli v táboře vězněni – češtině, francouzštině, holandštině, němčině, polštině, ruštině, srbochorvatštině.

http://stovi.info/pomnicky a http://pomnicky.haufer.com, za osobní pomoc děkuji panu Františku Křůmalovi, paní Karolíně Javůrkové a panu Jakubovi Feigemu ze Státního okresního archivu v Jablonci nad Nisou, paní starostce Janě Mlejnecké a obecnímu úřadu v Chotyni, obecním úřadům v Držkově, Horní Řasnici, Jenišovicích, Domovu Maxov, panu Ivanu Rousovi a dalším.

OKRES JABLONEC NAD NISOU

Albrechtice v Jizerských horách

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: v centru obce při hlavní silnici, pod domem č. 272
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Alšovice

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v centru obce u hlavní silnice směrem na Pěnčín, pod domem č. 196
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem druhé světové války z Alšovic, Chlístova a Skuhrova (6. 5. 1945)
Umístění: v západní části obce směrem k lesní cestě do Skuhrova, poblíž domu č. 145
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Bedřichov

Šámalův pomník (druhá světová válka)
Umístění: na Nové Louce poblíž rozcestí turistických tras
Jazyk: český
Stav: zachovalý

Besedice

Pomník odboji a obětem okupace 1938–1945
Umístění: ve skalním městě Kalich[10]
Jazyk: český
Stav: zachovalý

10 Zdroj: WWW: [http://www.vets.estranky.cz].

Bohdalovice

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce, pod domem č. 67
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Bratříkov

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce u hlavní silnice vedle autobusové zastávky
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Bzí

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: ve středu obce v parčíku u kostela
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, částečně poničený

Dalešice

Pomník obětem první světové války; obětem válek a bezpráví
Umístění: ve středu obce u hlavní silnice vedle budovy obecního úřadu
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: rekonstruovaný v roce 2009

Desná v Jizerských horách

Pomník obětem první a druhé světové války, obětem perzekuce
Umístění: na křižovatce ulic Údolní a Sokolská
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska obětem událostí okupace 1968
Umístění: na fasádě sklárny v Dolním Polubném
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: dobrý

Držkov

Pomník Václavu Šourkovi (druhá světová válka)
Umístění: v zatáčce po levé straně silnice do Plavů
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Frýdštejn

Hrob neznámého vojáka Rudé armády
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Haratice

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce u silnice do Zlaté Olešnice, vedle domu č. 35
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Horní Černá Studnice

Pomník obětem první světové války
Umístění: při silnici mezi Dolní Černou Studnicí a Novou Vsí nad Nisou, poblíž domu č. 145
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: obnovený v roce 2008

Horní Maxov

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce v zahradě Domova Maxov (č. 181)
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: udržovaný (torzo původního stavu)

Pomník obětem první světové války (místních turnerů)
Umístění: při silnici z Horního Maxova – Malé Strany do Lučan nad Nisou v ohbí za Smržovským potokem, poblíž domu č. 36
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: silně poničený

Horní Polubný

Pomník obětem druhé světové války ze SSSR
Umístění: ve středu obce na hřbitově u dolní (západní) zdi
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník Rudé armádě
Umístění: ve středu obce v parku u kostela
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Horská Kamenice
Pietní místo obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Huť
Pomník odsunutým Němcům[11]
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český

Jablonec nad Nisou
Pamětní deska v Parku generála Mrázka (druhá světová válka)
Umístění: v Parku generála Mrázka na rohu ulic Jugoslávská a Liberecká
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pietní místo vojákům Rudé armády
Umístění: na hřbitově severozápadně od obřadní síně
Jazyk: ruský
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník na místě bývalé synagogy
Umístění: v parčíku na rohu ulic Jiráskova a Luční
Jazyk: český, anglický, hebrejský/jidiš
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v západním rohu Tyršových sadů na křižovatce ulic Sadová a U Balvanu
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník odboje 1938–1945 a obětem 1948–1989
Umístění: v Parku generála Mrázka na rohu ulic Jugoslávská a Liberecká
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

11 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Jablonec nad Nisou – Jablonecké Paseky

Pietní místo – události května 1945
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parkové úpravě mezi Lučanskou a Zahradní ulicí
Jazyk:
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Jablonec nad Nisou – Kokonín

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parku poblíž ulic Dělnická a Na Svahu
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zdevastovaný

Pomník obětem války 1866
Umístění: u křižovatky ulic Na Svahu a Rychnovská
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: částečně poničený

Pomník Rudé armádě
Umístění: v parčíku před kulturním domem v Dělnické ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Jablonec nad Nisou – Mšeno nad Nisou

Pomník stávky 1936[12]
Umístění: u továrny Silka v ulici Janovské
Jazyk: český

Jablonec nad Nisou – Rýnovice

Pomník obětem pobočného tábora KT Groß-Rosen (Gablonz); pamětní kámen
Umístění: pod Prosečským hřebenem v sousedství jižního okraje průmyslové zóny
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

12 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Jablonec nad Nisou – Vrkoslavice

Pietní místo – obětem nacismu
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v místní části Dobrá Voda, poblíž domu č. 2
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: v parku u základní školy v Janáčkově ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Janov nad Nisou

Pomník obětem první světové války
Umístění: v centru obce u kostela
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Janov nad Nisou – Hraničná

Pomník obětem první světové války
Umístění: u silnice z Hraničné na Trniště a Bedřichov poblíž domu č. 40
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Jenišovice

Hrob neznámého vojáka Rudé armády
Umístění: na hřbitově poblíž centrálního kříže
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Hrob obětí událostí r. 1866
Umístění: na hřbitově poblíž centrálního kříže
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pietní místo (kenotaf) – Vilém Hoření (druhá světová válka)
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska Vilému Hořenímu (druhá světová válka)
Umístění: u obecního úřadu, na fasádě domu č. 43
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: u obecního úřadu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Jílové u Držkova
Pomník obětem první světové války
Umístění: u domu č. 80 při silnici do Vlastiboře
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Jirkov
Pietní místo obětí událostí druhé světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Koberovy
Pomník obětem první světové války, pomník obětem nacismu
Umístění: v centru obce u hlavní silnice, naproti domu č. 71
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Krásná
Pietní místo – 1945
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Líšný
Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Loužnice

Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na budově obecního úřadu (č. 58)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Lučany nad Nisou

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parčíku u cesty mezi kostelem, hřbitovem a železniční tratí, poblíž domu č. 484
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Malá Skála – Vranové

Hrob vojáka Rudé armády N. D. Kamněva
Umístění: na hřbitově v Malé Skále – Vranovém
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Chrám hrdinů – pomník bojovníkům napoleonských válek
Umístění: ve skalním labyrintu Pantheon
Stav: torzo původního stavu

Pamětní deska obětem nacistické represe a reliéf s motivem boje proti nacismu
Umístění: ve vchodu do sokolovny v Malé Skále – Vranovém
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní reliéf bitvy u Aspernu
Umístění: ve skalním labyrintu Pantheon
Jazyk: německý

Maršovice

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parčíku u cesty z hlavní silnice ke hřišti
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, lehce poničený vandaly

Michovka

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parčíku v ohbí silnice na Zbirohy, poblíž domu č. 38
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Obr. 1. Albrechtice v Jizerských horách – pomník obětem první a druhé světové války.

Obr. 2. Alšovice – pomník obětem druhé světové války z Alšovic, Chlístova a Skuhrova.

Obr. 3. Tanvald – Český Šumburk – pomník obětem první světové války.

Obr. 4. Horní Maxov – bývalý pomník obětem první světové války.

Obr. 5. Jablonec nad Nisou – Jablonecké Paseky – pietní místo – květen 1945.

Obr. 6. Jílové u Držkova – pomník obětem první světové války (detail).

Obr. 7. Koberovy – pomníky obětem první a druhé světové války.

Obr. 8. Železný Brod – hrob obětí pochodu smrti z pobočného tábora KT Groß-Rosen (Gablonz).

Milíře

Pomník válečným obětem
Umístění: 50–100 m od křižovatky silnic do Jeřmanic, Proseče a Rádla
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník událostí roku 1866
Umístění: v lese při cestě z odbočky ze zelené turistické značky (z Milířů do Jeřmanic) do Rádla; na vrcholu balvanu
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: částečně poničený

Odolenovice

Pomník – místo smrti Františka Austa 5. 5. 1945
Umístění: v místní části Zádraha u silnice směrem na Žďárek poblíž domu č. 54
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na návsi před školní budovou (č. 56)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Ondříkovice

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce na boční stěně kaple
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pelechov

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce vedle autobusové zastávky
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Plavy

Hrob ruského vojáka I. Akinjeva (druhá světová válka)
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Proseč nad Nisou
Pomník Johannu Gödelovi
Umístění: na křižovatce ulic Nad Školkou a Prosečská při hlavní silnici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Příchovice
Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce před vchodem na hřbitov
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Rozvaliny válečného kříže
Umístění: na skále 50–100 m severně od rozhledny Štěpánka a v zeleni pod skálou
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: rozvaliny

Pulečný
Pomník obětem první světové války, obětem násilí a válek
Umístění: ve středu obce před školní budovou
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Rádlo
Pomník obětem druhé světové války, Rudé armádě
Umístění: v místní části Prostřední Ves u hlavní silnice před domem č. 121
Jazyk: ruský, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Rychnov u Jablonce nad Nisou
Památník obětem pobočného tábora KT Groß-Rosen (Reichenau)
Umístění: za kolejištěm nádraží ČD a továrnou v ulici Tovární
Jazyk: český, německý, ruský, nizozemský, italský, srbochorvatský, francouzský
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, poničený

Pomník obětem pobočného tábora KT Groß-Rosen (Reichenau)
Umístění: na hřbitově poblíž vstupní brány
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, neudržovaný

Pomník obětem pobočného tábora KT Groß-Rosen (Reichenau)
Umístění: poblíž nádraží ČD v ulici Nádražní, naproti konečné autobusu MHD
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem pobočného tábora KT Groß-Rosen (Reichenau)
Umístění: ve dvoře továrny v ulici Tovární, poblíž vrátnice
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem světových válek a násilí 20. století
Umístění: před kostelem v Ještědské ulici
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Skuhrov

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: v zeleni u hřbitova v horní části obce
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Smržovka

Hrob a pomník obětem pochodu smrti mezi pobočnými tábory KT Groß-Rosen v Jelení Hoře (Hirschberg) a Rychnově (Reichenau)
Umístění: na hřbitově poblíž vstupní brány
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Smržovka – Dolní Smržovka

Pomník na místě smrti Věry Kozákové (druhá světová válka)
Umístění: při odbočce vpravo z ulice Hlavní u domu č. 412
Jazyk: český
Stav k 31. 8. 2010: dobrý

Pomník Věře Kozákové, Josefu Kouřilovi a Josefu Zemánkovi (druhá světová válka)
Umístění: na pravé straně silnice z Dolní Smržovky do Velkých Hamrů II
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Sněhov

Obětem první světové války
Umístění: před hřbitovem
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Stanový

Pamětní desky obětem první a druhé světové války
Umístění: na fasádě školní budovy
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Tanvald – Český Šumburk

Pamětní deska Rudolfu Svárovskému (první světová válka)
Umístění: na školní budově vedle vchodu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na křižovatce před budovou školy
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Tanvald – Horní Tanvald

Hroby ruských obětí druhé světové války
Umístění: v horní části hřbitova nad ulicí Kostelní
Jazyk: ruský, český
Stav k 15. 6. 2010: zchátralý

Pomník obětem první světové války, válek v letech 1859, 1866 a 1878
Umístění: u kostela nad serpentinou ulice Kostelní
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: renovovaný v roce 2007

Tanvald – Šumburk nad Desnou

Hrob dětí válečných zajatkyň ze SSSR
Umístění: na hřbitově v Tanvaldě – Šumburku nad Desnou
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, lehce poničený

Hrob Věry Kozákové (druhá světová válka)
Umístění: na hřbitově v Tanvaldě – Šumburku nad Desnou
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války (?)
Umístění: naproti kostelu v parku mezi ulicemi Mánesova, Raisova, Vítězná
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý stav přebudovaného (?) pomníku

Pomník prvnímu a druhému odboji
Umístění: v parčíku na křižovatce ulic Husova a Krkonošská
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Tanvaldský Špičák
Pomník obětem útoku 11. 9. 2001
Umístění: na skalisku na vrcholu Tanvaldského Špičáku
Jazyk: český

Těpeře
Pamětní deska Jindřichu Šikolovi a Františku Vítovi (druhá světová válka)
Umístění: ve středu obce na zdi sokolovny (č. 66)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na křižovatce silnic do Bzí, Chlístova, Železného Brodu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Velké Hamry
Hrob vojáka Rudé armády
Umístění: na hřbitově poblíž vstupní brány (původně umístěn v jiné části obce, za řekou Kamenice)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska Miloslavu Musílkovi
Umístění: na náměstí na fasádě budovy kina
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Velké Hamry II
Pomník na místě smrti Josefa Kouřila (druhá světová válka)
Umístění: pod levým náspem silnice z Horního Tanvaldu do Velkých Hamrů II
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník na místě smrti Josefa Zemánka (druhá světová válka)
Umístění: při odbočce ze silnice Horní Tanvald – Velké Hamry II do Velkých Hamrů, na pravé straně pod odbočkou k samotě č. 652
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: před hřbitovem ve Velkých Hamrech II
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zrekonstruovaný

Vlastiboř

Pamětní deska Mil. Černému a Jos. Hubenému (druhá světová válka)
Umístění: ve středu obce na školní budově (č. 77)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: při silnici ze středu obce jižním směrem, u domu č. 549
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník partyzánskému hnutí
Umístění: na jižním okraji obce u sokolovny (č. 1)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Partyzánský úkryt
Umístění: v lese mezi Vlastiboří a údolím Kamenice, při zelené turistické trase

Zásada

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parčíku ve středu obce naproti autobusové zastávce
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Zásada – Přední Zbytky

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu osady naproti hostinci
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Zlatá Olešnice

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: v parčíku vedle školy
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Dolenského kříž
Umístění: v levém svahu při silnici ze Zlaté Olešnice do Sklenařic
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Železný Brod

Hrob obětí pobočného tábora KT Groß-Rosen v Rýnovicích (Gablonz)
Umístění: u severozápadní zdi hřbitova v Železném Brodě
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska vězňům pobočného tábora KT Groß-Rosen v Rýnovicích (Gablonz)
Umístění: u vchodu do domova mládeže v Těpeřské ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska Miroslavu Černému (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě nástupiště nádraží ČD v Železném Brodě
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska Rudolfu Háskovi (první a druhá světová válka)
Umístění: v centru města, na fasádě domu v Poštovní ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník událostem druhé světové války
Umístění: v městské části Brodce, v parčíku v ohbí ulice Masarykova
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: poničený

Pomník obětem bezpráví 1939–1945, 1948–1989
Umístění: v jižním rohu u hřbitovní zdi v Železném Brodě
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v dolní části hřbitova v Železném Brodě
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník pomoci členů ČsČK vězňům pobočného tábora KT Groß-Rosen v Rýnovicích (Gablonz)
Umístění: v parčíku na křižovatce ulic Těpeřská a Štefánikova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

OKRES LIBEREC

Město Liberec

Liberec

Bývalý Památník nacistického barbarství, dnes kancelářské a výzkumné prostory
Umístění: ve vile Husova 66
Jazyk: není text, prostory již nejsou využívány k původnímu účelu
Stav k 15. 6. 2010: neslouží původnímu účelu

Bývalý Památník odboje proti fašismu, dnes komerční prostory
Umístění: ve svahu za domem Rumjancevova 3, vlastní adresa Rumjancevova 3a
Jazyk: není text, prostory již nejsou využívány k původnímu účelu
Stav k 15. 6. 2010: neslouží původnímu účelu, exteriér částečně zachovalý

Hroby obětí pobočného tábora KT Groß-Rosen v Chrastavě (Kratzau)
Umístění: v zadní (severozápadní) části židovského hřbitova
Jazyk: hebrejský/jidiš, český

Památník obětem holocaustu a židovská synagoga
Umístění: v budově Krajské vědecké knihovny v Rumjancevově ulici
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Památník obětem šoa 1938–45
Umístění: v kapli na židovském hřbitově
Stav k 15. 6. 2010: nový

Pamětní deska Miklósi Glatterovi Radnótimu (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě Střední průmyslové školy textilní v Tyršově ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska velitelství Rudé armády v Liberci v roce 1945
Umístění: na fasádě domu Rumjancevova 3
Jazyk: český, ruský
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války (Andělčina ulice)
Umístění: pod náspem Andělčiny ulice v hluboké zeleni
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, okolí neudržované, zarostlé zelení

Pomník obětem první světové války (Žitavská ulice)
Umístění: v rohu zahrady mateřské školky na křižovatce ulic U Jeslí a Žitavská
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: nový pomník v dobrém stavu, zbytky starého zdevastovaného pomníku upraveny

Památník bojovníkům a obětem za svobodu vlasti
Umístění: v zeleni na Štefánikově náměstí
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem války 1866
Umístění: na hřbitově v Budyšínské ulici
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem okupace 1968
Umístění: na čelní fasádě liberecké radnice
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník židovským obětem první světové války (Ruprechtická ulice)
Umístění: na židovském hřbitově
Jazyk: hebrejský/jidiš, německý, český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Liberec-Ještěd

Pamětní deska vysílání rozhlasu v roce 1968
Umístění: u kříže na vrcholu Ještědu
Jazyk: český, anglický
Stav k 15. 12. 2010: dobrý

Liberec-Kateřinky

Pomník osídlení Kateřinek českým obyvatelstvem, původně obětem první světové války
Umístění: na vrcholu serpentin Ladovy ulice na okraji lesního porostu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, částečně poničený

Liberec-Kunratice

Pomník obětem první světové války
Umístění: na křižovatce ulic Janovská, Lučanská a Šafránová
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, poničený, skrytý v porostu

Kříž u hrobu obětí napoleonských válek
Umístění: při silnici u vjezdu do obce
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Liberec-Machnín

Pomník obětem první světové války
Umístění: před vchodem na hřbitov
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Liberec-Ostašov

Pomník dětským obětem válek
Umístění: v parčíku mezi základní školou a kaplí sv. Vojtěcha na křižovatce ulic Křižanská, Ostašovská a Švermova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Hřbitov zajateckého tábora z první světové války
Umístění: v poli mezi Horní Suchou, Karlovem pod Ještědem a Stráží nad Nisou
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Liberec-Rochlice

Pietní deska padlým obětem války 1866
Umístění: na fasádě průčelí kostela sv. Jana Křtitele
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska Rudolfu Červenému (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě budovy na jižní straně Kyjevského náměstí
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Liberec-Rudolfov

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve stráni nad křižovatkou ulic Bedřichovská, Nastoupilova a Rudolfovská
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Obr. 9. Liberec-Ostašov – hřbitov zajateckého tábora z první světové války.

Obr. 10. Liberec-Rochlice – pamětní deska obětem války 1866.

Obr. 11. Dolní Řasnice – pomník Hansi Kudlichovi.

Obr. 12. Frýdlant – pietní místo Rudé armádě.

Liberec-Ruprechtice

Francouzský kříž
Umístění: na vojenském hřbitově v Liberci-Ruprechticích
Jazyk: francouzský
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: na vojenském hřbitově v Liberci-Ruprechticích
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Socha vojáka
Umístění: na vojenském hřbitově v Liberci-Ruprechticích; původně umístěna před kasárnami na dnešním Štefánikově náměstí
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Sousoší matky s dětmi oplakávajícími mrtvého vojáka (pomník obětem první světové války)
Umístění: na vojenském hřbitově v Liberci-Ruprechticích
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Liberec-Vesec

Pamětní deska obětem závěru druhé světové války
Umístění: do léta 2010 na fasádě domu v Hodkovické 102, v současnosti uschována
Jazyk: český
Stav k 31. 10. 2010: dům byl stržen, pamětní deska deponována

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parku u základní školy ve Vesci na křižovatce ulic Česká a U Střediska
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Liberec – Vratislavice nad Nisou

Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově v ulici Nad Školou
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zdevastovaný

Frýdlantsko

Andělka

Pomník osvobození 1938–1945
Umístění: ve středu obce na křižovatce silnic ke kostelu, do Višňové a Vsi
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Arnoltice

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce u křižovatky silnic do Bulovky, Frýdlantu a Habartic
Jazyk: není text – odstraněna deska
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, chybí tabule s textem

Bílý Potok

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parkové úpravě před kostelem a školou
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník osvobození 9. 5. 1945
Umístění: u školy
Jazyk: není text, pouze datum
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Bulovka

Pomník obětem první světové války
Umístění: v jižní části hřbitova u kostela sv. Michaela Archanděla
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník Hansi Kudlichovi, po roce 1945 mj. pomník osvobození
Umístění: při hlavní silnici v Bulovce poblíž domu č. 312 nedaleko kostela
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý, několikrát změněno osazení

Dětřichov

Pomník a hrob vojína Rudé armády
Umístění: před hřbitovem
Jazyk: český, ruský
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: před hřbitovem
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Dolní Řasnice

Pamětní deska obětem války 1866
Umístění: na jižní fasádě kostela
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník Hansi Kudlichovi, po roce 1945 pomník obětem druhé světové války
Umístění: při silnici poblíž domu č. 25
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: obnoven v roce 2006

Pomník obětem první světové války
Umístění: u kostela
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, okolí zarostlé zelení

Frýdlant

Hroby obětí druhé světové války z Belgie, Francie, Itálie a Polska
Umístění: za vstupní branou hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska lidickým obětem
Umístění: v parku mezi řekou Smědou a ulicí Mezibranskou
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska z Parku lidických obětí
Umístění: v centrální části hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v severovýchodním rohu hřbitova
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pietní místo – Rudá armáda
Umístění: v centrální části hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Habartice

Pamětní deska obráncům československých hranic v září 1938
Umístění: u starého hraničního přechodu naproti domu č. 147, cca 100 m od státní hranice
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: před hřbitovní zdí
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Heřmanice

Mohyla Otakaru Kodešovi (druhá světová válka)
Umístění: před vjezdem do lomu na Kodešově vrchu při odbočce z hlavní silnice u domu č. 42
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska Otakaru Kodešovi (druhá světová válka)
Umístění: na Kodešově skále u silnice z Heřmanic do Dětřichova, poblíž hospody U Kodešovy skály (č. 183)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: před hřbitovem
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Horní Řasnice

Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na jihozápadní fasádě kostela Panny Marie
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník Rudé armádě
Umístění: v parkové úpravě poblíž kostela a obecního úřadu
Jazyk: český, ruský
Stav k 15. 6. 2010: udržovaný

Jindřichovice pod Smrkem
Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na východní fasádě kostela Nejsvětější Trojice
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: v parku před školou
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Lázně Libverda
Pomník obětem první světové války (hřbitov)
Umístění: u východní zdi hřbitova
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: částečně zašlý, zarostlý zelení

Pomník obětem první světové války (lázeňský park)
Umístění: u východního okraje lázeňského parku v blízkosti parkoviště a kolonády
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: částečně zašlý

Loučná
Pomník obětem první světové války
Umístění: na severním okraji obce u křižovatky silnic do Andělky, Loučné a Višňové
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Ludvíkov pod Smrkem
Pomník obětem první světové války
Umístění: na severní fasádě kostela sv. Petra a Pavla
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Nové Město pod Smrkem
Kříž na tzv. Oslím buku
Umístění: na vrcholu stoupání silnice mezi Novým Městem p. Sm. a Dětřichovcem
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Pamětní deska Miloslavu Klicperovi[13]
Umístění: v Ludvíkovské ulici
Jazyk: český

Pomník obětem druhé světové války a Rudé armádě
Umístění: v parčíku před hřbitovem
Jazyk: český, ruský
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pertoltice

Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově před jižní fasádou kostela sv. Jošta
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: částečně poničený

Raspenava

Pomník obětem první světové války
Umístění: v zadní (jižní) části hřbitova
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem sedmileté války
Umístění: mezi Supím vrchem a silnicí z Raspenavy do Krásného Lesa, poblíž zelené turistické značky
Jazyk: německý

Pomník Rudé armádě
Umístění: u vstupní brány hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník v Raspenavě před školou – bývalý pomník osvobození 1945
Umístění: u školy
Stav k 15. 6. 2010: po druhé světové válce byl osazen jako pomník osvobození 1945

Srbská

Pomník obětem první světové války
Umístění: u hlavní silnice pod školní budovou (č. 56)
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: silně zašlý, poškozený

13 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Obr. 13. Habartice – pamětní deska na státní hranici.

Obr. 14. Ludvíkov pod Smrkem – pomník obětem první světové války.

Obr. 15. Hrádek nad Nisou – pamětní deska obětem vyhlazení Lidic.

Obr. 16. Jablonné v Podještědí – pietní místo (sloup) obětem sedmileté války.

Pomník obětem útoku nacistů na celnici 23. 9. 1938
Umístění: na státní hranici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Ves

Pomník obětem první světové války
Umístění: pod stromy vzdálenými 20–50 metrů od kostela sv. Vavřince
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zdevastovaný

Višňová

Kříž obětem násilí režimů a válek
Umístění: před východní fasádou kostela Seslání Ducha Svatého
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník konce první a druhé světové války
Umístění: před severní fasádou kostela Seslání Ducha Svatého
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník Václavu Thořovi (důsledky druhé světové války)
Umístění: na křižovatce naproti domům č. 18 a 134
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Oblast Chrastavy, Hrádku nad Nisou a Jablonného v Podještědí

Andělská Hora

Pomník obětem první světové války
Umístění: na návsi
Jazyk: český, německý
Stav k 15. 12. 2010: obnovený

Pomník Wenzelu Amtsbüchlerovi (válka 1866)
Umístění: na návsi
Jazyk: německý
Stav k 15. 12. 2010: obnovený

Bílý Kostel nad Nisou

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý, lehce zašlý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parkové úpravě před hřbitovní zdí u kostela
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 12. 2010: obnovený

Dolní Vítkov

Pomník Josefu Czomovi (válka 1866)
Umístění: pod stromem u polní cesty z Dolního Vítkova do Václavic
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Válečný pomník – Anton Pfohl
Umístění: po pravé straně silnice mezi Chrastavou a Dolním Vítkovem, poblíž domu č. 95
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Fojtka

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: v parčíku u křižovatky ulic A. F. Ressela a Fojtova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Heřmanice v Podještědí[14]

Polský kříž
Umístění: u kostela

Pomník obětem první světové války
Umístění: za kostelem
Jazyk: nemá desku

Reliéf obráncům vlasti
Umístění: poblíž zříceniny hradu na Zámeckém vrchu
Jazyk: český

14 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Hrádek nad Nisou

Kumulace hrobů obětí první a druhé světové války
Umístění: v severovýchodní části hřbitova
Jazyk: 4 x český, 1 x ruský
Stav k 15. 6. 2010: dobrý, zachovalý

Pamětní deska vyhlazení Lidic
Umístění: na fasádě základní školy ve Školní ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Hrob obětí nacismu
Umístění: v severovýchodní části hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v centrální části hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem válek
Umístění: v parku mezi ulicemi Smetanova a Školní
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník v parku, po roce 1945 pomník Josefu Jirešovi[15]
Umístění: v městském parku
Jazyk: není text
Stav: původní stav nezachován

Chotyně

Hrob neznámého nadporučíka Rudé armády
Umístění: na hřbitově
Jazyk: ruský, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska Josefu Jirešovi (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě domu v sousedství č. 49
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

15 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Pomník obětem výbuchu v r. 1945
Umístění: na hřbitově; původně před továrnou Praga
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník válečným obětem
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Chrastava

Pietní místo – hrob příslušníků Rudé armády
Umístění: na hřbitově
Jazyk: ruský, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska Bohumilu Honsovi (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě budovy mateřské školy v Revoluční ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pamětní deska Františku Turpišovi (první světová válka)
Umístění: na fasádě školní budovy na náměstí 1. máje
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska Rudolfu Loudátovi (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě školní budovy na náměstí 1. máje
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska ženám vězněným v pobočném táboře KT Groß-Rosen v Chrastavě (Kratzau)
Umístění: na zadní fasádě informačního centra, Muzejní ulice
Jazyk: francouzský, český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parčíku před kostelem sv. Vavřince ve Školní ulici
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem války 1866
Umístění: v parku mezi kostelem sv. Vavřince a Školní ulicí
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: renovovaný

Jablonné v Podještědí
Pomník obětem druhé světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: ruský
Stav k 15. 12. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: německý
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý, část zdevastovaná vandaly

Pomník (sloup) oběti sedmileté války
Umístění: na křižovatce ulic Liberecká a Lužická
Jazyk: německý
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Jitrava[16]
Pomník Rudé armádě
Pozn.: původní pomník rozvalen

Kryštofovo Údolí
Pomník obětem první světové války
Umístění: poblíž obecního úřadu a Muzea betlémů
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Lada v Podještědí
Hroby na vojenském hřbitově
Umístění: na vojenském hřbitově
Jazyk: není text
Stav k 15. 12. 2010: obnovené

Pietní místo – oběť první světové války
Umístění: na vojenském hřbitově
Jazyk: německý
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

16 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Pomník ruským zajatcům první světové války
Umístění: na vojenském hřbitově
Jazyk: německý, ruský
Stav k 15. 12. 2010: zachovalý

Pomník ukrajinským zajatcům první světové války
Umístění: na vojenském hřbitově
Jazyk: ukrajinský, německý, český
Stav k 15. 6. 2010: obnovený

Mníšek

Hrob neznámého vojína
Umístění: u jihovýchodní stěny hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Nová Ves

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: v parčíku u obecního úřadu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, lehce poškozený

Oldřichov v Hájích

Pomník obětem druhé světové války ze SSSR
Umístění: u jihovýchodní zdi hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Pomník obětem první světové války, válek 1849–1879
Umístění: u jihozápadní zdi hřbitova
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník povstání 5. 5. 1945
Umístění: u obecního úřadu (č. 151)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Postřelná

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce u hospody, poblíž domu č. 25
Jazyk: německý
Stav k 15. 12. 2010: renovovaný

Rynoltice

Pomník obětem první světové války
Umístění: u kostela
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: pobořený

Stráž nad Nisou

Kříž a pamětní tabule na místě smrti Emericha Berty (válka 1866)
Umístění: na křižovatce ulic Studánecká a Werichova
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pietní tabule Emericha Berty (válka 1866)
Umístění: na boční (jižní) fasádě kostela sv. Kateřiny
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník Emerichu Bertovi (válka 1866)
Umístění: před boční fasádou kostela sv. Kateřiny
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parku před vchodem na hřbitov
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, částečně poničený

Valdov

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: po levé straně silnice z Jablonného v Podejštědí do Dubnice
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zašlý

Václavice

Pomník obětem první světové války
Umístění: v horní (severní) části hřbitova
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, částečně zašlý

Českodubsko a západní Turnovsko

Český Dub

Pamětní deska legionářům
Umístění: na fasádě radnice
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem první světové války, dříve českodubského spolku veteránů
Umístění: v centrální části hřbitova
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Český Dub – Kněžičky

Pomník obětem první světové války
Umístění: na křižovatce silnic do Českého Dubu, Malého Dubu a Smržova pod domem č. 53
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Dlouhý Most

Hrob obětí války 1866 – rakouských husarů
Umístění: u severovýchodní zdi hřbitova
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník Franzovi von Panovi a dalším vojákům (válka 1866)
Umístění: na severozápadním konci obce nad Cihlářovou ulicí na vrcholu svahu pod stromy
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zrekonstruovaný

Pomník obětem nacismu
Umístění: v zeleni před domem v jihovýchodním rohu návsi
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem války 1866, obětem první světové války
Umístění: u hlavní silnice před školou a farou (č. 103) kostela sv. Vavřince
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Druzcov

Pomník obětem první světové války
Umístění: v jihozápadní části obce
Jazyk: německý
Stav k 15. 9. 2010: poničený

Havlovice

Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na přední fasádě kostela
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: dobrý

Hlavice

Kříž s pamětní cedulí Antonínovi Šimonovi (první světová válka)
Umístění: na SV okraji obce v poli nad silnicí do Vrtek, poblíž domu č. 31
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: v parkové úpravě před školou
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, text zašlý

Pomník obětem první světové války
Umístění: u kostela
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Hodkovice nad Mohelkou

Hrob pruského vojáka[17]
Umístění: Liberecká ulice
Jazyk: německý

Pomník obětem války 1866, první světové války
Umístění: u jihozápadní zdi hřbitova
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pruský kříž
Umístění: u řeky Mohelky při ulici Rychnovské, poblíž dálnice
Stav k 15. 6. 2010: v rekonstrukci

17 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Vojenská varta z napoleonských válek[18]
Umístění: ve stráni k řece Mohelce poblíž Boženic

Javorník (u Proseče pod Ještědem)
Pomník obětem první světové války
Umístění: v zahradě školní budovy (č. 43) u autobusové zastávky
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Jeřmanice
Pamětní deska obětem válek a násilí
Umístění: na podstavci centrálního kříže na hřbitově
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, obnovený

Pomník obětem první světové války
Umístění: před kostelem sv. Anny
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Pomník obětem první světové války
Umístění: u západního okraje hřiště v Pastevní ulici
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zašlý

Pomník událostem roku 1866
Umístění: na křižovatce ulic Na Odbočce a Rádelská
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: poničený

Jivina
Pomník obětem první světové války
Umístění: na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, zarostlý okrasnou zelení

Jílové (u Hodkovic nad Mohelkou)
Pomník osvobození 9. května 1945 na místě bývalé protektorátní hranice
Umístění: na okraji lesa na levé straně silnice mezi Jílovým a Žďárkem
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

18 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Obr. 21. Český Dub – Kněžičky – pomník obětem první světové války.

Obr. 22. Dlouhý Most – pomník obětem války 1866, první světové války.

Obr. 23. Vápno – pomník obětem první světové války.

Obr. 24. Žibřidice – pomník obětem druhé světové války, Rudé armádě.

.

Kobyly
Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na přední fasádě kostela
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Kobyly-Nechálov
Pamětní deska Václavu Jiránkovi (druhá světová válka)
Umístění: na fasádě domu č. 40 na křižovatce
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Kohoutovice
Francouzský kříž
Umístění: nad severním okrajem obce v poli po pravé straně silnice směrem na Bílou
Jazyk: není text
Stav k 15. 6. 2010: obnovený

Lažany
Pomník obětem první světové války
Umístění: při silnici u jihovýchodního okraje obce
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zachovalý

Lázně Kundratice
Pomník Rudé armádě
Umístění: vedle domu Lázeňská 136
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zašlý

Náhlov
Pomník obětem první světové války
Umístění: ve východní části obce u hlavní silnice poblíž domu č. 101
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Oblast Ještědského hřebene[19]
Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na spodní skále Vířivých kamenů
Jazyk: německý

19 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Pruský kříž
Umístění: v lokalitě U Šámalů při zelené turistické trase

Osečná
Pomník Rudé armádě
Umístění: před budovou základní školy ve Školní ulici
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Paceřice
Pomník obětem první světové války
Umístění: u školní budovy poblíž obecního úřadu
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zachovalý

Petrašovice
Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce na severním okraji návsi v kapličce
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pěnčín
Pomník obětem první světové války
Umístění: v zeleni před hlavním vchodem na hřbitov
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Proseč pod Ještědem
Pamětní deska Josefu Škodovi (druhá světová válka)
Umístění: na stěně sokolovny při cestě z hlavní silnice ke hřbitovu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pamětní deska obětem první světové války
Umístění: na Hrubé skále v kopci 250–500 m severně nad hřbitovem
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Příšovice
Pamětní deska padlým v květnu 1945
Umístění: na fasádě budovy stanice ČD
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník obětem druhé světové války
Umístění: v parku v centru obce
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Vojenský hřbitov 1866
Umístění: u křižovatky silnic do Svijan a Turnova na JZ okraji obce
Jazyk: německý, český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Pomník obětem první světové války
Umístění: na podstavci centrálního kříže na hřbitově
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: udržovaný

Radimovice

Pomník obětem nacismu
Umístění: na křižovatce silnic do Jiviny, Sychrova a Třtí
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Radostín

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce mezi viaduktem a budovou školy, pod domem č. 15
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Rašovka

Pomník obětem první světové války
Umístění: u silnice v dolní části obce (místní část Na Výhledí) u domu č. 21
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Rozstání

Pamětní místo Kříž u potoka[20]
Umístění: u hlavní silnice u odbočky zelené trasy
Jazyk: český

20 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Pomník obětem první světové války, pamětní deska Otovi Pavlů
Umístění: ve středu obce před budovou č. 105
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Smržov
Pomník obětem první světové války
Umístění: při hlavní silnici poblíž domu č. 50
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: renovovaný

Soběslavice
Pomník obětem první světové války
Umístění: na zadní fasádě kaple
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zachovalý

Střížovice u Pěnčína
Pomník obětem první světové války
Umístění: v zatáčce hlavní silnice v obci
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: dobrý

Světlá pod Ještědem
Pomník obětem první světové války
Umístění: v parkové úpravě u kostela sv. Mikuláše
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pruský kříž – 1866[21]
Umístění: při křižovatce červené turistické značky se silnicí od Hořeních Pasek pod vrchem Holubník

Svijanský Újezd
Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: ve středu obce pod kostelem
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

21 V místě neproběhlo šetření Severočeského muzea, informace pocházejí z webových stránek WWW: [http://drpalik.mypage.cz].

Svijany

Pamětní deska obětem první a druhé světové války
Umístění: na fasádě obecního úřadu (č. 69)
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Pomník padlému Josefovi Bubákovi (druhá světová válka)
Umístění: napravo od silnice od zámku ke hřbitovu, naproti odbočce polní cesty
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zachovalý

Trávníček

Pomník Josefu Koškovi (druhá světová válka)
Umístění: u domu č. 22 při křižovatce silnic do Klamorny, Libíče a Sedlíšťky
Jazyk: český
Stav k 1. 12. 2010: zachovalý

Vápno

Pomník obětem první světové války
Umístění: v jižní části obce u hlavní silnice poblíž domu č. 70
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Vlčetín

Pomník obětem první a druhé světové války
Umístění: v zahrádce restaurace (č. 43) na návsi
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Vrtky

Pomník obětem první světové války
Umístění: v parčíku u hřbitova
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

Zábrdí

Pomník obětem první světové války
Umístění: ve středu obce u hlavní silnice naproti domu č. 19
Jazyk: německý
Stav k 15. 6. 2010: zašlý, částečně poničený

Zdislava

Pomník osvobození 1945
Umístění: v parkové úpravě u obecního úřadu
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý, částečně zašlý

Žďárek

Pomník obětem první světové války
Umístění: v jižní části obce před domem č. 44
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: zachovalý

Žibřidice

Pomník obětem druhé světové války a Rudé armádě
Umístění: ve středu obce poblíž školy
Jazyk: český
Stav k 15. 6. 2010: dobrý

JIZERSKÉ HORY[22]

Hrob mrtvých mužů
Umístění: poblíž lomu mezi Libercem – Lidovými sady a Rudolfovem
Jazyk: český

Kámen osvobození u Černého potoka
Umístění: na skále ve svahu poblíž vodopádu Černého potoka a Hajního kostela
Jazyk: pouze letopočet

Kámen osvobození při Staré poutní cestě
Umístění: po pravé straně Staré poutní cesty směrem od Oldřichova v Hájích, poblíž Mlaky
Jazyk: tabule odstraněny

Kámen osvobození u Ztraceného potoka
Umístění: při modré turistické trase ve svahu Měděnce, poblíž Streitova obrázku
Jazyk: pouze letopočet

22 Níže uvedené památky jsou zařazeny do samostatné kapitoly „Jizerské hory" vzhledem k umístění v jizerskohorských lesích nebo v otevřené krajině mimo zastavěnou oblast. Blíže jsou popsány na webových stránkách WWW: [http://www.stovi.info/pomnicky], odkud jsou čerpány i uvedené informace, terénní šetření Severočeského muzea zde dosud neproběhlo.

Obr. 25. Chrastava – pomník obětem války 1866.

Obr. 26. Janov nad Nisou – Hraničná – pomník obětem první světové války.

Obr. 27. Liberec – pamětní deska Miklósi Radnótimu.

Obr. 28. Liberec – pomník na Štefánikově náměstí.

Kursk
Umístění: poblíž Staré poutní cesty nad Oldřichovským sedlem
Jazyk: český

Milenecký kříž
Umístění: na stromě u cesty v Radčicích
Jazyk: není text

Památka Černý vrch
Umístění: na skalisku na Černém vrchu mezi Jizerkou, Smědavou a Souší
Jazyk: český

Pomník česko-německého setkání
Umístění: u odbočky ze silnice mezi Královkou a Hraběticemi k Prezidentské chatě
Jazyk: český

Pomník Tongrund
Umístění: při levé straně silnice mezi Frýdlantem a Kunraticemi u nádrže Tongrund
Jazyk: text odstraněn

Ruské kříže
Umístění: poblíž toku Jizery na česko-polském pomezí, nedaleko Předělu
Jazyk: český, německý

Smírčí kříž v Raspenavě[23]
Umístění: v zahradě poblíž křižovatky ulic Fučíkova a Nádražní
Jazyk: není text

Stumpeho kámen – bývalý pomník zabitého Němce z 2. 10. 1938
Umístění: poblíž Jablonecké chaty nad Josefodolskou přehradou
Jazyk: původně německý
Stav: ruiny

Vojenské kameny
Umístění: v lese nad silnicí z Frýdlantu do Oldřichova v Hájích

23 Zdroj WWW: [http://pomnicky.haufer.com].

Prameny:
Archivní materiál SOkA Jablonec nad Nisou.

Literatura:
Jiří KRAMER, *Památná místa a památníky protifašistického boje v Severočeském kraji*, Ústí nad Labem 1987.

Internet:
http://drpalik.mypage.cz
http://stovi.info/pomnicky/soubory/seznam_udxft.htm
http://www.vets.estranky.cz/clanky/vpm-okres-jablonec-nad-nisou
http://www.vets.estranky.cz/clanky/vpm-okres-liberec
http://pomnicky.haufer.com

SUMMARY:

Military memorials and military pious places in the Jablonec nad Nisou and Liberec regions

This overview of military memorials, plaques, monuments, and sepulchral places tries to complete a listing of the mentioned small monuments that can be found in the regions of former districts of Jablonec nad Nisou and Liberec. It comes out from extensive field research that took place in 2010. Such reminders of military conflicts, which this overview is trying to present, can be found in high numbers in cities, villages, in the countryside, and in forests of the Jizera Mountains and Ještěd Ridge. Monuments related to the First and Second World Wars are the most frequent, we can sparsely find monuments related to the year 1866, or the Seven Years' War, reminders of the 1968 occupation are also included. Most of these reminders are in Czech or German, some of them in Russian, Hebrew, English, and individual monuments in other languages.

SKLENĚNÁ MÍSA JIŘÍHO DOSTÁLA („Diplomka“ dokončená po čtyřiceti letech)

Oldřich Palata

Sklářský ateliér Stanislava Libenského na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze byl v době působení tohoto charismatického profesora (1963–1987) vyhlášeným učilištěm sui generis nejenom u nás, ale i na celém světě. Svá studijní léta tu absolvovalo přes stovku mladých umělců, z nichž mnozí dnes patří k uznávaným osobnostem současného výtvarného umění. A mohlo jich být ještě víc, kdyby Stanislav Libenský nemusel pod politickým tlakem svou učitelskou práci v roce 1987 ukončit. Ve vysokoškolské pracovně prof. Libenského měla po celá léta nepřehlédnutelné místo neformální galerie prezentující studentské práce z rozmanitých období. V průběhu času z této galerie leccos zmizelo (nejčastěji jako dary oficiálním návštěvám školy), něco se ztratilo nebo rozbilo, ale přesto tu v době odchodu Stanislava Libenského „do penze“ zbývalo přes 170 tak či onak zajímavých exponátů z éry jeho pedagogického působení.

Tento torzovitý soubor, zahrnující doklady různých technik a prací se sklem od skleniček po plastiky, se tehdy podařilo získat pro sbírky Severočeského muzea v Liberci. V současnosti je to nesmírně pozoruhodný fond, který představuje juvenilní práce výtvarníků, jejichž pozdější díla si našla cestu do mnoha prestižních veřejných a soukromých sbírek doma i v zahraničí.[1] Svým způsobem unikátní postavení v této kolekci zaujímají rovněž sklářské prvotiny některých zahraničních studentů, o jejichž přítomnosti v ateliéru prof. Libenského se toho dnes prakticky již příliš neví.[2] Skvělou výtvarnou, ale i pozoruhodnou dokumentační cenu mají práce autorů, kteří se po studiích u profesora Libenského přestali sklem nadále zabývat a vydali se za svými vlastními uměleckými cíli. Mezi těmi nejvýznamnějšími, kteří jsou v tomto ohledu ve sbírce Severočeského muzea zastoupeni ranými sklářskými díly,[3] má své pozoruhodné místo také Jiří Dostál.

Akademický sochař Jiří Dostál je v současné době nepochybně jedním z našich nejlepších medailérů. Kromě toho se zabývá kresbou, malbou a grafickou úpravou publikací. Navíc navazuje na příklad i odkaz Stanislava Libenského a s velkým osobním nasazením se po léta věnuje taktéž pedagogické práci. Z titulu ředitele Střední uměleckoprůmyslové školy bižuterní a Vyšší odborné školy v Jablonci nad Nisou se zasloužil výrazným způsobem o to, že tyto vzdělávací instituce patří skladbou pedagogického sboru, úrovní absolventů, spolu-

1 Jaroslav Matouš, Ivo Rozsypal, Aleš Vašíček, Milan Handl, Jaroslav Róna, Vladimír Klein, Jaromír Rybák, Gizela Šabóková, Ivan Mareš, Ivana Houserová, Markéta Šílená, Ivana Šolcová-Šrámková, Ivana Mašitová, Martin Velíšek, Michal Machat a mnozí další.
Úspěšných absolventů ateliéru prof. Libenského je pochopitelně mnohem víc. Jejich studentská díla však v uvedeném souboru, který přešel do sbírek Severočeského muzea v roce 1987, bohužel nebyla zastoupena. Přesto se jiným způsobem v průběhu času podařilo doplnit sbírky Severočeského muzea o práce téměř všech žáků prof. Libenského.

2 Táňa Mančeva, Stojan Gajdov, Arkadij Aniščik, Natalia Evert.

3 K slavným absolventům sklářského ateliéru prof. Libenského patří rovněž umělci, jejichž jména v současnosti známe ze zcela odlišných tvůrčích sfér. Za jiné v tomto kontextu připomeňme alespoň zakladatele studia Ypsilon, herce, režiséra, scénáristu, dramatika, spisovatele, grafika, publicistu a dnes i profesora DAMU v Praze Jana Schmida, vynikajícího scénického výtvarníka Jana Vančuru nebo malíře, sochaře, spoluzakladatele bývalé skupiny Tvrdohlavých a v současnosti též pedagoga pražské AVU Jaroslava Rónu.

prací se zahraničím a těsnými kontakty s regionálním průmyslem – a především s Českou mincovnou – k vzorovým uměleckým školám nejenom v Libereckém kraji, ale v celé České republice.

Vlastní cesta Jiřího Dostála k medailím vedla zpočátku oklikou přes sklo. Svou roli v tomto směru sehrálo čtyřleté studium na Střední uměleckoprůmyslové škole sklářské v Železném Brodě (1959–1963), kde se věnoval oboru kovorytectví. Přijetí do ateliéru Stanislava Libenského na Vysoké škole uměleckoprůmyslové (1964–1970) sice otevřelo nové možnosti v oblasti sklářské tvorby, ale Jiří Dostál dával i v tomto prostředí přednost technologiím vyžadujícím předem jasně připravenou formu. Potvrzuje to rovněž mísa na ovoce, která byla součástí jeho diplomové práce. Z Dostálovy dřevěné formy byly vyfouknuty v tehdejším provozu Jabloneckých skláren v Desné v Jizerských horách tři obdobné varianty reliéfní skleněné mísy. Jedna z nich se stala v roce 1970 součástí úspěšně obhájené diplomní práce a později skončila neznámo kde, druhou variantu – hrubou a dodnes nezabroušenou – si ponechal autor a třetí přešla spolu s dalšími vysokoškolskými pracemi v roce 1987 do Severočeského muzea. A právě tato třetí varianta se čtyřicet let po svém vzniku a bezmála čtvrtstoletí po svém zařazení do muzejních sbírek stala předmětem nečekaného zjištění.

V závěru roku 2010 probíhala ve velkém sále Severočeského muzea výstava s názvem Jablonecká medailérská škola, která byla kromě prací pedagogů a nejlepších studentů této školy věnovaná přednostně Jiřímu Dostálovi v souvislosti s jeho životním jubileem (65 let). Programovou doprovodnou akcí výstavy byl také výběr a následná prezentace exponátu měsíce prosince Severočeského muzea. Stala se jím připomínaná Dostálova mísa na ovoce z křišťálově čirého bezbarvého skla. Jenže při předběžné konzultaci s autorem o způsobu individuální instalace tohoto díla se objevila překvapivá komplikace. Podle sdělení Jiřího Dostála byla původní mísa – dnes nezvěstná – obrysově po reliéfním obvodu výrazně konturovaná žlutou a modrou barvou. Varianta, kterou získalo Severočeské muzeum z ateliérové galerie prof. Libenského, zůstala nedokončeným polotovarem.[4] Jiří Dostál, který s originálem mísy před čtyřmi desetiletími vstupoval do autonomního uměleckého života, navrhoval, že by zkusil po letech toto dílo z majetku Severočeského muzea opětovně autorsky dokončit, a to v původním duchu i technologii – tedy domalovat v přepokládaných barvách a znovu vypálit. Jenže takový zásah samozřejmě odporuje veškerým muzejním předpisům. Navíc dílo bylo před léty zanesené do evidence jako *„mísa z bezbarvého křišťálového skla“*, takže jakékoliv pozdější radikální a nevratné změny by byly identifikačně zavádějící. Nehledě na riziko, že by mísa při nezbytném vypalování nově nanesených barev mohla prasknout, či dokonce vzít za své. Nakonec současné technické možnosti nabídly nečekanou alternativu. Barevné samolepící fólie totiž umožnily autorovi, aby zopakoval po čtyřiceti letech svou mladistvou výtvarnou představu a muzejním pracovníkům poskytly přijatelné řešení, které je schůdné nejenom pro konkrétní prezentaci v rámci aktuálního exponátu měsíce, ale i pro budoucí výstavní uplatnění. Není pochyb o tom, že mísa dokončená barevným řešením získala na atraktivitě a že výmluvně připomněla výtvarné kvality mimořádně citlivého a všestranného umělce Jiřího Dostála.

4 V této podobě byla mísa zastoupena i na dvou výstavách Severočeského muzea: Sklářský ateliér prof. Libenského na VŠUP v Praze 1963–1986 (1988); Stanislav Libenský a jeho pokračovatelé (2001).

Obr. 1. Mísa z bezbarvého křišťálu, Jiří Dostál, nedokončená varianta diplomová práce z ateliéru prof. Libenského na VŠUP v Praze r. 1970.

Obr. 2. Mísa z bezbarvého křišťálu, Jiří Dostál, varianta diplomové práce z ateliéru prof. Libenského na VŠUP v Praze z r. 1970 po autorském doplnění barevnou fólií v prosinci r. 2010.

Obr. 1. Čelní pohled na dveřní nábytkový zámek bez krycí kazety, před restaurováním.

Obr. 2. Čelní pohled na dveřní nábytkový zámek bez krycí kazety, po restaurování.

RESTAUROVÁNÍ DVEŘNÍHO NÁBYTKOVÉHO ZÁMKU

David Lejsek

Popis předmětu

Sbírkovým předmětem, určeným k restaurování, je dveřní nábytkový zámek krytý obdélnou kazetou, uložený ve sbírce Severočeského muzea v Liberci, v podsbírce Obecné kovy pod evidenčním číslem OK 971 (dále jen zámek). Jedná se o barokní práci z počátku 18. století, provenienčně zařaditelnou do střední Evropy, autor (dílna) není znám. Zámek je levý, vrchní, o celkové délce 232 mm a výšce 128 mm. Obdélná kazeta o celkové délce 133 mm, výšce 72 mm a šířce 38 mm. Nábytkový zámek je z kujného železa, kovářsky a zámečnicky zpracovaného.

Části nábytkového zámku jsou:
- podložní plech
- dvě závory
- čelní L-profil závor
- fixační raménko úchytného třmenu závor
- vodící mechanismus klíče
- klíční mechanismus
- pružiny
- obdélná kazeta s odnímatelným krycím plechem

Části nábytkového zámku (závory, fixační raménko úchytného třmenu závor, vodící mechanismus, klíční mechanismus, pružiny) jsou do sebe sesazeny. Čelní L-profil závor, fixační raménko úchytného třmenu závor, schránka klíčových zábran, ozdobná destička jsou přinýtovaný k podložnímu plechu. Nýty jsou na zadní straně podložního plechu roznýtované do plochy (tzv. zapuštěné nýty).

Přední část podložního plechu je u závor pravoúhle zahnuta. V zahnutí jsou dva montážní otvory o průměru 5 mm. Slouží k uchycení zámku na čelní stranu dveří. Dalších pět montážních otvorů o průměru 5 mm je na ploše podložního plechu – a to dva v přední části, dva ve střední části a jeden v zadní části podložního plechu, na vrcholu vytaženého zahrocení. Do podložního plechu je též vyseknuto šest obdélných otvorů o rozměrech (přibližné délce 10 mm a přibližné výšce 5 mm) pro uchycení obdélné kazety. Podložní plech nepravidelného tvaru, symetrický na podélnou osu, má po obvodu okraj tvarován do oblouků se zahrocením v zadní části. V okrajové ploše, mimo překrytí kazetou, pokryt rytým dekorem akantových rozvilin. Dekor je symetrický na podélnou osu podložního plechu.

Obdélná pravoúhlá kazeta má na horní straně vsunutý obdélný krací plech, jehož plochu pokrývá rytý dekor akantových rozvilin v kompozici do ležatého S.

Závory se střelkovitým zakončením fungují nezávisle, ovládány jedním klíčem. V přední části jsou závory připevněny čelním L-profilem závor, který je přinýtovaný k podložnímu plechu. V zadní části závor je přidržuje fixační raménko úchytného třmenu závor. Za ním jsou závory pravoúhle zahnuty a tlačeny pružinami. Proti klíčnímu mechanismu jsou na závorách opěrné trny pro dutý klíč.

Fixační raménko úchytného třmenu závor je k podložnímu plechu přinýtované a slouží k přidržení závor v jejich zadní části u pružin.

Dvě stáčené pružiny jsou v zadní části mechanismu zámku a jsou uchyceny na sloupcích. Sloupky jsou přinýtované.

Schránka klíčových zábran otevřená, v horní části s oktogonální krycí destičkou se svislým zesílením, má uvnitř vodící trn pro klíč a labyrint pro zub dutého klíče s profilem zářezů v ploše do šesticípé hvězdy.

Zámkový mechanismus umožňuje pohyb klíče jen v omezeném otočení cca 240° a nemá pojistný fixační mechanismus.

Průzkum a vyhodnocení průzkumu

Zámek byl uložen v depozitáři obecných kovů Severočeského muzea v Liberci při teplotě t=20 °C a relativní vlhkosti R.V. = 50 %. Všechny plochy zámku pokrývaly prachové částice (nečistoty) a korozní produkty. V místech s větším usazováním prachových částic byly korozní produkty intenzivnější.

Určení korozních produktů bylo provedeno pohledově s pomocí lupy a mikroskopu. Následně byly provedeny lokální mechanické zkoušky čištění ocelovou vatou Rakso No. 000, které prokázaly, že na nábytkovém zámku nejsou žádné zdobné povrchové úpravy (barvení napouštěním, brynýrování, cínování). Zkoušky byly provedeny v ploše podložního plechu, na obdélné kazetě na vnější i vnitřní straně plochy. Vata je velmi jemná a k odstranění korozních produktů dochází pozvolna, po vrstvách. V případě výskytu zdobných technik nedojde k jejich poškození.

Fluorescenční nedestruktivní metodou se též neprokázaly žádné povrchové úpravy. Fluorescenční analýza byla provedena paní Drábkovou na odborném pracovišti v Roztokách u Prahy.

Na nábytkovém zámku se vyskytovaly korozní produkty oxidu železnatého (FeO) černé barvy a oxidu železitého (Fe_2O_3) červenohnědé barvy. Jednotlivé díly zámku měla kovová jádra zachovaná.

Podložní plech má bohatý prokrajovaný okraj a po celé ploše je pokryt dekorem akantových rozvilin. Dekor je propracovaný, symetrický na podélnou osu podložního plechu a pravděpodobně rýhovaný. Linie dekoru je zvýrazněná pozvolným přechodem rýh od jemných po výrazné. Na zadní (nepohledové) straně podložního plechu je zelenou barvou napsané evidenční číslo sbírky Heinricha von Liebieg (J.384.), které bylo zadavatelem požadováno zachovat. Podložní plech nemá vážnější poškození. Byl vyroben volným (ručním) kováním (plošné zhušťování vrstev).

Čelní L-profil závor je k podložnímu plechu přinýtovaný. Na levé straně vedle levé závory chybí jistící nýt. Nýt byl pravděpodobně vylomen. Čelní L-profil jistí k podložnímu plechu další 3 nýty. Tyto nýty jsou stabilní, jistí čelní L-profil závor. V pravoúhlém ohnutí je prasklina u pravé závory. Prasklina v pravoúhlém zahnutí nemá vliv na celkovou pevnost zámku. Prasklina je pravděpodobně materiálová vada vzniklá při výrobě nábytkového zámku.

Obě závory jsou částečně funkční. Trny k posunutí závor jsou deformované. Tyto deformace se neopravovaly, nemají vliv na posun závor. Deformace trnů k posunutí závor jsou pravděpodobně způsobené funkčním užitím nábytkového zámku (únava materiálu).

Mechanismus klíčových zábran je pro dutý klíč s patkou se zářezy hvězdicovitého profilu v ploše. Mechanismus je pokryt prachovými částicemi, korozními produkty.

Žebra hvězdicovitého profilu byla zanesena korozními produkty a zdeformována. Tato deformace pravděpodobně nastala při neodborném (násilném) vniknutí do mechanismu nábytkového zámku a zabraňuje funkčnosti celého mechanismu. Při odstranění této deformace by došlo ke ztrátě autentičnosti nábytkového zámku a bylo dohodnuto tyto deformace neopravovat.

Části schránky klíčového labyrintu jsou pájeny na tvrdo mědí. Při restaurování nedojde k poškození této technologie. Bylo provedeno lokální mechanické odstranění korozních produktů ocelovou vatou Rakso (velikost No. 000).

Fixační raménko úchytného třmenu závor je k základně přinýtované a slouží k přidržení závor v jejich zadní části u pružin. Fixační raménko úchytného třmenu závor je stabilní.

Pružiny v zadní části dveřního zámku jsou částečně funkční. Zadní pružina má ve svém středu nepravidelný otvor (přibližný průměr 6 mm) a pod hranou prasklinu (přibližná délka 22 mm, hloubka v rozmezí od 0,1 mm do 2 mm). Pružina byla pravděpodobně vyměněna při dřívějších opravách. Pružiny jsou na sloupcích. Sloupky jsou stabilní. Pružiny byly vyrobeny volným (ručním) kováním, zhušťováním materiálu do vrstev. Pružnost se získávala zpracováním za tepla i za studena nebo nauhličením na dřevěném uhlí. Během restaurování nemůžeme ověřit mechanické vlastnosti pružin, ani strukturu materiálu. Pružiny mohou ztrácet své mechanické vlastnosti stárnutím.

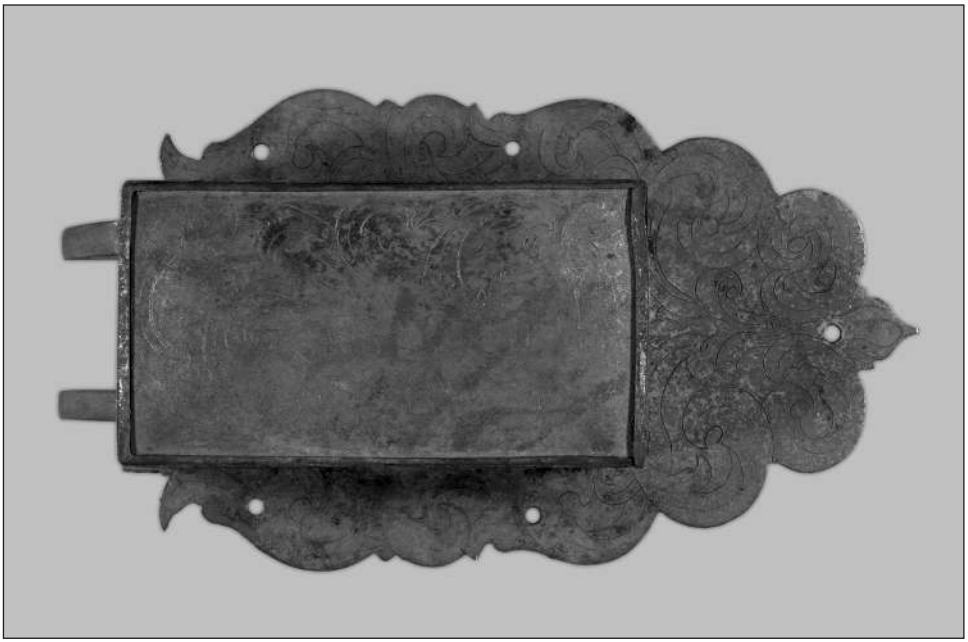
Na obdélné kazetě je šest úchytů (přibližná délka 9,2 mm a výška 10 mm). Ve středu úchytů jsou otvory (přibližný průměr 3,2 mm) na závlačky (klínky) k uchycení k podložnímu plechu. Otvory jsou mechanicky opotřebené. Obvodový rám obdélné kazety je na vnitřní zadní pravé straně vyztužen profilem (délka 34 mm, výška 6 mm a šířka 6 mm). V tomto místě je spojen spojovací technologií tvrdého pájení mědí.

Na čelní straně obvodového rámu mezi výřezy pro závory je vlásečnicová prasklina. Tato prasklina je i na opačné straně ve stejném směru – šikmo. Stav vlásečnicových prasklin se dá zjistit RTG. RTG nedestruktivní metodu zadavatel (Severočeské muzeum v Liberci) nepožaduje.

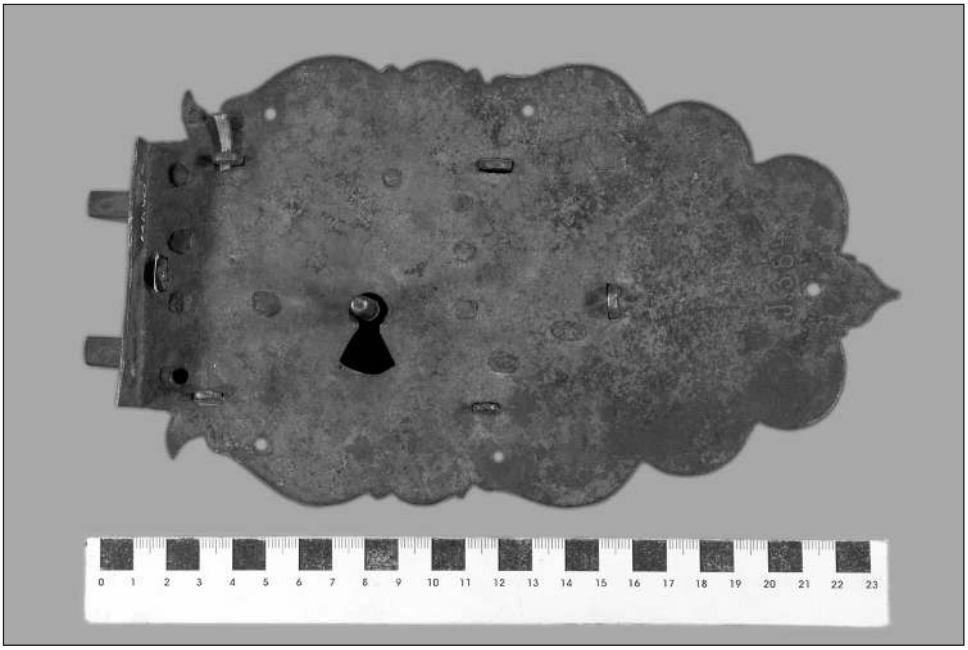
Na horní straně kazety je krycí plech. Krycí plech je možné vyjmout z rámu obdélné kazety. V zadní části krycího plechu je trojúhelníkový profil (přibližná délka 73 mm, výška 3 mm, šířka 3 mm). Trojúhelníkový profil je ke krycímu plechu přinýtovaný. Krycí plech, který je vsunutý do drážky v rámu, působí tlakem na vlásečnicové praskliny obdélné kazety. Vnější strana obdélné kazety je pokrytá prachovými částicemi, korozními produkty. Vnitřní strana obdélné kazety je pokryta prachovými částicemi, jemnými korozními produkty. Vzorek pro zjištění povrchových úprav fluorescenční analýzou byl odebrán z hrany na vnitřní straně obdélné kazety (možný předpoklad cínování vnitřních ploch). Možný předpoklad zdobné techniky se nepotvrdil. Fluorescenční analýza byla provedena paní Drábkovou na odborném pracovišti v Roztokách u Prahy.

Na vnitřní straně obvodového rámu byly prachové částice, korozní produkty se zbytky černé povrchové úpravy. Povrchová úprava se nesmáčela destilovanou vodu. Odpuzovala ji. Povrchová úprava reagovala na líh, technický benzín, které ji rozpouštěly.

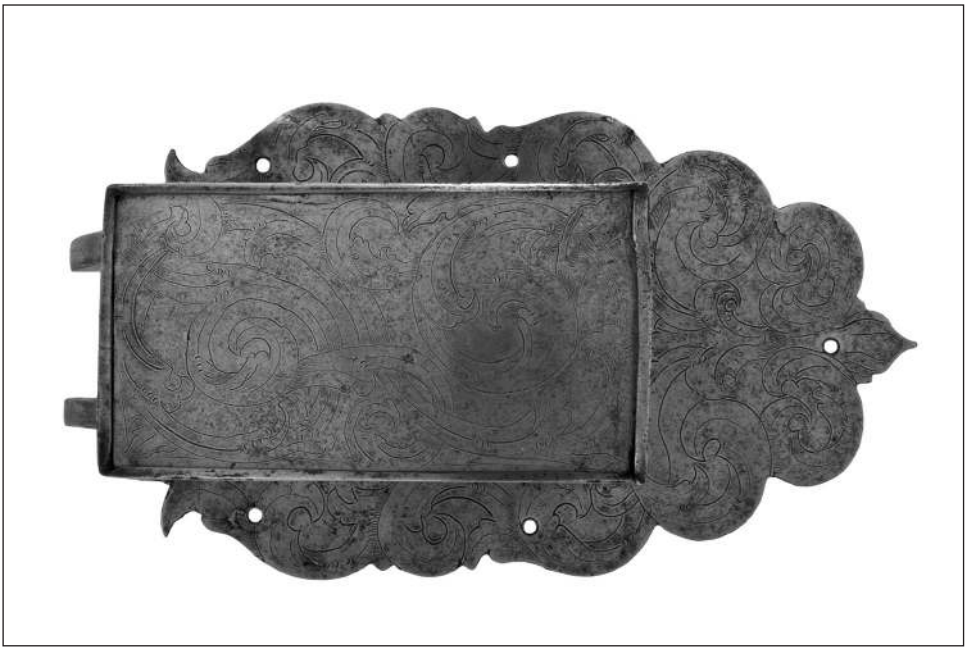
Spojovací technologie tvrdého pájení mědí byla kryta korozními produkty a případnou povrchovou úpravou.

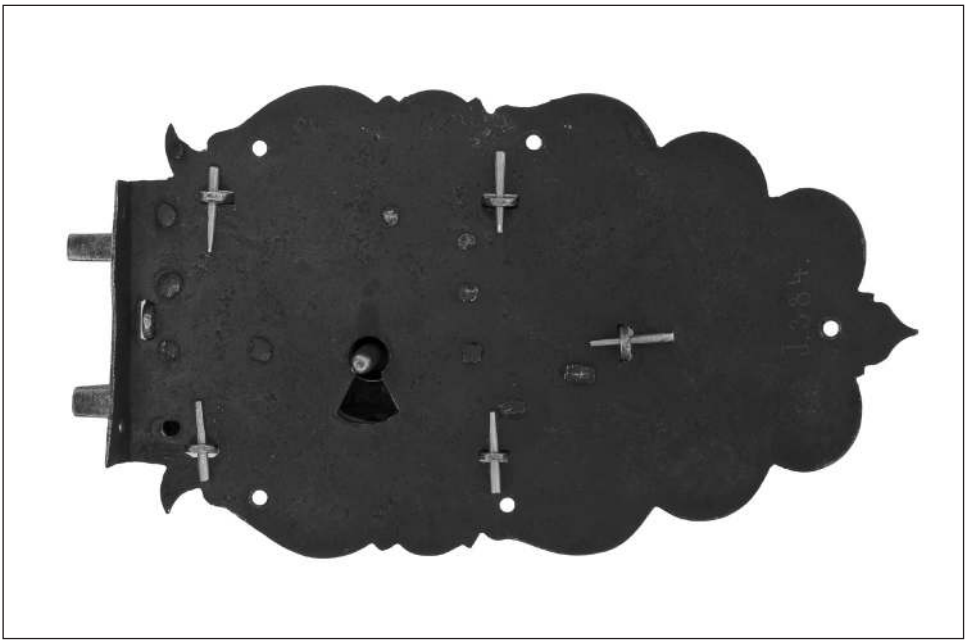
Obr. 3. Přední strana dveřního nábytkového zámku před restaurováním.

Obr. 4. Zadní (nepohledová) strana dveřního nábytkového zámku před restaurováním.

Obr. 5. Přední strana dveřního nábytkového zámku po restaurování.

Obr. 6. Zadní (nepohledová) strana dveřního nábytkového zámku po restaurování. Na snímku zřetelné doplněné závlačky, jistící zámkovou kazetu.

Odstraněním korozních produktů dojde k úbytku materiálu. Jednotlivé díly mohou ztrácet své mechanické vlastnosti stárnutím nebo svým opotřebením.

Koncepce a postup restaurátorského zásahu

Specifikace na restaurátorský zásah požadovaly odstranění korozních produktů a zachování částečné funkčnosti dveřního zámku. Nábytkový zámek se neměl celkově demontovat a měly se zachovat všechny stávající vady. Při restaurování byl kladen důraz na zachování originality a autentičnost památky.

Z povrchu předmětu měly být nejprve odstraněny povrchové prachové částice a nečistoty za použití oplachů technického benzínu. Vnitřní části měly být injektovány petrolejem k uvolnění krust korozních produktů.

Odstranění korozních produktů z nábytkového zámku se mělo provádět pozvolně a nedestruktivní metodou.

Pro odstranění korozních produktů z přední části podložního plechu, mechanismu zámku a z obdélné kazety jsme zvolili oplachy technickým benzínem, lihem a mechanické rozrušování ocelovými vatami velikosti No. 000. Na rozrušování korozních produktů bylo použito ocelových kotoučků a kartáčků s jemným vláknem No. 1083. Vata, ocelové kotoučky a kartáčky jsou velmi jemné a k odstranění korozních produktů dochází pozvolna, po vrstvách.

Tento postup rozrušování korozních produktů, oplachy a sušení horkovzdušnou pistoli při teplotě 90° C, cca 5–10 minut, byl opakován do částečného odstranění korozních produktů.

V případě výskytu zdobných technik nesmí dojít k jejich poškození. Technika tvrdého pájení mědí se vyskytuje na hraněném překrytu labyrintu zámku, na obdélné kazetě v její rohové výztuži.

Celá přední strana podložního plechu, vnitřní prostory klíční mechaniky, pružiny, prostory mezi závorami a čelním L-profilem, fixační raménko úchytného třmenu závor byly následně stabilizovány třemi vrstvami nátěrů roztokem tanátu A. Mezi plechy byl roztok tanátu A injektován, v ploše byl tento roztok tupován. Přebytky roztoku tanátu A byly setřeny bavlněnou látkou (flanelem). Po zaschnutí roztoku tanátu A byla následná kompletní konzervace provedena minerálním olejem WD 40 s včelím voskem. Včelí vosk byl rozpouštěn v minerálním oleji WD 40 při teplotě t=70° C.

Zadní část (nepohledová) podložního plechu byla opláchnuta technickým benzínem, lihem, následně vysušena. Sušení bylo provedeno horkovzdušnou pistolí při teplotě 90° C, cca 5–10 minut. Tato celá strana podložního plechu byla následně stabilizována třemi vrstvami nátěrů roztoku tanátu A a po zaschnutí tanátu A konzervována minerálním olejem WD 40 se včelím voskem. Včelí vosk rozpouštěn v minerálním oleji WD 40 při teplotě t=70° C. Na této straně podložního plechu je evidenční číslo sbírky Heinricha von Liebieg (J.384.).

Praskliny, deformace a jiné vady se neopravovaly, jelikož nemají vliv na celkovou pevnost zámku. Praskliny byly čištěny mechanicky – do prasklin během čištění aplikován petrolej, následně opláchnuto technickým benzínem a lihem. Pro lepší uvolnění krust bylo použito profouknutí tlakovým vzduchem 0,3 MPa. Po částečném odstranění korozních produktů a stabilizaci vysušením horkovzdušnou pistolí při teplotě 90° C, cca 5–10 minut

byl do prasklin injektován roztok tanátu A a konzervován minerálním olejem WD 40 s včelím voskem. Včelí vosk se rozpustil v minerálním oleji WD 40 při teplotě t=70° C.

Na praskliny, deformace a jiné vady na zámkovém mechanismu nepůsobí žádné vnější materiálové síly. Krycí plech, který je vsunutý do drážky v rámu, působí tlakem na vlásečnicové praskliny obdélné kazety.

Zámkový mechanismus je částečně mechanicky funkční. Během restaurování nebylo možné ověřit funkčnost jednotlivých dílů (pružiny, klíční mechanismus).

Výroba pěti závlaček (klínků) pro úchyty na obdélné kazetě

Závlačky byly vyrobeny z konstrukční oceli třídy 10 371 a vykovány do konického, kulatého profilu (délka 22 mm, průměr u špičky 1,2 mm, průměr u odseknutí 3 mm). Následně očištěny od zbytků okují ocelovou vatou a kartáči. Na závěr byly závlačky dopilovány dle otvorů na obdélné kazetě a zakonzervovány minerálním olejem WD 40 s včelím voskem. Nově zhotovené závlačky jsou odnímatelné.

Po restaurování

Všechny práce byly provedeny s ohledem na zachování originality a autentičnosti památky. V průběhu restaurování se potvrdilo:

Uvolnění závor a pružin. Praskliny jsou materiálové vady vzniklé kovářskou výrobou. Na vady, na deformace a na jiné vady nepůsobí žádné vnější síly. Jejich stav se nezměnil. Na nábytkovém zámku je rýhovaný ornament akantu. Na hraněném překrytu labyrintu zámku, na obdélné kazetě v její rohové výztuži je spojovací technologie – tvrdé pájení mědí. Měrný úbytek materiálu vnějších korozních produktů je 11 g. (Měrný úbytek materiálu byl počítán rozdílem hmotností nábytkového zámku před a po restaurování.) Index korozní odolnosti materiálu je 3 (poměrně odolný). Na vnitřní straně rámu obdélné kazety jsou zbytky okují vzniklé kovářskou výrobou. Krycí plech, který je vsunutý do drážky v rámu, působí tlakem na vlásečnicové praskliny obdélné kazety. Materiálové pnutí rámu obdélné kazety nebo nevhodná manipulace může způsobit uvolnění vlásečnicových prasklin.

Byl dodržen celý postup restaurátorských a konzervačních prací:

Odstranění prachových částic a korozních produktů. Stabilizace a zakonzervování prasklin, deformací a vad dveřního zámku. Stabilizace a zakonzervování důlkové koroze. Na nepohledové straně podložního plechu bylo zachováno evidenční číslo sbírky Heinricha von Liebieg (J.384.). Stabilizace a konzervace celého dveřního zámku.

Doporučený režim památky včetně termínů průběžného odborného ošetření

Podmínky uložení dveřního zámku OK 971 pro depozitář Severočeského muzea v Liberci:
– stabilní klima (R.V. 45 %), teplota 17 ° C
Hodnoty teplot a relativní vlhkosti udržuje automatický systém měření a regulace v diferenci teplota (t = ± 1° C) a relativní vlhkost (R.V. = ± 4%). Tyto hodnoty jsou schváleny jednotlivými kurátory sbírkových předmětů.
– použít obal s inhibičními účinky
– zajištění proti pádu
– dostatečný úložný prostor (eliminace doteku dvou různých kovů)

Pravidelná kontrola dveřního zámku (sbírkového předmětu) bude znamenat vyhledávání výskytu aktivní koroze na povrchu materiálu.

Pravidelná údržba bude spočívat v odstraňování prachu z povrchu předmětu. Odstraňování prachu doporučuji provádět pouze opatrným oprašováním tak, abychom neporušili olejový film s voskem, neboť i prach má abrazivní účinky. Při oprašování vždy postupujeme od nejvyšších míst dveřního zámku (sbírkového předmětu) směrem dolů. Pokud bude předmět vystaven v expozici, měla by být tato činnost prováděna až třikrát ročně.

Nábytkový zámek je chráněn vrstvou minerálního oleje, takže se jeho veškerá údržba během pěti až osmi let může omezit na minimum. Při jakékoli manipulaci s dveřním zámkem je nutno pracovat v bavlněných rukavicích a v prostředí se stejnou teplotou, jaká je v místě jeho uložení, aby nedošlo ke kondenzaci vlhkosti na povrchu materiálu.

FESTIVAL „LIBERECKÝ FLAŠINETÁŘ“, 11. A 12. 8. 2010

Jiří Volný

Ve druhé polovině prázdnin roku 2010 se ve dnech 11. a 12. srpna v Liberci uskutečnil první ročník festivalu flašinetářů. Akce tohoto typu jsou v zemích západní Evropy dnes běžným zpestřením hudebního života. K nim se pro letošní rok, a věřme, že i pro další, připojilo i Severočeské muzeum, které ve výše uvedených dvou dnech s podporou Statutárního města Liberce realizovalo plným názvem 1. mezinárodní festival a setkání flašinetářů „Liberecký flašinetář“.

Akce byla zahájena ve středu 11. srpna v 16 hodin před libereckou radnicí. Představilo se zde celkem 18 flašinetářů, kteří se festivalu zúčastnili. Ve jmenném výčtu to byli Češi Jan Bondra, Jan Hochsteiger, Klára Mikešová, Martin Mikeš a Pavel Jakl z Prahy, František Šťastný z Hradce Králové, Pavel Čapský z Pardubic, Jiří Šesták ze Strakonic, Miloslav Svoboda z Ústí nad Labem a Aleš Václavík z Jablonce nad Nisou, Francouzi Nenri Noubel z Toulouse a Cloude Sobeau, Němci Louis A. Lippert z Karlsruhe, Joachim Petschat z Lipska, Hans Peter Restler s manželkou z Drážďan a Adrian Oswalt z Rottenburgu a Švýcaři Raymonde a Willy Roaux z Jouxtens. Festival uvedl a po celou dobu provázel profesor Henri Noubel.

Následujícího dne festival od 10 hodin pokračoval ve středu města v obchodním centru Plaza, na Benešově a Soukenném náměstí a v Pražské a Moskevské ulici. K lákavým bodům programu zde patřila mj. možnost zakoupit malý flašinet nebo se občerstvit pivem Konrád.

Od 14 hodin byla v konferenčním sále Severočeského muzea otevřená malá výstava flašinetů ze sbírek muzea s ukázkami živé produkce a probíhaly výklady Radka Janouška a Martina Mikeše o restaurování zmíněných hracích strojů. V 16 hodin začal úspěšný závěrečný koncert ve vestibulu muzea.

K úplnému výčtu akce patří zmínka o vydaném kompletu 9 pohlednic a samolepky k tématu festivalu.

V následujících dnech se část umělců přesunula na pouť do Pekařova u Velkých Losin a do Technického Muzea v Brně. Celý komplet akcí byl zakončen 17. srpna 2010 v Brně.

Obr. 1. Prof. Henri Noubel, zahájení festivalu před libereckou radnicí.

Obr. 2–3. Jiří Šesták a prof. Henri Noubel, náměstí Dr. E. Beneše.

Obr. 4. Hans Peter Restler s manželkou, závěrečné vystoupení flašinetářů v Severočeském muzeu v Liberci.

Obr. 5. Jeannine a Claude Sobeau, závěrečné vystoupení flašinetářů v Severočeském muzeu v Liberci.

Obr. 6. Martin Mikeš, závěrečné vystoupení flašinetářů v Severočeském muzeu v Liberci.

Obr. 7. Adrian Oswalt, závěrečné vystoupení flašinetářů v Severočeském muzeu v Liberci.

MIMOŘÁDNÉ PROHLÍDKY EXPOZIC SEVEROČESKÉHO MUZEA – LIBERECKÁ MUZEJNÍ NOC, DNY EVROPSKÉHO KULTURNÍHO DĚDICTVÍ, MEZINÁRODNÍ DEN MUZEÍ

Lubor Lacina

Dnes již tradiční a velmi oblíbenou aktivitou Severočeského muzea je účast na tzv. Muzejní noci. Akce, pořádaná celosvětově již téměř 15 let (poprvé v roce 1997 v Berlíně), je v roce 2010 zavedeným pojmem a je realizována desítkami muzejních a jiných výstavních institucí v České republice, mezi nimi po šesté v libereckém muzeu.

Specifikem muzejní noci v Severočeském muzeu je prodloužená otevírací doba a oživení výstavních expozic kulturním programem nebo rozšířením stálých či krátkodobých expozic. Dne 30. 5. 2009 Severočeské muzeum pro návštěvníky mimořádně otevřelo od 17 do 24 hodin, přičemž v připraveném programu figurovaly komentované prohlídky v expozicích, promítání archivního filmového materiálu, ukázky produkce hracích strojů (flašinetů, orchestrionů a pianol), přednášky s promítáním fotografií nebo koncert skupiny Houpačky. O rok později, 5. 6. 2010, byly připraveny mimo jiné přednášky o rytířské kultuře, umění tapiserie, sklářské praxi v Jihoafrické republice, komentované prohlídky muzejní knihovny, oživená expozice archeologie a koncert country skupiny Děláme co můžem. Součástí obou nabídek byly opakované mimořádné výstupy na věž muzea, které jsou již několik let návštěvníky velmi oblíbeny a bohatě navštěvovány. Vstup zdarma, doprovodný program a atraktivní večerní a noční otevírací doba dělají z Liberecké muzejní noci v Severočeském muzeu hojně navštěvovanou a návštěvníky pozitivně přijímanou kulturní akci.

V průběhu roku se Severočeské muzeum zapojuje do dalších dvou plošných programů, majících jej přiblížit obyvatelům regionu. Jedním z nich je mimořádná nabídka při příležitosti Dnů evropského kulturního dědictví, pořádaná v polovině září (v roce 2009 dne 19. 9., o rok později 18. 9.), a která návštěvníkům nabízí kromě volného vstupu mimořádné výstupy na věž a na terasu muzejní budovy. Podobnou periodickou akcí je Mezinárodní den muzeí v polovině května (v Severočeském muzeu 16. 5. 2009, 15. 5. 2010), kdy mají návštěvníci rovněž volný vstup a otevřené dveře do obvykle nepřístupných míst.

VÝZKUMNÉ ÚKOLY SEVEROČESKÉHO MUZEA V LETECH 2009–2010

Jan Mohr, Bohunka Krámská, Markéta Lhotová

V období let 2009–10 probíhalo zpracovávání několika výzkumných úkolů, realizovaných odbornými pracovníky Severočeského muzea z oddělení, která se zabývají společenskými vědami. V rámci již probíhajících výzkumných úkolů v programu Ministerstva kultury České republiky v roce 2009 končily tři výzkumy, dva realizované v rámci historického oddělení a jeden v uměleckohistorickém odddělení.

V řadě přecházejících výzkumů pokračovala Bohunka Krámská na výzkumu betlémářství v Čechách, tentokrát na téma: Betlemářství na Turnovsku, Železnobrodsku a Novopacku (MK ČR DE7P04OMG017). Po předchozích projektech (Betlemářství na Liberecku a v Jizerských horách, Betlemářství na Šluknovsku, Děčínsku, Českolipsku a v oblasti Lužických hor a Betlemářství v horním Pojizeří a západních Krkonoších) byl výstup tohoto čtvrtého betlemářského projektu uveřejněn v publikaci Sochy dnů všedních i nevšedních, vydané z finančních prostředků MK ČR. Studie Betlemářství na Turnovsku, Železnobrodsku a Novopacku sleduje vedle systematického výzkumu dochovaných artefaktů v muzejních sbírkách, soukromém a církevním majetku i výzkumu současné autorské tvorby kořeny, z nichž betlemářství v Čechách po třicetileté válce vyrostlo, činnost umělců a řemeslníků, kteří spoluvytvářeli místní barokní kulturu a jejichž díla byla inspirací pro lidové umělce a tvůrce betlémů v 19. století. Na základě studia archivních pramenů, zápisů kostelních účtů, inventářů a kronik se snaží postihnout nejen podobu kostelních betlémů, ale také přiblížit duchovní a náboženský život v každoročním koloběhu obřadů a zvyků v poddanských městečkách a vsích daného regionu. Zároveň dokládá, že betlémy, jež konečně po čtyřech stoletích nepodléhají ideologickým vlivům, i v současné výtvarné kultuře stále hrají významnou roli.

Markéta Lhotová dokončila výzkum na téma Rok 1968 v regionální dokumentaci (MK ČR DE07P04OMG016). Severočeské muzeum vlastní poměrně rozsáhlý soubor dokumentů, které se vztahují zejména k srpnovým událostem roku 1968. Řada z nich však nebyla do té doby veřejnosti představena, mnohé plakáty a letáky byly nalezeny až v posledních letech. Důležitou částí projektu se stala záchrana fotografických, filmových a zvukových dokumentů, jejichž nosiče podléhají zkáze či mizí možnosti přenosu informací v důsledku technologických změn. Zároveň probíhala identifikace a upřesnění informací. Následně jsou informační hodnoty z těchto dokumentů zpřístupněny v digitalizované podobě. Vlastní badatelská práce se soustředila na související fondy v regionu, zejména ve Státním okresním archivu v Liberci, a v ústředních institucích (Národní archiv, Archiv bezpečnostních složek). Srovnávací výzkum v dalších archivech ukázal neobvyklý rozsah a význam souborů uchovávaných v Severočeském muzeu. Pozornost byla věnována i reakcím v tisku sousedních zemích, v Německu (tehdejší NDR), Polsku a Rakousku. V rámci výzkumu se uskutečnila v létě roku 2008 samostatná výstava *Liberec 1968*, která představila i kulturní dění ve městě. Na výstavě i stejnojmenné doprovodné publikaci spolupracoval s řešitelkou Jan Mohr. Zpracování dokumentů v rámci výzkumného úkolu umožnilo jejich širší využití v dalších akcích, zejména v projektu Liberecká svědectví, který zahrnoval publikaci Srpen 1968 v Liberci (autoři T. Hasil, M. Lhotová, J. Marek, M. Michalová, J. Šolc), film *Liberecká svědectví a jiné osudy* připravený režisérkou Janou Hádkovou v České televizi a CD se zvu-

kovými nahrávkami *Probuzení 1968*. Další výstupy výzkumného úkolu jsou publikovány ve Sborníku Severočeského muzea – Historia č. 15 a 16.

Pokračováním výzkumného úkolu z let 2004–2005 se stal v letech 2007 až 2009 projekt Franz Metzner – tvorba z let 1896–1919 (MK ČR DE7P04OMG018) od Jana Mohra z uměleckohistorického oddělení. Po zpracování sochařské tvorby, dochované na území České republiky, bylo tentokrát věnováno více pozornosti výzkumu v zahraničí, především v Německu, Rakousku a Belgii. Jedním z hlavních cílů tohoto výzkumného úkolu se stala rešerše bohaté Metznerovy korespondence, dochovaná v Deutsches Kunstarchiv v Norimberku. Ta pomohla upřesnit a doplnit řadu údajů o existujících známých dílech sochaře a v několika případech i doložit doposud neznámé a znovuobjevené sochy F. Metznera. Pozornost se soustředila i na nejrozsáhlejší sbírku sochařských prací v Německu, která je jako dlouhodobá zápůjčka potomků Metznerovy rodiny deponovaná v Kunstforum Ostdeutsche Galerie v Řezně. Bylo též potvrzeno Metznerovo autorství osmi reliéfů na kašně titánů v Mannheimu, ke kterému chyběly přímé důkazy. Ty byly v rámci výzkumu nalezeny jednak v korespondenci z norimberského archivu a také doloženy dvojicí sádrových reliéfů ve sbírce Severočeského muzea. Výsledky celého projektu byly shrnuty do publikace, která pod názvem Sochy dnů všedních i nevšedních představila výsledky dvou výzkumných úkolů Bohunky Krámské a Jana Mohra.

PUBLIKAČNÍ ČINNOST V LETECH 2009–2010

Hana CHOCHOLOUŠKOVÁ – Markéta LHOTOVÁ, *Liberec*, edice Zmizelé Čechy, Paseka 2010, ISBN 978-80-7432-031-6.

Roman KARPAŠ a kolektiv (Ivan ROUS), *Jizerské hory : o mapách, kamení a vodě*, Roman Karpaš, RK, Liberec 2009, ISBN 978-80-87100-08-0.

Bohunka KRÁMSKÁ – Jan MOHR, *Sochy dnů všedních i nevšedních*, Severočeské muzeum v Liberci 2010, ISBN 978-80-87266-03-8.

Bohunka KRÁMSKÁ – Marcela SUCHOMELOVÁ, *Zakresleno. J. V. Scheybal*, EU AV ČR, v. v. i., Severočeské muzeum v Liberci, Praha 2009, ISBN 978-80-87112-17-5.

Ivan ROUS, *Liberecké podzemí*, Kalendář Liberecka 2009, ISBN 80-87213-04-9.

Jiří VOLNÝ, *Flašinety a kolovrátky*, Severočeské muzeum v Liberci 2009, ISBN 978-80-87266-02-1.

VÝSTAVY SEVEROČESKÉHO MUZEA V LETECH 2009–2010

Lubor Lacina

Rok 2009

Já, japonský robot
16. 12. 2008 – 25. 1. 2009
Výstava dokumentující v muzejním prostředí netradiční téma – „hrdiny" japonských vědeckofantastických filmů a literatury – roboty, „superhrdiny", mutanty a monstra. Prezentace bohaté sbírky nabídla časopisy, komiksy, trojrozměrné figurky z plastu i dalších materiálů.

… Zakresleno. J. V. Scheybal
16. 1. – 8. 3. 2009
K nedožitým 80. narozeninám jednoho z nejvýznamnějších výtvarných umělců libereckého regionu, Josefa Václava Scheybala, připravila etnografka Severočeského muzea retrospektivní výstavu, prezentující dílo umělce, jeho osobní život i dlouholeté působení v Severočeském muzeu.
Publikace: Bohunka KRÁMSKÁ – Marcela SUCHOMELOVÁ, *Zakresleno. J. V. Scheybal*, EU AV ČR, v. v. i., Severočeské muzeum v Liberci, Praha 2009, ISBN 978-80-87112-17-5.

V ulitě i jinak. Geometrie designu a architektury Jana Padrnose
6. 2. – 29. 3. 2009
Výběr z díla designéra Jana Padrnose prezentující jeho architektonickou tvorbu, oceňovanou a známou mezi uměleckou veřejnosti nejen v České republice, ale také v zahraničí (vystavoval mj. v Bruselu, Miláně, New Yorku, Vídni).

Barbie. 50 let plastového idolu
26. 3. – 10. 5. 2009
Výstava s netradičním námětem představující celosvětový fenomén – plastovou panenku Barbie a její „rodinu". Výběr z rozsáhlé sbírky prezentoval idol dívek celého světa v období od roku 1961 do konce 80. let 20. století. Kromě desítek variant klasické Barbie si návštěvníci mohli prohlédnout například „umělohmotné verze" hvězd světové pop music, politiky nebo stříbrného plátna.

Duše Českého ráje
10. 4. – 24. 5. 2009
Fotografie přírody jednoho z nejkrásnějších koutů regionu i celé republiky, Českého ráje, představil turnovský přírodovědec, ochránce přírody a publicista Zdeněk Mrkáček.

Bakalaureáty 2009
22. – 31. 5. 2009
Prezentace diplomových prací studentů návrhářství oděvů a bytových textilií na katedře designu textilní fakulty Technické univerzity v Liberci.

Bydlení & Design 2009
5. – 7. 6. 2009
Přehlídka klauzurních prací a žákovských projektů Střední školy tvorby a designu nábytku a SOU nábytkářského v Liberci. Návrhy interiérů a nábytku, intarzie, repliky stylového nábytku, řezby, práce aranžérů a restaurovaný starožitný nábytek.

Flašinety a kolovrátky
3. 6. – 9. 8. 2009
Výstava, která navázala na expozici automatofonů, představila další druhy hracích strojů – flašinety a kolovrátky. Kolekce, která prezentovala mimo uvedených strojů také například kramářské písně a jejich výtvarné provedení, byla zaměřena na dvě firmy, vyrábějící hrací stroje – chrastavského výrobce Riemera a vzdálenějšího Franze Kolba z Pekařova u Šumperka.
Publikace: Jiří VOLNÝ, *Flašinety a kolovrátky*, Severočeské muzeum v Liberci 2009.

Říše loutek Vojty Suchardy. Tvůrce a jeho dílo
19. 6. – 30. 8. 2009
Loutkář a sochař Vojta Sucharda patřil mezi průkopníky moderního loutkového divadla. Jedním ze základních kamenů jeho tvorby byla práce pro loutkové divadlo Říše loutek na Starém Městě v Praze. Ta se stala také jádrem prezentace Suchardovy tvorby na výstavě v Severočeském muzeu. K vidění bylo rovněž dílo umělcových sochařských realizací a dekorační práce jeho ženy Anny Suchardové-Brichové.

Jaroslav Lada – keramika
21. 8. – 28. 9. 2009
Práci umělce žijícího v Kryštofově Údolí, Jaroslava Lady, prezentovala výstava, která nabídla široký pohled do jeho uměleckého světa. Návštěvník shlédl díla vycházející z umění Evropy i Dálného Východu, prováděná několika různými technikami.

Jan Hladík. Setkání – nesetkání
10. 9. – 18. 10. 2009
Výstava prezentující dílo významného umělce Jana Hladíka, autora tapisérií, mimo jiné těch, které jsou trvale umístěny ve foyeru Severočeského muzea. Další stovka předmětů, deponovaná ve sbírkách muzea, dokládá význam umělce, jehož tvorba gobelínů, textilních tisků a monotypů byla prezentovaná na výstavě.

Rituály smrti napříč kulturami a kontinenty
8. 10. – 29. 11. 2009
Smrt a její místo v životě lidí je tématem jistě pochmurným a smutným. Z hlediska etnografického a sociologického však může jít také o zajímavý vhled do života a myšlení jednotlivých kultur a lidských společenství. Tímto tématem se zabývala výstava fotografií a textů cestovatele Zdeňka Skořepy, který návštěvníkovi nabídl pohledy na hřbitovy a náhrobky, a představil pohřební rituály a zvyky z celého světa.

Obr. 1. Výstava V ulitě i jinak, Geometrie designu a architektury Jana Padrnose.

Obr. 2. Výstava Jan Hladík. Setkání – nesetkání.

Obr. 3. Výstava Liberec v sevření hákového kříže.

Obr. 4. Výstava Biologické invaze.

Chladná krása plátové zbroje
12. 11. – 27. 12. 2009
Více než čtyři století rytířské kultury představené ukázkami brnění a jeho jednotlivých částí nabídla výstava plátové zbroje ze sbírek muzejních a zámeckých objektů České republiky. Přiblížila tak jednu z nejzajímavějších etap dějin zbroje, respektive platnéřského řemesla minulých staletí.
Publikace: Stanislav HRBATÝ, *Chladná krása plátové zbroje*, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Hradec Králové 2006.

Velké bitvy malých vojáků
8. 12. 2009 – 24. 1. 2010
Výstava v Malém sále Severočeského muzea nabídla několik desítek modelů a dioramat zachycujících významné bitvy a bojové situace. Počínaje středověkem a konče operacemi amerických jednotek v Afghánistánu na začátku 21. století ukázala prostřednictvím dioramat figurek vojáků různé vojenské situace, přičemž mezi nimi dominovaly především události dvou světových válek.

Rok 2010

Liberec v sevření hákového kříže
21. 1. – 7. 3. 2010
Jednu z nejtemnějších kapitol v dějinách města, období krátce před a během druhé světové války, kdy Liberec ovládal nacistický režim, v trojrozměrných předmětech, dokumentech, mapách, plakátech, fotografiích a textech prezentuje výstava, která mimo krizové období 1938–1945 připomněla existenci Památníku nacistického barbarství, který byl v roce 1946 otevřen v bývalé vile nacistického vůdce Konrada Henleina, a byl tak jednou z prvních otevřených expozic, připomínajících hrůzy druhé světové války.

Magická příroda tří kontinentů. Fotografie Jiřího Stránského
4. 2. – 21. 3. 2010
Výstava velkoformátových fotografií rozměru 140 × 90 cm z objektivu fotografa Jiřího Stránského nabídla pohledy na různá místa Země – kromě domácího prostředí návštěvníka zavedla do Alp, Severní Ameriky nebo do Austrálie a na Nový Zéland.

Královny na Nilu
19. 3. – 16. 5. 2010
Starověký Egypt jako velmi atraktivní téma nebyl v Severočeském muzeu prezentován poprvé. Tentokrát se výstava komponovaná ze sbírek Náprstkova muzea v Praze a Městského muzea v Moravské Třebové zaměřila na život královských žen starověké říše. V širokém kontextu byl tak představen život, hmotná i nehmotná kultura egyptských královen v období dynastického Egypta, ptolemaiovského období a Merojského království v Núbii. Blíže se zabývá královnami Kleopatrou VII. a Amanišacheto. Vystaveno bylo na 120 sbírkových předmětů.

Lodí z Hamburku až na konec světa. Historické cestovní plakáty
1. 4. – 2. 5. 2010
„Romantiky plná“ výstava plakátů z prostředí osobní lodní dopravy prvních desetiletí 20. století připomněla pionýrské časy cestovního ruchu, kdy nejluxusnější formou osobní přepravy byla plavba zaoceánským parníkem. Vystavené plakáty pocházely ze sbírek Severočeského muzea a Uměleckoprůmyslového muzea v Praze.

Bakalaureáty 2010
28. 5. – 6. 6. 2010
Prezentace diplomových prací studentů návrhářství oděvů a bytových textilií na katedře designu textilní fakulty Technické univerzity v Liberci. Interiérové textilie, ložní prádlo, digitální tisky, nádoby a objekty z taveného, lehaného a hutního skla, svítidla, šperky, brože a řada oděvních kolekcí s originálními náměty (Tanec života, Architektura, Rytmus, Fantazie, Krásná šedesátá, Japonsko, Sex a Rock and Roll, Vesmírná odysea, Karneval, Návrat domů a další).

Bydlení & Design 2010
10. – 20. 6. 2010
Prezentace klauzurních prací a žákovských projektů Střední školy tvorby a designu nábytku a SOU nábytkářského v Liberci. Návrhy interiérů a nábytku, intarzie, repliky stylového nábytku, řezby, práce aranžérů a restaurovaný starožitný nábytek.

Kresby a sklo
14. 5. – 27. 6. 2010
Výstava prezentující dílo dvou sklářských umělců, bývalých spolužáků, žáků Stanislava Libenského na Vysoké škole uměleckoprůmyslové, Václava Machače a Oldřicha Plívy. Realizace, která představila především jejich práce z období posledních pěti let, obsahovala i autorské prvotiny umělců a kresebné práce.

Zbytky válek – Pozůstatky válek XX. století na Liberecku (a v Euroregionu Nisa)
29. 6. – 15. 8. 2010
Připomínky válek dvacátého století v libereckém regionu – archivní materiály, dochované dokumenty a trojrozměrné předměty, ale také lokace a dokumentace současného stavu sledovaných budov a lokalit – nabídla výstava, dokumentující na Liberecku tehdy existující a dnes v mnoha případech téměř zapomenuté koncentrační, pracovní a další tábory, tovární provozy s válečnou výrobou, pomníky a další připomínky válečných událostí nebo ojedinělý a částečně dochovaný systém pohraničního opevnění z období těsně před podzimem 1938.

Do Mexika za přírodou a lidmi
1. 7. – 22. 8. 2010
V březnu a dubnu 2009 se uskutečnila výprava osmi přírodovědců do Mexika, jednalo se již o osmou expedici Společnosti pro výzkum pro ochranu fauny ZOOEGOS Bohemia. Jedním z výsledků byla výstava více než stovky fotografií kaktusů, fauny, historických památek

i běžného života obyvatel Mexika, předmětů připomínajících život v zemi a hodinový filmový dokument, který bylo možno během prohlídky shlédnout.

Klenoty našich domácností anebo To jsme doma měli taky!
24. 8. – 8. 10. 2010
Soubor dekorativních předmětů, které tvořily součást domácností v době převážně před rokem 1989. Pohled do minulosti daly návštěvníkovi připomenout předměty, se kterými se ve svém bezprostředním okolí téměř s jistotou setkal, které ale dnes již velmi pravděpodobně doma vystavené nemá.

Foto(se)zóny Milana Drahoňovského
2. 9. – 3. 10. 2010
Již tradiční výstava fotografií Milana Drahoňovského tentokrát prezentující autorovu cestu světem umělecké fotografie spíše v komplexu než se zaměřením na jedno téma. Návštěvník si zde mohl prohlédnout autorova díla na témata „lidské tělo“ nebo „běžné předměty“, jádrem výstavy pak byly Jizerské hory.

Biologické invaze
14. 10. – 28. 11. 2010
Flóra a fauna se obvykle vyskytuje ve svých přirozených biotopech. Někdy se však stává, obvykle přičiněním člověka, že se rostliny nebo živočichové dostanou do jim nepřirozeného prostředí, ve kterém se jim daří a bez přirozených omezujících faktorů se takový druh začne vyvíjet zcela odlišným způsobem. Výstava přírodovědného oddělení Severočeského muzea se zabývala těmito situacemi a návštěvníkovi poskytla mnohdy překvapivé informace o druzích, kterých si dříve ve svém okolí snad ani nevšiml.

Jablonecká medailérská škola
12. 11. 2010 – 2. 1. 2011
Medailérství v Jablonci nad Nisou je všeobecně známým a uznávaným pojmem. Soubor medailí, ale také okolnosti a způsob jejich vzniku, prezentovala výstava, jejímž jádrem je činnost ředitele Vyšší odborné školy v Jablonci nad Nisou a medailéra Jiřího Dostála a jeho žáků.

Kouzlo hraček
16. 12. 2010 – 23. 1. 2011
Historické i současné hračky v předvánoční době prezentovala poslední výstava Severočeského muzea v roce 2010.

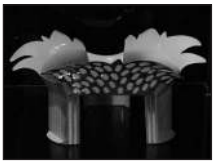
EXPONÁT MĚSÍCE V LETECH 2009–2010[1]

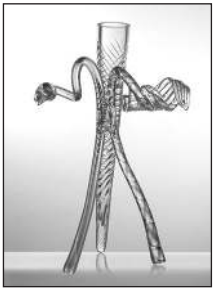
LEDEN 2009
VÁCLAV HORÁČEK – MÍSA, 1958
rubínové sklo vrstvené bílým emailem, probrušované, Borské sklo, n. p., Nový Bor, výška 17,4 cm, průměr 34 cm
V současné době probíhá v Moravské galerie v Brně rozsáhlá výstava nazvaná Bruselský sen. Připomíná mimořádně úspěšnou účast tehdejší ČSR na světové výstavě v roce 1958 v Bruselu. Velký podíl na tomto úspěchu mělo zejména umělecké sklo. Jedním z exponátů, které na EXPO ´58 reprezentovaly vysokou úroveň československého sklářství, je i tato mísa Václava Horáčka ze sbírek Severočeského muzea.
ev. č. S2547

ÚNOR 2009
PANENKA V LIBERECKÉM DOBOVÉM ODĚVU
výška 55 cm, 40. léta 19. století
Panenka se sádrovou hlavou a hrudníkem, šité tělo z bavlněného plátna vypl-něné slámou, ruce ze světlé jelenice. Ženský oděv s doplňky a spodním prádlem představuje městskou módu v období biedermeieru (živůtek, sukně a šněrovačka z hedvábné tkaniny, košilka, tři spodničky a šátek z bavlněného plátna, kukaňovitý čepec z dracounové krajky, skleněné korále, strojně pletené bavlněné punčochy, černé kožené botky).
ev. č. T6536

BŘEZEN 2009
ANANASOVÁ MÍSA
Čechy, Praha, r. 1992, Veronika Richterová, email na železném plechu
ev. č. OK3118

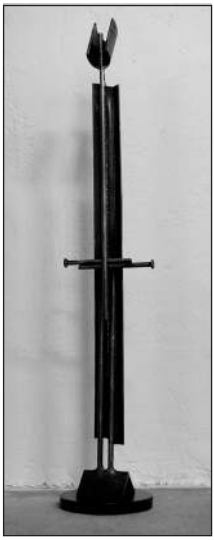

DUBEN 2009
BOŘEK ŠÍPEK
VÁZA „GEMELLI“
Sklárna AJETO, Lindava, ČR, r. 2002, čiré bezbarvé a zelené sklo, hutně tvarované, s optickým dekorem, výška 56,5 cm
V závěru března letošního roku mohli televizní diváci sledovat přenos slavnostního pořadu Ceny Thálie, při kterém herecká asociace ČR ocenila mimořádné výkony umělců z uplynulého roku v různých dramatických oborech. Ocenění laureáti obdrželi spolu s diplomem i skleněnou cenu, kterou podle návrhu Bořka Šípka vytvořila sklárna AJETO v Lindavě. Dílo tohoto světově proslulého výtvarníka, designéra a v současnosti i děkana Fakulty architektury Technické univerzity v Liberci je zastoupeno rovněž v muzejních sbírkách. Ukázkou jeho charakteristicky manýristického přístupu k práci s hutním sklem je také současný exponát měsíce.
ev. č. S4629

1 Průvodní texty k jednotlivým exponátům byly součástí prezentace na internetových stránkách i ve vitríně u vystaveného předmětu.

KVĚTEN 2009
DÁMSKÉ SPOLEČENSKÉ ŠATY
autorka DENISA NOVÁ, Brno, 2008, hedvábná organza
Absolventka Katedry textilního a oděvního návrhářství na Textilní fakultě Technické univerzity v Liberci v r. 1998. Módní návrhářka Denisa Nová byla několikrát oceněna titulem Výtvarník sezóny na Mezinárodním veletrhu Styl v Brně. Od r. 1999 tvoří pod vlastní značkou DNB.
př. č. U321/2008

ČERVEN 2009
DIRIGENT IGOR MARKEVIČ II
Čechy, Praha, r. 1966, Pavel Krbálek, svařované železo
př. č. U62/2005

ČERVENEC 2009
ČEPICE ZÁVODNÍKA SK
Eliška Rožátová, Nový Bor, 1983, hutní sklo s rubínovým přetahem, broušené, malované, mosazný stojan, 17 × 32 × 20 cm
Teto skleněný objekt vytvořila autorka Eliška Rožátová v rámci 1. ročníku Mezinárodního sklářského sympozia IGS v Novém Boru v roce 1983.
ev. č. S3320

SRPEN 2009
JAVÁNSKÁ BATIKA
povlak na polštář s motivem tradiční javánské figury, bavlněné plátno, vosková batika, 48,5 × 48,5 cm, Indonésie, kol. r. 1900
ev. č. T 6994

ZÁŘÍ 2009
PLASTIKA PROROCTVÍ
Čechy, Praha, r. 1967, Pavel Krbálek, svařovaná ocel
př. č. U 68/2005

ŘÍJEN 2009
VÁZY – OBJEKTY
Karel Vaňura, Čechy, Praha 1966, výška 42 a 33,5 cm
V současné době probíhá výstava textilií Jana Hladíka, která připomíná těsné propojení užitého a volného umění v československé tvorbě v druhé polovině šedesátých let 20. stol. Na světové výstavě v Montrealu v r. 1967 získal J. Hladík od jury čestné uznaní, velký ohlas u návštěvníků mělo i tehdejší české sklo. Mezi úspěšnými exponáty výstavy EXPO 67 byly také Vaňurovy malované vázy – objekty, které se blíží svou koncepcí volné tvorbě.
ev. č. S3856-7

LISTOPAD 2009
OPASEK S VÁČKEM A PRACHOVNICÍ
Hedvábný samet, dracounová výšivka, kůže, železo, dřevo, Itálie/Benátky, 16. st.
ev. č. T540, T1256

PROSINEC 2009
PŘEDNÍ PLÁT ZBROJE
ocel zdobená niellem, výška 36 cm, Německo, kolem r. 1550
ev. č. Z200

LEDEN 2010
KOSTRA NÁPOJOVÉ SOUPRAVY CASANOVA
Autor Jan Mareš, návrh z roku 2003, čiré bezbarvé sklo, foukané, broušené, zdobené zlatým prstýnkem
Zhotoveno sklárnou MOSER a.s., Karlovy Vary pro Severočeské muzeum r. 2009. Na výstavě Tradice, krása, elegance v roce 2008 byla kostra nápojové soupravy Casanova zastoupena jako zápůjčka od sklárny MOSER, a.s. Při této příležitosti došlo k dohodě, že výrobce v rámci svého dlouholetého sponzorského zájmu zhotoví v následujícím roce variantu kostry této nápojové soupravy a věnuje ji do sbírek Severočeského muzea. Nový přírůstek vhodně doplňuje vysoce kvalitní moserovskou kolekci v liberecké sbírce novodobého skla.

ÚNOR 2010
ZNAK LIBERCE
gobelínová výšivka na ručně tkané půdě, osnova bavlna, útek a výšivka vlna, 52 × 48 cm, Vratislavice nad Nisou, kolem r. 1900
Heraldický znak Liberce s letopočtem 1680 a siluetou libereckého zámku se vztahuje k nevolnickému povstání na severu Čech. Malý nástěnný koberec byl získán v roce 1966 z n. p. Bytex ve Vratislavicích nad Nisou (bývalá firma I. Ginzkey, Teppich-und Decke-Fabrik, Maffersdorf in Böhmen).
inv. č. T4574

BŘEZEN 2010
KEMPINKOVÁ SOUPRAVA JIZERKA
PLASTIMAT Liberec, ČSSR, návrh Jiří Hofman (r. 1975), vyrobeno r. 1977
inv. č. U173/2006

DUBEN 2010
SOŠKA BOHYNĚ ESET
Egypt, první polovina prvního tisíciletí př. Kr., litý bronz
ev. č. OK1301

KVĚTEN 2010
STOLNÍ SOUPRAVA
Doc. Emilie Frydecká, ak. mal., textilní výtvarnice a pedagožka na Katedře designu Textilní fakulty Technické univerzity v Liberci, len, bavlna, ručně paličkovaná krajka, Praha, r. 2004
př. č. U76/2009

ČERVEN 2010
KOSTRA NÁPOJOVÉ SOUPRAVY ISABEL
Navrhl Jiří Šuhájek pro sklárnu Moser v Karlových Varech v roce 2000, broušené čiré křišťálové a topasové sklo (realizace pro SM roku 2010), dar firmy Moser, a.s., ev. č. S4797-4803

ČERVENEC 2010
MEXICKÝ KOBEREC
Koberec, tkaný kilimovou technikou, s motivem mytologické postavy aztéckého bůžka; ruční tkaní, osnova i útek vlna, 130 × 61 cm
ev. č. T117

SRPEN 2010
BAROKNÍ NÁBYTKOVÝ ZÁMEK
Kujná ocel, Čechy, kolem roku 1700
ev. číslo OK971
viz str. 213

ZÁŘÍ 2010
VLADIMÍR BARANKO
PLASTIKA
Broušené topasové sklo, žák. práce z odd. brouseného skla, ved. výtvarník prof. L. Oliva, dílenský učitel J. Patrman, Střední uměleckoprůmyslová škola sklářská, Železný Brod, 1982, výška 26 cm
V září letošního roku slaví SUPŠS v Železném Brodě 90. výročí svého založení. Při této příležitosti probíhá v pražském Uměleckoprůmyslovém muzeu rozsáhlá výstava prací pedagogů, absolventů a žáků této školy. Mezi exponáty je i řada zápůjček ze Severočeského muzea, ale v libereckém depozitáři jsou desítky dalších objektů, připomínajících mimořádný význam této školy pro vývoj moderního skla. Jedním z nich je i současný exponát měsíce.
ev. číslo S3509

ŘÍJEN 2010
MILOSLAVA VRZALOVÁ
DÁMSKÝ SPOLEČENSKÝ KOMPLET
Malá Skála, r. 2008, kabátek žakárská směsová tkanina, kalhoty hedvábí
Módní návrhářka Miloslava Vrzalová slaví v letošním roce dvacet let od založení značky MV BOUTIQUE. K této příležitosti se 23. října 2010 koná ve velkém sále Severočeského muzea v Liberci exkluzivní módní přehlídka nazvaná NONCHALANCE.
př. č. U320/2008

LISTOPAD 2010
DEKORATIVNÍ MÍSA
Neznámý autor, okruh Metznerbundu, Čechy, kolem r. 1935, tepaný cín
Před 90 lety, v roce 1920 byl založen Svaz německých umělců v ČSR „Metznerbund", v jeho krajské sekci Liberec/Reichenberg byla i řada uměleckých řemeslníků – pasířů, většinou absolventů odborné školy v Jablonci nad Nisou.
ev. č. KC1157

PROSINEC 2010
MÍSA NA OVOCE
JIŘÍ DOSTÁL
Praha, 1970, hutně tvarované čiré bezbarvé sklo, zabroušené, barevně dokončené nalepenou fólií
Medailér a ředitel SUPŠ A VOŠ v Jablonci nad Nisou akad. soch. Jiří Dostál slaví v letošním roce 65. narozeniny. Při této příležitosti proběhla na konci roku 2010 ve velkém sále Severočeského muzea v Liberci rozsáhlá výstava věnovaná nejenom tvorbě tohoto vynikajícího umělce, ale i dalším pedagogům a studentům jablonecké školy. Málokdo však ví, že cesta Jiřího Dostála k medailím vedla tak trochu oklikou přes studium skla. Po železnobrodské průmyslovce studoval v letech 1964–1970 ve sklářském ateliéru profesora Libenského na VŠUP v Praze. Část jeho diplomní práce – mísa na ovoce – se později dostala do sbírek Severočeského muzea a představuje nyní v souvislosti se zaměřením a charakterem celé výstavy nepochybně poněkud překvapivý exponát měsíce prosince 2010.
ev. č. S3825
viz str. 209

ZAJÍMAVÉ PŘÍRŮSTKY ZE SBÍREK ODDĚLENÍ UŽITÉHO UMĚNÍ A VÝTVARNÉ FOTOGRAFIE Z LET 2009–2010

Oldřich Palata, Dana Breuerová, Jan Mohr

Navzdory celkové ekonomické recesi, která se ve svých důsledcích pochopitelně odráží i v napjatém rozpočtu Severočeského muzea v Liberci, obohatily v posledních dvou letech uměleckohistorické sbírkové fondy některé zajímavé – a z muzejního pohledu velice cenné – akvizice. Kromě skromných nákupů se na pestré skladbě přírůstků výrazně podílely především dary od příznivců Severočeského muzea. Svou nezanedbatelnou iniciační roli v tomto ohledu měly v řadě případů i muzejní výstavy.

Sklárna Moser, a.s. v Karlových Varech věnovala v rámci dlouhodobé dohody o spolupráci do sbírky skla v tomto období dvě kostry křišťálových broušených souprav, které byly ve formě zápůjčky zastoupené na výstavě Severočeského muzea Tradice, krása a elegance v roce 2007. Jedná se o skvělé soubory nápojového skla Casanova od Jana Mareše a Isabel od Jiřího Šuhájka.

Po své výstavě v Severočeském muzeu (2009) předal Jaroslav Lada z Kryštofova Údolí do sbírky keramiky pět váz a misek. Jsou dokladem nejen autorovy výjimečné tvorby, ale i jeho zcela osobitého přístupu k práci s hlínou, s glazurami a s originální technologií vypalovaní.

Výstava Jana Hladíka, uspořádaná v Severočeském muzeu v roce 2009 pod názvem Setkání – nesetkání, přispěla k mimořádně významnému obohacení sbírkového fondu textilu. Jan Hladík při této příležitosti věnoval do muzejních sbírek monumentální tapiserii Vertikály z roku 1973, konvolut více než padesáti šátků a dekoračních tkanin zhotovených technikou filmtisku v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století, hedvábnou textilii zdobenou sítotiskem s názvem Malý jezdec z roku 1962 a v dnešní době již zcela unikátní návrh závěsu pro Československý pavilón na světové výstavě EXPO 67 v Montrealu. Kromě toho návdavkem „přidal" dva kartony s vizualizací čtyř tapiserií pro slavnostní vestibul Severočeského muzea z let 1984–1986 a kresby každé z nich (Láokoón, Botticelli, Dafné, Běžci) v měřítku 1:1. Obdobnou vstřícnost a velkorysost prokázala Hladíkova manželka Jenny, která Severočeskému muzeu v Liberci přenechala trojdílný paraván vlastnoručně utkaný gobelínovou technikou v roce 1979.

Také výstava Před snídaní, po snídani, uspořádaná na přelomu roku 2007–2008, zřetelně akcelerovala dárcovskou aktivitu. Díky tomu v posledních dvou letech výrazně vzrostly počty přírůstků pro sbírku odívání. V početných kolekcích módy jsou zastoupeny doklady dámského, pánského i dětského oblečení – včetně módních doplňků, spodního prádla a obuvi – převážně z doby od šedesátých let 20. století do současnosti. Jsou však mezi nimi i oděvy starší. Za zřejmě nejvýznačnější akvizici v tomto ohledu můžeme považovat dobře zachované dámské svatební šaty z roku 1920.

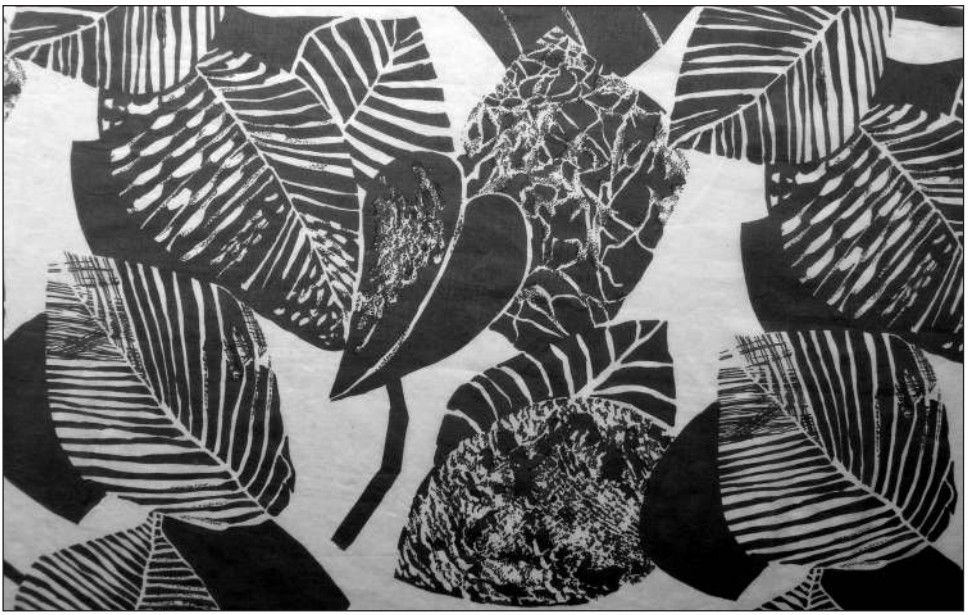
K hodnotným přírůstkům z oborů autorské textilní tvorby patří rovněž ručně paličkovaná nástěnná krajka Skláři (1960) od autorky Emilie Frýdecké. Tento dar doplnily dvě variabilní paličkované stolní soupravy (z roku 2004) od téže autorky, zakoupené za přátelskou cenu v roce 2009. V rámci nákupů od současných autorů se podařilo získat pro sbírky rovněž objekt z taveného skla, který jako poctu architektu Plečnikovi vytvořil mladý železnobrodský výtvarník Martin Hlubuček v roce 2008, a z výstavy světově uznávaného designéra

Jana Padrnose, uspořádané v Severočeském muzeu v roce 2009, skvělou Knihovnu-polici nazvanou Ulita z roku 1999. K programovému doplnění sbírkových fondů směřovaly rovněž příležitostné nákupy v obchodech se starožitostmi, v běžných prodejnách a od soukromníků. Pro sekci módy 20. a počátku 21. století to byly soupravy současného dámského prádla, autorská kabelka O. Havrdové a oděvní komplet z doby kolem roku 1935; pro sbírku skla váza z okruhu železnobrodské školy z třicátých let a dva šestiosobní stolní soubory navržené v závěru dvacátých let Aloisem Metelákem a Ladislavem Sutnarem pro Krásnou jizbu. Do sbírek kovů přibyla tepaná mísa z doby kolem r. 1925 od Antona Streita, výrazné osobnosti spojené se spolkem Metznerbund, a soubor 13 kusů funkcionalistické mísy a talířků od firmy Sandrik, zhotovených pro pražský Topičův salon okolo poloviny 30. let, nejspíše podle návrhu Bohumila Južniče. Do sbírkového fondu Elektrodesign byla získána r. 2009 stolní lampička ze 60. let 20. století od pražské firmy Napako, kterou navrhl J. Hůrka.

Dvě externí výstavy v roce 2010, uspořádané z muzejních sbírek pro firmu Magna (někdejší Plastimat) v Libáni a Liberci vyvolaly dárcovskou aktivitu v oblasti sbírkového fondu Užitý design, kam se podařilo získat řadu výrobků z plastických hmot někdejšího národního podniku Plastimat. Tím se tento sbírkový fond svojí šíří stává jedním z mála v naší muzejní síti, kde je tato oblast užitého umění, či přesněji řečeno hmotné kultury 20. století, zastoupena. Předměty navíc dokumentuje probíhající výzkum někdejšího oddělení vývoje nových výrobků Plastimatu Liberec, kde řada designérů spoluvytvářela výtvarně nepřehlédnutelný obraz české (československé) kultury šedesátých let. Mezi získanými předměty jsou však i doklady výroby Plastimatu ze 70. až 90. let minulého století.

Nákupy v roce 2010 byly ve srovnání s předcházejícím obdobím ještě skrovnější, nicméně i tak se jejich prostřednictvím dostaly do uměleckohistorických fondů velice zajímavé přírůstky. Pro sbírku skla to byl Pohár – objekt mladé absolventky pražské Vysoké školy uměleckoprůmyslové a současně laureátky Ceny Stanislava Libenského z roku 2010 Barbory Vobořilové. Pro fond textilu mají dokumentačně i výtvarně cenný význam vzorníky oděvních tkanin z návrhářské činnosti Marty Nymsové z doby její spolupráce s Ústavem bytové a oděvní kultury v Praze v letech 1984–1989. V rámci drobných nákupů obohatily tentýž fond soupravy současného dámského prádla a obuvi. Za symbolickou 1,– Kč získalo uměleckohistorické oddělení od Jana Hladíka významný gobelín Rudolfa Schlattauera z roku 1910, od M. Hauzerová dámské svatební rukavice z r. 1970 a od J. Volného soubor 26 portrétních fotografií z přelomu 19. a 20. století. Administrativním převodem získalo Severočeské muzeum konvolut třinácti vítězných prací z mezinárodního sympozia středních uměleckoprůmyslových škol Libereckého kraje z roku 2010.

Do sbírkových fondu cínu a obecných kovů bylo získáno několik předmětů od firem A. Köhler & Cie., Kayser a K. Hagenauer. Nejvíce se v tomto roce podařilo doplnit fond Užitý design o výrobky firmy WMF z Geislingenu a. St., které prezentují řadu předních designérů, spolupracujících s touto firmou. Rozrostl se i soubor proslulé italské firmy Alessi, kde vedle kovové mísy navržené S. Blaessem r. 2008 bylo získáno několik předmětů z plastických hmot. Jako doplněk bylo zakoupeno několik kusů české produkce plastických hmot, mezi kterými jsou zastoupeny doposud vyráběné původní vzory Plastimatu z rozmezí let 1960–1975, dnes již v sortimentu menších soudobých českých firem, které získaly původní formy a v současnosti vyráběných v nových materiálech a barevných variacích, dokládajících nadčasový design výtvarníků někdejšího Plastimatu v čele s Jiřím Hofmanem.

Obr. 1. Šatová tkanina, návrh Marta Nymsová, bavlna, filmtisk, ÚBOK, 1984–1989.

Obr. 2. Lopatka na smetí, cín, J. P. Kayser Sohn – Leuconide Metallwarenfabrik & -handlung, Krefeld – Bockum, Německo, 1902–1904

Obr. 3. Košík na ovoce Lounge, nerezová ocel, návrh Metz & Kindler Produktdesign, výroba WMF Geislingen a. St., Německo, 2009

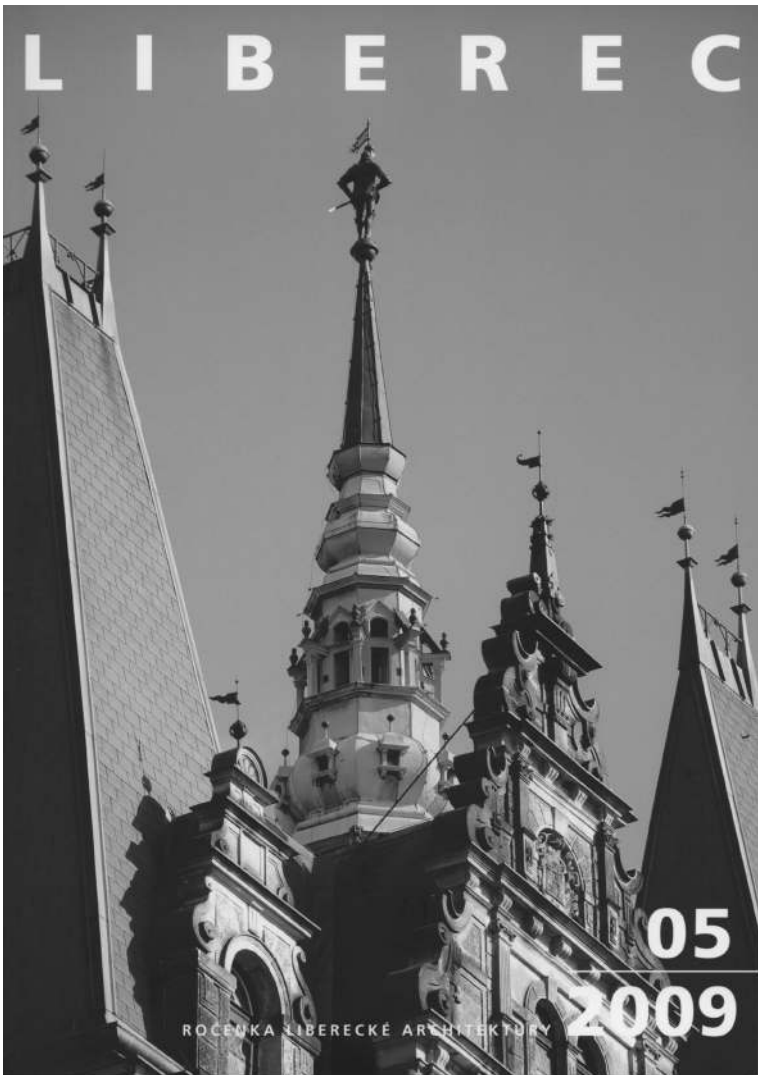
Obr. 4. Erupce, Monika Kováčiková, patinovaný hliník. Vítězná práce studentky SUPŠS ze Železného Brodu v dílně uměleckého odlévání VOŠ a SUPŠ v Turnově při Sympoziu uměleckoprůmyslových škol LK v roce 2010.

LIBEREC – ROČENKA LIBERECKÉ ARCHITEKTURY 05/2009
Jan Mohr

Když před patnácti lety začala v sousedním Jablonci nad Nisou vycházet revue Kóta 0428, byl tento kulturní počin vítán se značnou odezvou, když kvalita tohoto vydavatelského záměru nesla zjevně známky značné velkorysosti a přesahovala daleko hranice města vydavatele. Bohužel její trvání vydrželo pouze jeden rok a velkorysost dostupných prostředků na vydávání zanikla, stejně jako revue sama. Ročenka liberecké architektury vznikala za daleko skromnějších poměrů a složitějších podmínek, byť se stejně velkorysým cílem. Věčný zápas o přežití a udržení je snad také důvodem, že toto periodikum vychází již pět let a uchovává si stále nejen přitažlivost rozsahem a kvalitou publikovaného materiálu, ale i značnou aktuálnost v pohledu na proměnu města a tvoří tak pro budoucnost velmi podstatný pramen poznání.

Páté číslo ročenky, vydané k roku 2009, se zaměřilo do značné míry na architekturu historismu, která pro Liberec tvoří nejpodstatnější část výrazu města a přesto byla doposud vesměs opomíjena z hlediska zevrubnějšího zkoumání, i když v minulých letech, především v iniciativách vyvolaných zvnějšku, se k tématu uskutečnilo několik akcí. Z celého širokého spektra staveb ročenka přináší výběr (muzeum, galerie, synagoga, kavárna Pošta, někdejší hotel Reichshof, stavby stavitele Gustava Sacherse či Jacoba Schmeißnera), na kterém prezentuje šťastné i tragické osudy staveb historismu v Liberci. Pochopení postupně se rehabilitujícího období od poloviny 19. století pomáhá při širších koncepcích nutného řešení vzhledu města. Dosavadní kroky v tomto směru šly zcela opačným směrem a vytvořily novou, historicky podmíněnou zástavbu, která – stejně jako ta ji předcházející – je jen odrazem nepříliš šťastných ambicí. To se do určité míry zřetelně odráží v té části ročenky, která faktograficky dokumentuje dvacetiletý vývoj nové výstavby v Liberci. Sem patří reportáž o zbořeném obchodním středisku Ještěd (Tesco) i rozhovor s někdejším presidentem republiky Václavem Havlem, který přímo i nepřímo poukazuje na příčiny tohoto vývoje. K zamyšlení nad tím, co je zatím v rovině připravovaných vizí, vede řada článků o prováděných projektech. I ty tvoří materiál k zamyšlení, byť forma ročenky spíše reflektuje než vytváří prostor pro možnou a někdy nutnou diskusi.

Ohlednutí za dosavadními pěti vydanými ročenkami liberecké architektury vede nejen k závěru, že se zde vytváří v průběhu let jedinečná encyklopedie architektury jednoho města, jakou se může v této podobě pochlubit jen málokteré evropské město, zároveň však vzniká i kultivovaný a vyvážený kulturní počin, jakých je, nejen dnes, stále více zapotřebí. Dík za to patří iniciátoru, nakladateli, redaktorovi a fotografovi Karlu Čtveráčkovi.

LIBEREC
05
2009
ROČENKA LIBERECKÉ ARCHITEKTURY

AUTOŘI PŘÍSPĚVKŮ

Dana Breuerová, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 132, e-mail: dana.breuerova@muzeumlb.cz

Mgr. Bohunka Krámská, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 142, e-mail: bohunka.kramska@muzeumlb.cz

Mgr. Lubor Lacina, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 145, e-mail: lubor.lacina@muzeumlb.cz

David Lejsek, DiS., Severočeské muzeum v Liberci, konzervátorské oddělení, tel.: 485 246 170, e-mail: david.lejsek@muzeumlb.cz

PhDr. Markéta Lhotová, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 144, e-mail: marketa.lhotova@muzeumlb.cz

PhDr. Jan Mohr, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 138, e-mail: jan.mohr@muzeumlb.cz

Mgr. Oldřich Palata, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení užitého umění a výtvarné fotografie, tel.: 485 246 130, e-mail: oldrich.palata@muzeumlb.cz

Ivan Rous, Severočeské muzeum v Liberci, oddělení dokumentace a informatiky, tel.: 485 246 165, e-mail: ivan.rous@muzeumlb.cz

Mgr. Marcela Stará, Severočeské muzeum v Liberci, historické a etnografické oddělení, tel.: 485 246 141, e-mail: marcela.stara@muzeumlb.cz

Jiří Volný, Severočeské muzeum v Liberci, konzervátorské oddělení, tel.: 485 246 170, e-mail: jiri.volny@muzeumlb.cz

